

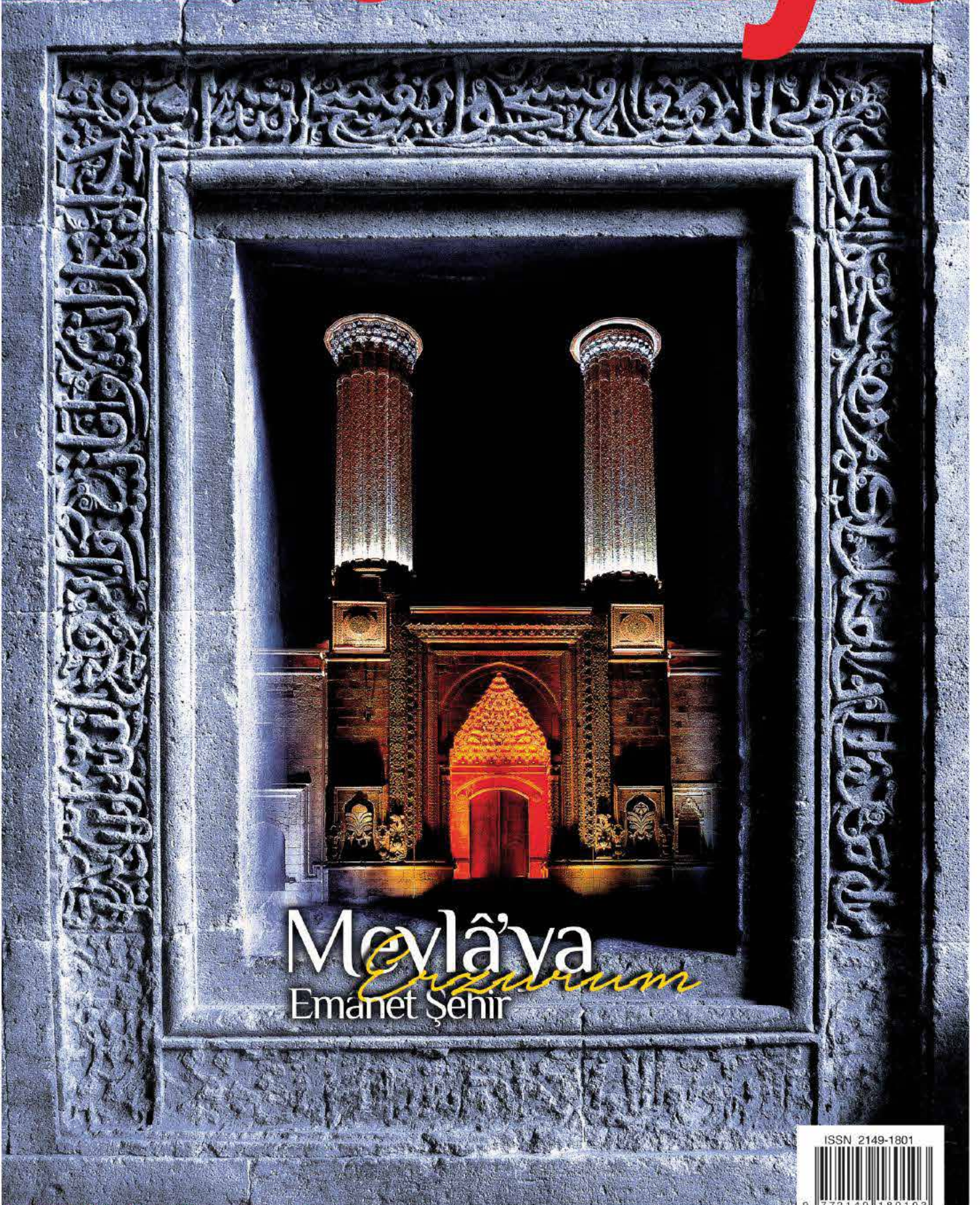

EDEBİYAT • TARİH • KÜLTÜR
SANAT DERGİSİ

SAYI: 14 NİSAN-MAYIS-HAZİRAN YILI: 2018

Şehr-i kadîm

aziziye

Mevlâya
Emânet Şehir

ISSN 2149-1801

9 772149 180103

Şehri Kadim
Aziziye

Binlerce bin medfûn evliyâsı var
Zâhir bâtın nice asfiyâsı var
Feyz ü berekât-ı kibriyâsı var
Mevlâ'ya emânet olsun Erzurum

Alvarlı Efe Hazretleri

BU
SAYIDA
► 14 .SAYI

8

Erzurum'un
Manevi
Sahipleri

Mehmet POLAT

16

Abdurrahman
Gazi Kimdir?

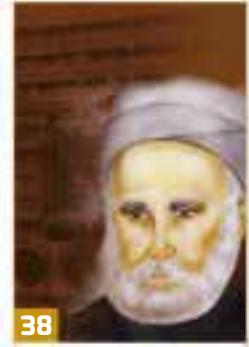
Prof. Dr. Osman GÜRBÜZ

30

Erzurum
Şehrinde Mezar
Taşları

Doç. Dr. Alperen KAYSERİLİ

38

Erzurum'lu
Bir Allâme
İsmail Saib
Sencer

Prof. Dr. Kenan DEMİRAYAK

52

Torunu Dedesini Anlatıyor
İbrahim Hakkı Hazretleri

Belkis İBRAHİMHAKKIOĞLU

58

Alvarlı
Muhammed
Lutfi Efe'nin
Gözüyle
Erzurum ve
Erzurumlular

Prof. Dr. Hüseyin ELMALI

72

Bir Pasın
Efsanesi
Yağan Baba

Prof. Dr. H. Hadi KADIOĞLU

76

Noksani Baba

Erdal GÜZEL

80

Yetim Hoca
Mustafa Zihni
Efendi

İsmet KÖSEOĞLU

85

Erzurum'da Bir
Makam
Ebu İshâk
Türbesi

Hamit ALGAR

90

Kaldırılan
Mezarlıklarla
Yok Edilen
Manevî Miras

Talat UZUNYAYLALI

96

Çarşıların Efendisi:
Eski Erzurum'da Esnaf Teşkilatı ve
Gelenekleri

Prof. Dr. Murat KÜÇÜKÜĞURLU

104

Belkis Altuniş GÜRSOY ile
Erzurum Üzerine

Neslihan Arzu KETECİ

112

Erzurum'un Şair
ve Yazarlarından
Av. İ. Sadık
TELLİOĞLU

Muammer ÇELİK

117

Selçuklu'dan
Osmanlı'ya
Erzurum'da İlmi
Faaliyetlere Bir
Bakış

Abdurrahman ZEYNAL

130

Bana Erzurum'u Anlat -3
(Selametten - Nedamete)

Tahsin KAYA

126

Coğrafyayı
Vatan Kılan
Mimari

Reşat COŞKUN

136

Eksik Ruh

Buğra YILDIRIM

138

Yakup Şevki
Paşa'nın
Erzurum
Faaliyetleri

Prof. Dr. Selma YEL

Şehr-i Kadim Aziziye
EDEBİYAT • TARİH • KÜLTÜR • SANAT
YIL:4 (2018)

SAYI:14 NİSAN - MAYIS - HAZİRAN
ÜCRETSİZDİR

Aziziye Belediyesi Yayınları Adına Sahibi
Muhammed Cevdet Orhan

Genel Yayın Yönetmeni
Mustafa Kahveci

Yazı İşleri Müdürü
Mustafa Çomaklı

Yayın Kurulu
Prof.Dr. Haldun Özkan
Prof.Dr. Erol Kürkçüoğlu
Prof.Dr. Hüseyin Yurttaş
Prof.Dr. Murat Küçükkuşurlu
Yrd.Doç.Dr. Abdülkerim Dinç
Yrd.Doç.Dr. Tacettin Şimşek
Yrd.Doç.Dr. Zerrin Köşklü
Abdurrahman Zeynal
Erdal Güzel
M.Yaşar Genç
Neslihan Arzu Keteci
Tahsin Kaya

Fotoğraf
Öztürk Akkök - Nihat Kılıçoğulları
Emrah Hemşinli - Onur Özsoy
Fatih Aktaş - Soner Eker - İltiş Bülent Aydın
Cahit Arpacık - Yalçın Özmen

Eski Erzurum Fotoğrafları
Metin Diler - Murat Türker Tüfekçi

Tashih
Mustafa Çomaklı

Hukuk Danışmanı
İbrahim Küçükkoğlu - Onur Sertaç Gök

Resim İllüstrasyon
Erdal Toygun

Görsel Yönetmen / Tasarım / Hazırlık
Muhammet S. Karaca
Rana Medya
0442 235 81 13 e-mail: ranaajans@gmail.com

ISSN:2149-1801

Koordinasyon - İletişim
Erzurum Aziziye Belediye Başkanlığı
Basın Yayın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü
www.aziziye.bel.tr • 444 91 25
e-posta: dergi@aziziye.bel.tr

Gönderilen yazıların yayımlanmasına yayın ku-
rulu karar verir. Yayımlanmayan yazılar iade
edilmez. Yayımlanan yazılara telif ücreti öden-
mez. Yazılarla ilgili sorumluluk yazara aittir.
Şehr-i Kadim Aziziye dergisi basın meslek
ilkelerine uymayı taahhüt eder. Şehr-i Kadim
Aziziye dergisi ismi belirtilerek alıntı yapılabilir.

Şehr-i kadim Aziziye'nin aziz okurları,

Aziziye ilçemizin güzide insanları,

Kadim şehrimiz Erzurum'un kıymetli hemşerileri hepimizi en kalbi duygularla selamlıyorum.

Erzurum'u Türk ve İslam kılan manevi dinamiklerimizden bazı portrelerle karşınızdayız.

Efe hazretlerinin;

Binlerce bin medfun evliyası var

Zahir, bâtın nice aşfiyası var

Fezû berekât-ı kibriyası var

Mevlâ'ya emanet olsun Erzurum

Dediği kutlu bir beldenin mübarek bir şehrin maneviyat bahçesinden bir demet gül kokulu insanın hayatını konu alan bir sayıyı sizlere sunmaktan bahtıyarız.

13'ncü sayımızla (Erzurum'un kurtuluşunun 100. Yılı Dosyası) ilgili şahsımıza ve belediyemize ulaştırdığınız teşekkürleriniz için ben de sizlere özellikle teşekkür ediyorum.

Umuyorum ki bu ehl-i imânın derbendi olan Erzurum'un manevi dinamikleri için yaptığımız bu sayı da elinizden düşmeyecek.. Ve isimleri yazılamayan, dergimizin kısıtlı sayfalarına sığmayan isimlerin de yazılmasını isteyeceksiniz. Bir medeniyet şehri olan, Saltuklunun, Selçuklunun, Osmanlının göz bebeği. Cumhuriyeti kuran şehri araştırmaya, yazdırmaya, yazılanları sizlere ulaştırmaya devam edeceğiz. Bunu tarihi bir borç ve vazife olarak görüyoruz.

Ecdadımıza vefa borcumuz var. Onlar bize bir vatan, bu vatanda güzel bir şehir Erzurum'u miras bıraktılar. Bu mirasa sahip çıkmak milli bir görev, bu mirası bize emanet edenleri hatırlamak, hatırlatmak ve anmak manevi bir vecibe ve sorumluluktur.

Bu sorumluluk şehrimizi, ilçemizi maddi olarak imar ve inşa etmek kadar hatta ondan da ileri bir sorumluluktur.

Turgut Cansever'in çok önemli bir tespiti var;

"Şehri îmar ederken nesli ihyâ etmeyi ihmal ederseniz, ihmal ettiğiniz nesil şehri tahrip eder.."

Evet şehirlerin yaşaması, milli ve manevi değerleri benimseyen bir ruhla yetişen nesillerle mümkündür. Biz bu nesle, bu dergimizle bir katkıda bulunduğumuzu düşünüyoruz. Bu yolda çalışmaya devam edeceğiz.

Bu vatan kolay kazanılmadı, bu şehir kolay var olmadı. Vatanın ve şehrimizin maddi ve manevi kazanımlarıyla yükselmesi için, *"durmak yok yola devam"* diyoruz.

Bu dergiye katkıda bulunan herkese en kalbi şükranlarımı arz ediyorum.

Gayret bizden tevfiğ Allah'tan...

Muhammed Cevdet ORHAN
Aziziye Belediye Başkanı

محمد بن عبد الله
صلى الله عليه وآله

قبره

Editörden

Merhaba

Yine dolu dolu bir dergi ile karşınızdayız.

Uzun zamandan beri bizden bir istek vardı.

Erzurum'un manevi dinamiklerinin işlenmesini isteyen okuyucularımızın isteklerini, bu sayıda gerçekleştirdik.

Yayınlanan 13 sayımızda bir kısmının hayatlarını gündeme getirdiğimiz şehrin manevi dinamiklerine özel bir sayı yaptık.

Beğeneceğinizi umuyoruz.

Yayınlanan 13 sayı dergimizin her biri için sizlerden hep övgü ve teşekkürler aldık. Her bir dergimizin evladiyelik olduğunu, her birinin kütüphanelerinizde bulunmasında mutlu olduğunuzu ifade eden mesajlarınız bizim enerjimiz oldu, bize güven ve hız verdi.

Erzurum'un kurtuluşunun 100. yıl sayısı için göndermiş olduğunuz ve bire bir hem başkanımıza hem bizlere yapmış olduğunuz teşekkürler için bizler de sizlere teşekkür ediyoruz.

Belediyecilik anlayışımız sadece fen ve imar işleri ile sınırlı değildir. Bizler şehirlerin ruhu olduğuna inanan bir geleneğin temsilcileriyiz. Şehirler tarihi, edebi, kültürel, sanatsal değerler, gelenekler görenekler, yazılı ve sözlü, milli ve manevi miraslarla yaşarlar.

Bu inançla kültürel faaliyetlerimize de önem vermekteyiz.

Elinizdeki sayı da bu inançla hazırlandı. Dergiye yazılarıyla, fotoğraflarıyla, tasarımıyla emeği geçen bütün yazarlarımıza, üniversitelerimizin hocalarına, fotoğrafları ile dergimize renk katan kardeşlerimize yürekten teşekkür ediyoruz.

Kim neler yazmış burada tekrar yazmıyoruz, sizler derginin içeriğine girdiğinizde zaten göreceksiniz ve severek okuyacaksınız..

Herşey Erzurum için,

Herşey Erzurumlular için...

İyi okumalar diliyoruz.

Erzurum'un Manevi Sahipleri

Mehmet POLAT

Bazı şehirler vardır özeldirler. Zamanlar, mekânlar ve insanlar gibi. İpek yolu şehri Erzurum'da kurulduğu günden beri bulunduğu yer itibarıyla özel şehirlerden birisi olmuştur.

Erzurum bağrından çıkan akarsular ile medeniyetlerin buluştuğu, yolların kesiştiği bir merkez olmasına rağmen ne hikmetse bu özelliği yerine hep savaşlarla, kahramanlık hikâyeleriyle öne çıkarılmış, onun medeniyetlerin ve ticaret yolları güzergâhı üzerinde bir "İpek yolu Şehri" olduğu gerçeği göz ardı edilmiştir.

Erzurum bir İpek yolu şehridir.

İpek yolu Çin'den başlayarak Anadolu ve Akdeniz aracıyla Avrupa'ya kadar uzanan ve dünyaca ünlü ticaret yoludur.

İpek Yolu sadece tüccarların değil, aynı zamanda, doğudan batıya ve batıdan doğuya bilgelerin, orduların, fikirlerin, dinlerin ve kültürlerin de yolu olmuştur.

İpek Yolu Asya'yı Avrupa'ya bağlayan bir ticaret yolu olmasının ötesinde, 2000 yıldan beri bölgede yaşa-

yan kültürlerin, dinlerin, ırkların da izlerini taşımakta ve olağanüstü bir tarihsel ve kültürel zenginlik sunmaktadır.

İpek yolu güzergâhında seyahat eden Marco Polo, Wilhelm Von Rubruk, İbn Batuta, Clavijo ve Tavernier gibi seyyahlar Erzurum'u anlatırken şehrin önemini ve konumunu savaşlardan çok yaşam tarzı, bölgenin özellikleri, ticari faaliyetler ve insanların karakterleri gibi unsurları ön plana çıkarmışlardır.

Erzurum Aras nehri ile Hazar denizine ve dolayısıyla Hazar havzasına, Çoruh ile Karadeniz'e Karadeniz havzasına, Fırat'ın kollarından Karasu ile Basra körfezine ve dolayısıyla Basra Havzasına ulaşan önemli bir konuma sahiptir.

Bu havzalardaki medeniyetler kimi zaman akarsu vadilerini takip eden yollar ile Erzurum'da buluştukları için Erzurum Yolların, suların, medeniyetlerin kesiştiği şehir olarak anılmıştır.

Ahmed Hamdi Tampınar'ın beş şehirden biri olan Erzurum zaman zaman 30 bin deve yükü emtianın

 Makale Fotoğrafları:
Nihat KILIÇOĞULLARI

döküldüğü, satıldığı, değiş-tirilmediği canlı bir sanayi ve ticaret şehri olduğu gibi, çeşitli dillerin konuşulduğu, çeşitli dinlerin ilgisini çeken bir kent olmuştur.

Bu konumu ile Erzurum tarihte kendisine özgü enerjisi olan şehirlerden birisidir. İskender Pala şöyle bir soru sormuştur: “*Hep merak etmişimdir, acaba şehirlerin kendilerine özgü bir enerjisi var mıdır? Acaba coğrafyanın biriktirdiği olumlu veya olumsuz enerjiler oradaki yerleşimi yönlendirir ve etkiler mi? Mesela Kâbe'nin bulunduğu Mekke veya Mescid-i Aksa'nın, Süleyman Mabedi'nin bulunduğu Kudüs manevi bir enerjinin yoğunluğu sebebiyle mi dinlere başkentlik etmektedir, yoksa dinlere başkent olduktan sonra mı orada bu tür manevi bir iklim teneffüs edilme-ye başlamıştır.*

Mesela St Petersburg, İsfahan veya Paris'e kültür ve sanat enerjisini teksif eden şey coğrafya mıdır, yoksa bu şehirler mi zamanla o coğrafya'da sanatsal enerjiyi toplar olmuşlardır?”

Eğer şehir ile coğrafya arasında böyle bir ilişki var ise ben Erzurum için sormak durumundayım şu anda elimizde kalanı kadariyle, birçoğu tabii afetler, depremler, savaşlar sonucunda tahrip olmuş yıkılmış, yakılmış, yağmalanmış ve fakat günümüzde ayakta kalmış bir muhteşem eserleriyle Erzurum bilim, sanat ve kültür merkezi olabilme konumunu bulunduğu coğrafya ile mi kazanmıştır?

Erzurum'un tarihsel kimliği

Veya soruyu şu şekilde de sorabilirim Erzurum zamanla sahip olduğu bilim, sanat ve kültür merkezi konumunu coğrafi şartlar sebebiyle mi kaybetmiştir?

Batıdan doğuya, doğudan batıya hareket halinde olan tüccarların, kervanların, seyyahların, bilgilerin, şairlerin, ediplerin vazgeçilmez uğrak şehri, Erzu-

Şehir, beşiğimiz, oyunlar oynadığımız sokak, alfabeyi söktüğümüz okul, ekmek parası kazandığımız işyeri, mahremimizi saklayan ev, sıkıntılardan kurtulduğumuz eğlence mekânı, şifa gördüğümüz hastane ve en sonunda bizi bağrına basacak topraktır.

rum'un asli kimliğini yansıtmaması gereken “İpekyolu Şehri” olma özelliği İpekyolu ticaret kenti olmaktan çıkarak askeri üs konumuna geçmesi nasıl bir süreç sonucunda gerçekleşmiştir?

Cevabı üzerine çok kafa yormadığımız bu ve benzeri sorularımız “Tecessüs Fukarası” durumuna düştüğümüz veya düşürdüğümüz konumda bizim cevap aramadığımız konulardır.

Erzurumlular olarak şunun farkında değiliz. Erzurum birçok bakımdan kendine özgü Enerjisi olan bir şehirdi. Ama çok sistematik bir şekilde bu enerjisi savaşlarla işgallerle, yağmalarla tüketildi.

Orta Doğu'da söz sahibi olabilmenin Anadolu coğrafyasına hakimiyet geçtiğinin farkında olan Rusya uzun süreli bir dış politika izleyerek Trabzon'u Erzurum-Eleşkirt-Karaköse (Ağrı)-Diyadin üzerinde İran'a bağlayan tarihi ipek yolunu işlevsiz hale getirmiştir.

18'nci ve 19'ncü yüzyıllarda Çarlık Rusya'sının hedefi haline gelen Erzurum'u düşürmek isteyen Ruslar Erzurum'un hinterlandını hedef aldılar. Yönetimleri iç isyan ve siyasi gailelerle meşgul ederek yönetimleri imar ve bakım işlerinden uzak tuttular. Yollar bakımsızlığa duçar oldu, yönetimler yolların şose

halinde mevsim şartlarına uygun bir hale getirecek güçten yoksun hale geldiler.

Ticaret kervanlarının can ve mal güvenliğinde kalmadı, özellikle Tahir Geçidi'ni tutan aşiretler ve bölgede yaşayan Ermeniler ticaret hattın, can ve mal güvenliğini tehdit ederken, Ruslar bu asayişsizliği kendi lehlerine değerlendirip ticaret yolunu Erzurum'dan çevirip Batum-Çulfa hattına kaydırmışlardır.

Yollarda kervanlar çalışmayınca kervansaraylar, konaklar, hanlar aracılığıyla bölgeye gelen servette kesilmiş halkın ekonomik gücü çökmüştür.

Osmanlı Devlet ricalinin farkına varamadığı varsa bile

ellerinin kollarının bağı kaldığı en sinsi uygulamalardan birisi de Berlin Antlaşmasıyla (13 Temmuz 1878) saptanan 57 milyon franklık “savaş tazminatının gecikmiş olan taksitlerinin hemen ödenmesinde gerçekleşti. . Ruslara bab-ı âliyi savaş tazminatını ödemeleri konusunda sıkıştırarak borçların ödenememesi karşılığında Karadeniz ve Ankara’dan Erzurum’a kadar olan yol güzergâhında her türlü ulaşım yolunun yapımını ve işletmesini ayrıcalık olarak istediler ve aldılar. Sonuçta da bu yolları ne yaptılar ne de yapılmasına müsaade ettiler..

Bölge ekonomisi, sosyal hayatı geri kaldı ve adeta çöktü. Yolların yapılmaması gelecek adına büyük facialara neden oldu. Şayet bu yollar yapılmış olsaydı. Birinci Dünya savaşının en dramatik sahnelerinin yaşandığı Sarıkamış Faciası yaşanmamış olacak, bölge Rus ve Ermeni istila ve kitalına maruz kalmamış olacaktı.

Maalesef Sarıkamış’tan sonra yaşananlar Erzurum bölgesinin enerjisini en minimum seviyeye çekmiştir. Erzurum yanmış, yıkılmış, harabe bir şehir konumuna düşmüş, sosyal hayatı çökmüş, insanlar hastalığa, açlığa, yokuşa mahkûm olmuşlardır.

Ardından işgal, ardından savaş, ardından milli mücadele için silkiniş, ardından inkılaplar ve cumhuriyet dönemi. Birinci dünya savaşında 80 binden 8 bine düşen nüfusun yeniden toparlanması..

Uzun ve tartışılmamış bir süreç..

.....

Cenneten İnen su

Üzülerek ifade etmek istiyorum ki bugün Erzurumlu geçmişte yaşadığı o felaket günleri ve tarihi hakkında yeterli donanıma sahip değildir. Erzurum’u gezmeye gelen çok sayıda Turist şehrin içerisinde yaşayan ve kendisini şehrin sahibi sanan şehrin sakinlerinden daha çok şehrin tarihi ve tarihi dokusu üzerinde merak ve bilgi sahibidirler. Bunu bizzat son beş sene içerisinde yapmış olduğum gezi ve incelemelerimle bizzat tespit etmiş durumdayım..

Sadece küçük bir örnek vermek istiyorum. Son zamanlarda Erzurum’a gelen İsraili turistler bugün birçok Erzurumlunun farkında olmadıkları bir gezi gerçekleştirmektedirler. Dumlu dağında bulunan ve Fırat’ın ayağını oluşturan bir kaynağı ziyaret etmektedirler.

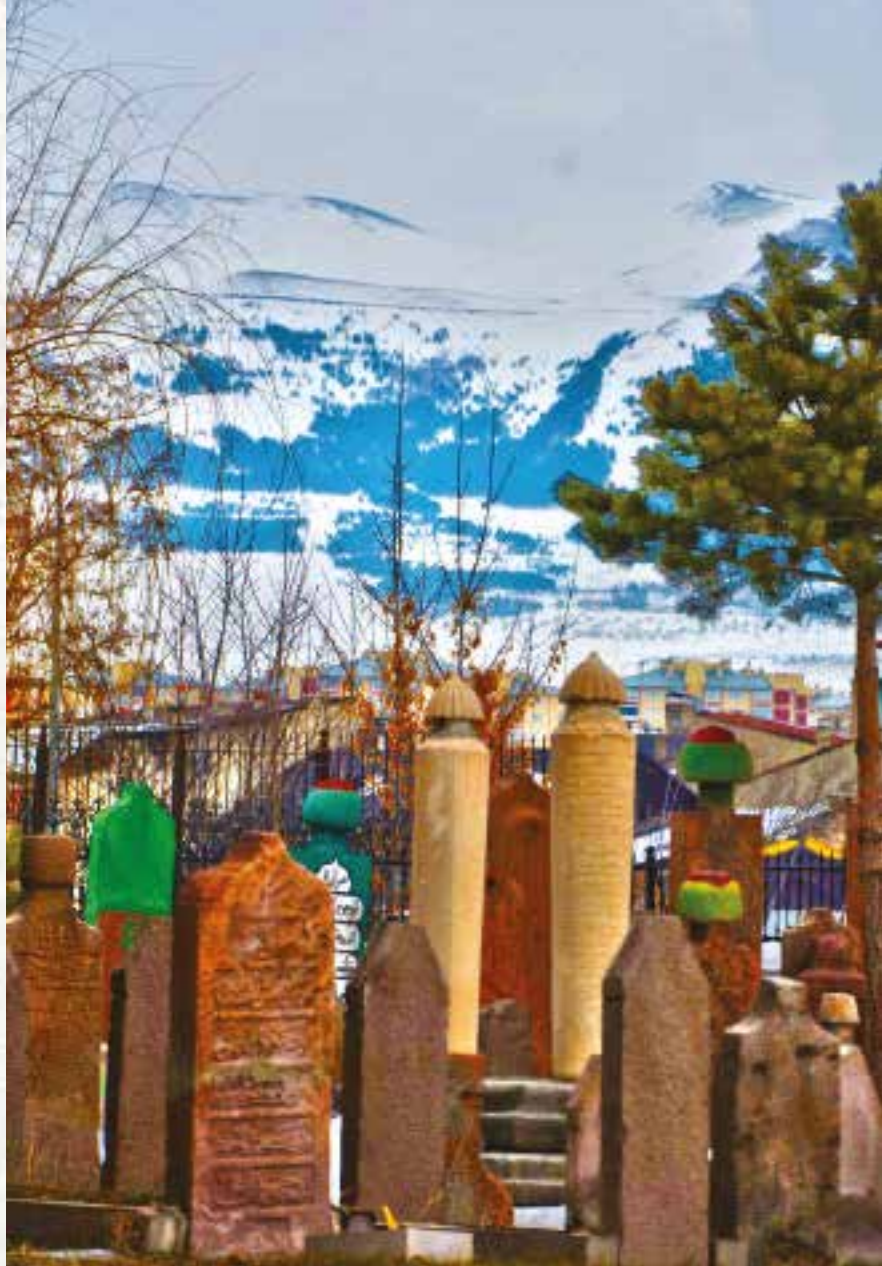
İsrail neresi, Erzurum neresi? Ve Erzurum’da Dumlu Baba dağıdaki kaynak-göze neresi? Ne işleri vardır İsraililerin bu dağ başında, onları bu dağ başına getiren etken nedir?

Bunun cevabı hem kolay hem çok girifttir. Birincisi Kur’an’ın emri olan bizim kaybettiğimiz ve Birazdan bahsedeceğim “Tecessüsü duygusu” diğeri hayalde olsa siyaset enerjisi..

Bildiğiniz gibi Fırat ve Nil nehirleri İslam literatürünün önemli ikinci kaynağı Hadislerde de geçen, Tevrat’ta arz-ı mev’udun sınırlarını çizen kutsal nehirlerdir. “Arzı Mev’ud “ yedi ülke üzerinde Nil-Fırat arasında, Toros yayı ve bunun kuzey doğusu olan MURAT havzası ile güneyde Akabe ile Basra hattı boyunca ÇİZİLMİŞ vaade edilmiş topraklardır.

Dikkat edilirse bugün Arz-ı Mevud denilen bu bölgede terör desteklenmekte, bölge’nin enerjisi terörle zayıf düşürülmeye çalışılmaktadır.

Fırat ve Nil’ ile ilgili hadis-i şerif “Sahih-i Buharî’de rivayet edilen “İsrâ” hadisindeşöyle geçmektedir. Miraç Gecesinde Peygamber Efendimiz (a.s.m.) Hz. Cebrail ile birlikte gezerlerken Sidretü’l-Münteha’ya gelirler ve Hz. Cebrail şöyle der: “İşte bu Sidretü’l-Müntehâ’dır. Bu ağacın dibinden dört nehir kaynıyordu. İki nehir zâhir iki nehir de bâtin idi.

“Resulullah ‘Ey Cebrail bu dört nehir nedir?’ diye sorar.

“Cebrail (a.s.) ‘Bâtînî nehirler Cennette iki nehirdir; zâhirî olan nehirler Nil ile Fırat nehirleridir.” der. Konunun şerhini ilahiyatçılara bırakarak Erzurum’a Dumlu tepelerine dönmek istiyorum.

Yahudiler, Tanrı Yahûda tarafından kendilerine vaad edilen kutsal toprakların sınırını çizen nehirlerden birisi Fırat’ın kaynağını görmek adına binlerce km yol kat ederek Dumlu tepelerini ziyaret gelirken şehrin sahibi olduğu iddiasındaki Erzurum halkının bu olup bitenden zerre kadar haberi olmamaktadır..

Oysa o bölge Dumlu Baba diye anılan Erzurum bölgesinde toprağı bedenlen ve ismen de sahiplenmiş Ömer Lütfi Barkan hocamızın Kolonizatör Dervişler diye nitelendirdiği 260 yakın Ahmed-i Yesevi dervişlerinden birisinin ismiyle anılmaktadır.

Yesevi dervişleri

Erzurum ve çevresinde Horasan Baba, Pir Ali Baba, Çögender Baba, Yağan Baba, Dede Mahmut, Umdum Baba, Telli Dede gibi onlarca Allah dostu bu toprakların gerçek sahibi olarak Yahudi olsun, Hıristiyan olsun bir takım hesaplar peşinde olanlara karşı (biz ismine ister manevi enerji, ister manevi atmosfer diyelim) asırlar öncesinden bir reaksiyon oluşturmuşlardır.

Günümüzde şehrin kiracıları, konar-göçerleri, mal mülk sahipleri bu toprakları gezmeye gelen insanların tecessüsü duygu ununun onda birine sahip olmadan şehirleri kendilerinin sanmaktadırlar.

Oysa yaşadığımız şehrin, kasabanın, köyün, beldenin, mahallenin, sokağın gerçek sahipleri asırlar boyunca isimlerine oluşturulan makam ve türbelerde bu şehrin bekçiliğini, koruyuculuğunu yapıp şehri sahiplenmişlerdir.

Bunlar hak âşıkları, Halik âşıklarıdır. Bunlar bedenleri ölen, aşkları yaşayanlardır. Bunlar dağlara tepeler, köylere, beldelere, sokaklara, mahallelere, mektep ve medreselere, dergah ve zaviyelere, yüreklere, gönüllere ölümsüzlük imzasını atanlardır.. Hikâyeleri, efsaneleri, deyişleri, sözleri, ahlakları, edepleri dilden dile anlatılanlardır.

Erzurum’da Abdurrahman Gazi, Emir Şeyh, Mehdi Abbas, Hasan-ı Basri, Rabia Hatun, Habib Baba, Ebu İsak, Pabuçlu Kadıdır. İstanbul’da Ebu Eyyüb el-ensari, Aziz Mahmut Hüdayi, Yahya Efendi, Merkez Efendi, Sümbül Efendi’dir. Bursa’da Emir Sultan Konya’da Mevlana, Anakara’da Hacı Bayramı Veli, Erzincan’da Terzi Baba, Kars’ta Ebu Hasan Harakanidir. Anadolu’nun gerçek sahipleri olan isimlerini saydığımız ve sayamadığımız binlerce ulu eren sadece bize özgü değildir.

Asya'dan Avrupa'ya dünyanın her yöresinde her dil-den ve her dinden insanların azizleri kendi beldeleri-nin şehirlerinin isim babası, manevi dinamikleridir. Şehirlere enerji sağlayan bu dinamiklerdir..

Bunlar şehirlerle özdeşleşmişlerdir. Erzurum örneği ile yola çıktığımız için oradan örnek vermek gerekirse Abdurrahman Gazi ile Erzurum Özdeşleşmiştir. İstan-bul'a giden bir insan nasıl Eyüp el Ensari Hazretlerini ziyaret etmeden dönmüyorsa, Erzurum'a gelen bir in-sanda Abdurrahman Gazi'yi ziyaret etmeden dönme-meye gayret etmektedir.

Erzurum'la isimleri özdeşleşenler

Bugün kendisini Erzurumlu sayan ve Erzurum'u sa-hiplenen şehir sakinleri ve mukimlerinin farkına var-madıkları bir şey vardır.

Onlar sanmaktadırlar ki Şehrin varlığı zenginliği kendi malları, makamları, akarları, iş ve iş yerleri kurum ve kuruluşlarıdır. Buldukları makamlar, kurdukları işler, yürüttükleri ticaretler, kasalardaki, bankalarda-ki, ceplerdeki servetler, güvendikleri güç ve makamlar olmazsa şehirler olmaz sanmaktadırlar. Oysa farkın-da olmak istemedikleri bir gerçek vardır, o da kendile-ri gibi milyonlarca Erzurumlu bu dünyadan gelip geç-miş, isimleri unutulmuştur ama Abdurrahman Gazi ve onun gibi şehirlerin sahipleri yüzyıllardır yaşamak-tadırlar.. Yaşayacaktırlar.

Şurası unutulmamalıdır ki maddi ve manevi dinamik-ler bir bütün olarak harekete geçirilmediğinde yapıla-cak iş ve etkinlik ne olursa olsun orada tam bir başarı elde edilemez. Bütün potansiyellerimizin harekete geçirilmesi gerekir.

Maddi dinamiklerini kaybeden, ekonomik ve ticari da-marları tıkanan ve daralan şehrim ne yazık ki manevi dinamiklerini de ihmal etmek suretiyle giderek irtifa kaybetmektedir.

Şanlı Erzurum, Kahraman Dadaşlar, söylemleri şehre artık bir enerji katmamaktadır. Acıdır ama şehrin sa-kinleri ile şehrin sahipleri arasında gönül bağı koparılmıştır, koparılmaktadır. Erzurumlular İsraililer, Ame-rikan, Fransız, İngiliz veya bir başka tabiiyete geçmiş Ermeniler kadar şehirlerinin tarihinden haberdar de-ğiller.. Onlar binlerce kilometre ötelemlerden kalkıp Erzu-rum'u gezmeye gelen insanlar kadar çocuklarına bu şehrin maddi ve manevi değerlerini anlatmadılar, Ta-rih bilincimiz maalesef her geçen gün irtifa kaybedi-yor bir Batılı tarihçinin dediği ne yazık ki gerçek..

Yukarıdan beri "Tecessüs Fukarası" dedik. Bu nitele-meyi ünlü tarihçi Arnold Toynbee, "Tarih Bilinci" ese-rinde batılı seyyah C.F.Volney'den naklen kullanmış. Volney çevreleri paha biçilmez değerdeki tarihi eser-lerle çevrili olan Ortadoğulu insanlarınecessüs(me-

rak) fukaralığından bahsediyormuş.. Toynbee'de bu nitelemeden yola çıkarak Orta Doğu coğrafyasında yaşayan insanların, buecessüs fukaralığı neticesin-de binlerce yıllık tarihi geçmişe sahip abidelerin he-men yanı başında bu eserlerin ne olduğunu ve niçin ve kimin tarafından inşa edildiğini akıl etmeden göl-gesinde, çevresinde oturduklarını ve yaşadıklarını an-latıyor..

Buna karşılık ise batılı insanlar, tarihi varlıkları ve coğ-rafi güzellikleri keşfetmek için binlerce kilometre uzaklıklardan kalkarak birçok meşakkate katlanarak doğulu coğrafyalardaki ülkelere doğru yolculuklara çı-kıyorlar. Ve mesela Erzurum'a geliyorlar. Erzurum'un tarihi dokusunu, coğrafyasını inceliyorlar. Hatıratlar yazıp, fotoğraflar çekip yayınlıyorlar.

Bu durum bugün böyle olduğu gibi geçmişte de böyle idi. Biz Erzurum'un geçmişine ait birçok bilgiye Erzu-rum'a gelmiş, gezmiş, Erzurum'u çizmiş, resimlemişecessüs sahibi batılı seyyahlar vasıtasıyla ulaşıyoruz.

13'üncü yüzyıl seyyahlarından Wilheelm Von Rubruk, 17'inci yüzyılın seyyahlarından Tournefort, Aleksandr Puşkin,Robert Curzon gibi isimler hemecessüsleri hem ideallerini yaymak için Erzurum'a gelip, buradan geçen izlenimlerini yazan isimlerden sadece birkaçı..

Von Burk Doğuya doğru yola çıkarken Moğollara mümkünse Hıristiyanlığı kabul ettirmek ve bu yolla Moğol tehlikesini bertaraf etmek için yollara düşm-üştü..

Eleştirir misiniz, alkışlar mısınız bilmem. Ama adam ideali için binlerce kilometre yolu o zamanın şartların-da yaya veya binekli; at, katır, deve sırtında aşmıştı ve Erzurum'a da uğramıştı..Rabbimizin bize yüklediği sorumluluklardan birisini yerine getirmişti.

Şehrinizi geziyor musunuz?

Rabbimiz bizi kitabı kerimin ayetlerinde geçmiş ka-vimlerin başından geçenleri zikretmiştir. İman ve amel gölgesinde hakkın yolundan giden nice iyilerin ve salihlerin mutlu olduklarını, nice inatçıların da Al-lah'ı inkâr ve Allah'ın peygamberlerini yalanlamakla tuğyana ve fesada düşüp azabı hak ettiklerini örnek-leriyle anlatmış ve insanları bu kavimlere ait kalıntıla-rı, yerleri, izleri gezmeğe yönlendirmiştir. Kuran'ı Ke-rim haşa hikâye ve kıssa kitabı değildir. Fakat insa-lara ibret ve öğüt almaları için fertlerin ve ümmetle-rin hikâyelerini de anlatan en güzel bir hayat rehberi-dir. İnsan hayatının, her yönüyle ilgilenen Kur'an-ı Kerim, iyice tetkik edildiğinde görülecektir ki ayetleri-nin yarısından çoğu, tarihi hadiselerle ayrılmıştır.

"De ki; yeryüzünde gezip dolaşın, sonra da (ilâhî ger-çekleri) yalanlayanların sonu nasıl oldu bir bakın." (En'âm; 11)

“Gerçekten sizden önce birçok ümmetler gelip geçmişdir. Onun için yeryüzünde gezin de (ilâhi gerçeklen) yalanlayanların sonu ne oldu; görün!” (Âl-i İmrân; 137)

“Bunlar, kendilerinden önce gelip geçmiş olan ve kuvvetçe kendilerinden güçlü olanların bile akıbetlerini görmek için neden yeryüzünde dolaşmıyorlar? Ne göklerde, ne yerde hiçbir şey Allah’ı aciz bırakamaz! Şüphesiz ki O, her şeyi bilendir, her şeye Kadirdir.” (Fâtır; 44)

Gibi birçok ayet bize tecessüsümüz artırmak , çevremizde olan biteni, bizden önce yaşayanların izlerini, onların başlarına gelenlerden ibret almamızı emrediyor..

Erzurumlu her gün önünden geçtiği, Erzurum Kalesi’nden, Çifte Minareli Medrese’den, Ebu İshak Kazruni, Emir Şeyh, Rabia Hatun türbelerinden İbrahim Paşa Camisi’ne, Şeyhler Camisinden Rüstem Paşa Besdesteni’ne, Kamburoğlu Hanından Şabakhane Çeşmesine kadar Hıristiyanların değil kendi ecdadımızın yapmış olduğu eserler hakkında neyi ne kadar bilmektedir.

Erzurum’u tanıtmak ve anlatmak

Bırakın il dışına çıkmayı, yaşadığı ve mensubu olduğu şehrin başına gelenleri, kimlerin buralarda hükümrân olduğunu ve nasıl hükümrânlıklarının sona erdiğini ne kadar biliyor? Yaşadığınız beldenin, mahallenin, evin ve daha ileri gidelim aile tarihini ne kadar biliyor? Çocuklarımızın eline Erzurum’u tanıtmak ve anlatmak için verebilecek kaç kitabımız var?

Şehir kitabı yazmak, şehri tanımakla mümkün olur şehrin altında yatanlar ile üstünde yaşayanların hali ruhiyesini özümsemekle mümkün olur.. Şehrin enerjisini, dinamiklerini, sahiplerini, sahip olduklarını, maddi ve manevi değerlerini hissetmeden şehir hakkında ne bir cümle, ne bir paragraf, ne bir nağme, ne bir ağıt, ne bir türkü ne de bir satır şiir yazabilirsiniz..

Ne de şehrinize sahip çıktığınızı iddia edebilirsiniz..

Ahmet Ümit ne demişti:

“Şehrimize sahip çıkmak hayatımıza sahip çıkmaktır”

Şehir, beşiğimiz, oyunlar oynadığımız sokak, alfabe yi söktüğümüz okul, ekme parası kazandığımız işyeri, mahremimizi saklayan ev, sıkıntılardan kurtulduğumuz eğlence mekânı, şifa gördüğümüz hastane ve en sonunda bizi bağrına basacak topraktır. Saraylar, camiler, medreseler, türbeler, müzeler, okullar, sokaklar, meydanlar, eski evler, terk edilmiş mahalleler, meslekler, sanat etkinlikleri, ulaşım araçları, gelenekler, görenekler, velhasıl şehri var eden ne varsa hepsinin bir hikâyesi vardır. Ve bu hikâyelerin hepsi bizimle ilgilidir.

Şehir, dışımızda bir mekân değil, yaşamımızın ta kendisidir. Şehrimize sahip çıkmak, kendi hayatımıza sahip çıkmak anlamına gelir. Şehrimizin tarihine, maddi ve manevi kültürel değerlerine, toprağın altında yatanına saygı duymak, toprağın üzerinde yaşayanlara saygı duymak geleceğe güvenle bakmak demektir.

ABDURRAHMAN GAZİ KİMDİR?

Prof. Dr. Osman GÜRBÜZ

I. Giriş

Erzurum dendiğinde ilk akla gelen sembollerden biri hiç şüphesiz Abdurrahman Gazi'dir. Mekânı ziyaretgâh olan bu zatın kimliği hakkında kesin bir bilgi elde etmek, kafalarda beliren istifhamları gidermek için yeni araştırmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Sadece Erzurum'un değil yurt içi ve yurt dışından Erzurum'a gelenlerin mutlaka ziyaret ettiği bu mekânda medfun bulunan zat kimdir?

Abdurrahman Gazi'nin Kabri Erzurum'da mıdır? Bu sorunun cevabını doğru bir şekilde ortaya koyabilmek, insanların zihinlerindeki soru ve tereddütleri gidermek, konuyu aydınlığa kavuşturmak özellikle Erzurumlular açısından çok büyük bir önem arz etmektedir. Bir şehrin kendisiyle anıldığı, en önemli ziyaret mekânına ismi verilen, Erzurum'un fethiyle irtibatlandırılan, Hz Peygamberin (sav) ashâb-ı güzîninden sayılan, şehrin manevi kimliği ve ruh dünyasının şekillenmesinde güçlü bir mües-siriyete sahip olan böylesine sembol bir şahsiyetin hayatının yeterince bilinmemesi, son derece üzücüdür. Konuyu açıklığa kavuşturmanın sıkıntı ve zorlukları aşikârdır. Ancak problemin çözümüyle ilgili yeterli gayret ve araştırmanın yapıl(a)madığı, bu alandaki çalışmalara istenilen ölçüde dikkat ve titizlik gösterilmediği de bir vakıdır.

Daha önce adı geçen alanda yapılan çalışmaların çok büyük bir kısmı Abdurrahman Gazi Zaviyesi, bu kuru-ma ait ilk kayıtlar, vakfiyeler, zaviyede görev almış olanların isimleri, zaviyenin yanı başındaki türbe, tür-benin bitişiğine inşa edilen cami, bu eserlerle ilgili inşa ve imar kitabelerinin çözümüyle ilgili kayıt ve bil-gilerin toplanmasından oluşmaktaydı. Elbette bu tür bir yöntemle yapılan çalışmaların Abdurrahman Gazi'yi hakiki çehresiyle tanımamızdaki payı göz ardı edilemez. Fakat bu tür bir yolun izlenmesi, konuya ilgi duyanları hayal kırıklığına uğratan zaafiyetleri be-raberinde taşımaktaydı. Biz önceki çalışmaları, tarihi

olayların akışından yola çıkarak Abdurrahman Gazi'ye ulaşma yerine, zaviye ve türbeyi tanımayı merkeze alarak Abdurrahman Gazi'ye ulaşma şeklinde değer-lendirebiliriz.

Biz bu makalemizde ilk İslam fetihleri, bunların Erzu-rum havalisinde ne zaman, nasıl gerçekleştiği, bu se-ferlere katılan sahabîler ve Abdurrahman Gazi'nin kimliği, Erzurum şehriyle münasebeti, hayatının diğer safhaları ve şahsiyetini, tarihi kayıtlar ışığında sun-maya gayret edeceğiz.

II. Erzurum'da Sahâbe İzleri

Sahâbe, "dost ve arkadaş" anlamına gelen "sahib" in çoğuludur. Aynı anlama gelen "ashâb" kelimesinin tekili ise "sahâbî"dir. Kavram üzerindeki tartışmaları bir kenara bırakırsak, "Hz. Peygambere mümin olarak erişen ve Müslüman olarak ölen kimse" şeklinde tarif edilmiştir (Efendioğlu 2008: XXXV/495). Kuran'da in-sanlar için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmet tanımına öncelikle dahil edilen sahâbe, taşıdıkları bu değeri, en iyi şekilde temsil etmeye çalıştıkları inanç ve örnek davranışlardan almışlardır. Ashabın İslam'ı yayma ve Resulullâh'ı canlarından aziz bilme anlayışı, kendi-lerinden sonra gelecek nesilleri imrendirecek nitelik-tedir. Bütün varlığa rahmet olarak gönderilen bir inanç sistemini, tüm zaman mekân ve insanlığa ulaştırmayı, yeryüzünde Allah'ın halifesi olmanın gereği bilen sahâbe nesli, bu görev uğruna Çin Sed-di'n den Atlas Okyanusu'na, İstanbul'dan Yemen'e yerkürenin her tarafına dağılmışlardır. Tarihi seyir içinde Kalîkalâ, Erzeni'r-rum, (Erzurum) toprakları da bu kutlu neslin ayak izleriyle onurlandı mı? şimdi bu sorunun cevabına geçebiliriz.

Konuyla ilgili araştırmalar Erzurum'un fetih tarihini miladi 653 senesi olarak tespit etmektedir. şurası açıktır ki tespit edilen zaman dilimi, Hz. Peygamberin vefat yılı olan miladi 632 tarihi üzerinden sadece 20 yıl geçmiş olduğunu göstermektedir. Bu çok erken bir tarih olup, kaba bir hesapla Resullullah'ın sağlığında 40 yaş ve daha altı yaş gruplarının büyük kısmı hay-attadır. Kuzey yarısı bugünkü Türkiye sınırları içerisinde bulunan Cezîre bölgesinin fethine 2000 sahâbînin katıldığına tespiti (Aydın 2007: I/19) konumuz açısından oldukça dikkat çekicidir. Yine Türkiye'nin Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki 27 yerleşim birimiyle ilişkilendirilen sahabîlerin sayısının 117 kadar olup, bunların isim isim kaydedilmiş olması da (Ay-dınlı 2007: I/22 vd.) önemli bir tespittir.

Erzurum çerçevesinde ashabin olup olmadığı konusuna baktığımız zaman tablo çok daha nettir; zira Erzurum'u fetheden Habîb b. Mesleme el-Fihri, sahâbîdir, Medine'de bizzat Hz. Peygamber ile görüşmüş ve kendisinden meşhur ganimet hadisi ri-vayet edilmiştir (İbn Sa'd 2012: VII/287). Daha sonra bu konuya döneceğimiz için Erzurum'a ayak basan

diğer bir sahâbî olan Abdullah b. Zübeyr'e geçebiliriz. Babası Aşere-i Mübeşşere'den Zübeyr b. Avvam, annesi Hz. Ebu Bekir'in kızı Esmâ'dır. Muhacirlerden Medine'de doğan ilk çocuk olduğu için doğumu büyük sevinç uyandırmıştı; adı Hz. Peygamber tarafından konuldu. Yaşadığı dönemde İslam dünyasının yarıya yakın bölümünde on yıl halife olarak tanınan Abdullah b. Zübeyr, Erzurum fatihi Habîb b. Mesleme ile akran ve çocukluk arkadaşı olup birlikte Erzurum fethinde bulunmuşlardır (İbn Asâkir 1995: XII/75). Erzurum'un fethi sırasında düşmanı yenip ganimetleri ele geçiren Habîb ve arkadaşları, Kufe'den yola çıkan ancak gazaya yetişemeyen askerleri ganimete ortak etmek istemediler. Tarihu Dimişk olayı şöyle aktarıyor: "Savaşta bulunmayanlar, savaş yapanların yanına varınca, bizler de ganimete ortağız" dediler. Savaşa katılanlar; "bizlerle birlikte pay sahibi olmazsınız; çünkü siz savaşta bulmadınız" dediler. Habîb ile savaşta hazır bulunan Abdullah b. Zübeyr, "Size pay yok" dedi..." şair bu konuyla ilgili olarak: "Kuşkusuz Habîb çok kötü teselli etmekte /İbn Zübeyr asalet iddiasında ama ; hasis / Asil ve anlayışlı olmayanlara incelikle davranmasını bilmiyor." Demektedir İbn Asâkir 1995: XII/75).

Erzurum'a ayak basan, hatta kabri Erzurum'da olduğu iddia edilen diğer bir sahâbî, Haccac b. 'İlat'tır. Süleym oğullarından Haccac, hicretin yedinci senesinde İslam'a girer. Müslüman olduktan sonra Hz. Peygamber'e gelerek, Mekke'de alacaklarının olduğunu, şayet müşrikler Müslüman olduğunu duyarlarsa bu paraları kendisine vermeyeceklerini söyler.

Hz. Peygamber ona dilediği gibi konuşabileceğini belirtir. Bunun üzerine Haccac, Mekke'ye gidip müşriklere Hayber'de Müslümanların yenilip Muhammed'in esir düştüğünü, Müslümanlardan ganimet olarak alınan malların ucuz bir fiyatla satın alınabilmesi için paraya ihtiyacı olduğunu söyleyerek alacaklarını tahsil edip Medine'ye döner (Savaş 2007: I/500). Haccac b. 'İlat'ın mezarının Kalîkalâ'da olduğunu, İbn Ebi Hatim, İbn Asâkir ve İbn Manzûr kaynak göstererek ifade eden Savaş, onun Habîb'in ordusu içerisinde veya başka bir münasebetle Erzurum'a gelmiş olabileceğini kaydeder (Savaş 2007: I/502, 503). Ne var ki konuyla ilgili bir başka makalede Haccac b. 'İlat'ın kabrinin Erzurum'da bulunduğu dair mezkûr görüşün zayıflığından bahsedilmektedir (el-Hout 2015: 198).

Ancak hiç şüphesiz Erzurum'a ayak basan sahâbîlerin sayısı bunlarla sınırlı değildir. Çünkü mevzuyla yaklaşıp yaklaşmayan genel sebeplerin yanı sıra Erzurum ölçeğinde özel bir takım nedenlere de sahibiz. Bir kere tüm sahâbîlerin sayıları ile kaynaklarda geçen sahâbîlerin sayıları arasında büyük farklar olduğu inkâr edilemez. Bu sayıyla ilgili yuvarlak hesaplamaların dışında, gerçek bir sayım ve tespitten de söz edilemez. Biz kendileriyle ilgili rivayetler ve olaylar sebebiyle sahâbîleri bilip tanımaktayız; isimleri biz kadar ulaşmayan sessiz sahabe çoğunluğunu tanıyabilmek için elimizde başka bir araç bulunmamaktadır. Bizim tanımayışımız onların yokluğu anlamına gelmez. Diğer önemli bir yanılgı, İbn Hacer'in dediği gibi, bütün sahâbîlerin Veda Haccı'nda bulunmuş ol-

malarını kabul etmekten doğmaktadır. “Hz. Peygamber’in vefatından on iki sene sonra bile hala 12 bin sahâbe hayatta bulunuyordu” rivayeti bize göre oldukça az sayılabilecek bir rakamı ifade etmektedir; çünkü sahâbe nüfusunun yüz bin veya iki yüz binli rakamlardan on iki senede, on iki bine düşmesi, salgın hastalıklar, kıtlıklar olmadığı sürece inandırıcı gözükmemektedir.

Şehre ayak basan sahâbiler konusunu Erzurum ölçeğinde ele alırsak, sayının çok daha fazla olacağını düşünmemiz için yeterli sebeplere sahip olduğumuzu söyleyebiliriz. Bir kere coğrafi olarak İslam devletinin merkezi Medine’ye çok uzak olmayan bölgesi, en güçlü eyaletler olan Şam ve Cezîre’ye komşu sayılabilecek bir mesafededir. İkinci olarak çok erken bir dönemde Müslümanlar tarafından feth edilmiştir. Öte yandan Tarihçi Belâzurî, “Muaviye ona iki bin asker gönderdi. Habîb bu askerleri Kalîkalâ’ya yerleştirdi; onlara ikta yoluyla topraklar verdi, kendilerini burada paralı muhafızlar olarak bıraktı.” demektedir. (Belazuri 2000: 127; ayrıca bkz, Palabıyık 2007: 143, 146). Hemen fethin öncesinde Erzurum’a yerleştirilen bu askerler içerisinde acaba kaç sahâbî bulunmaktadır?

Bizans’ın en doğu sınırında müstahkem bir kaleye sahip olan Kalîkalâ -Erzurum, Trabzon-Tebriz ipek yolunu kontrol altında tutabilecek bir konuma da sahipti. Bu özellikleri ile Erzurum, Ermeni prensliklerinin

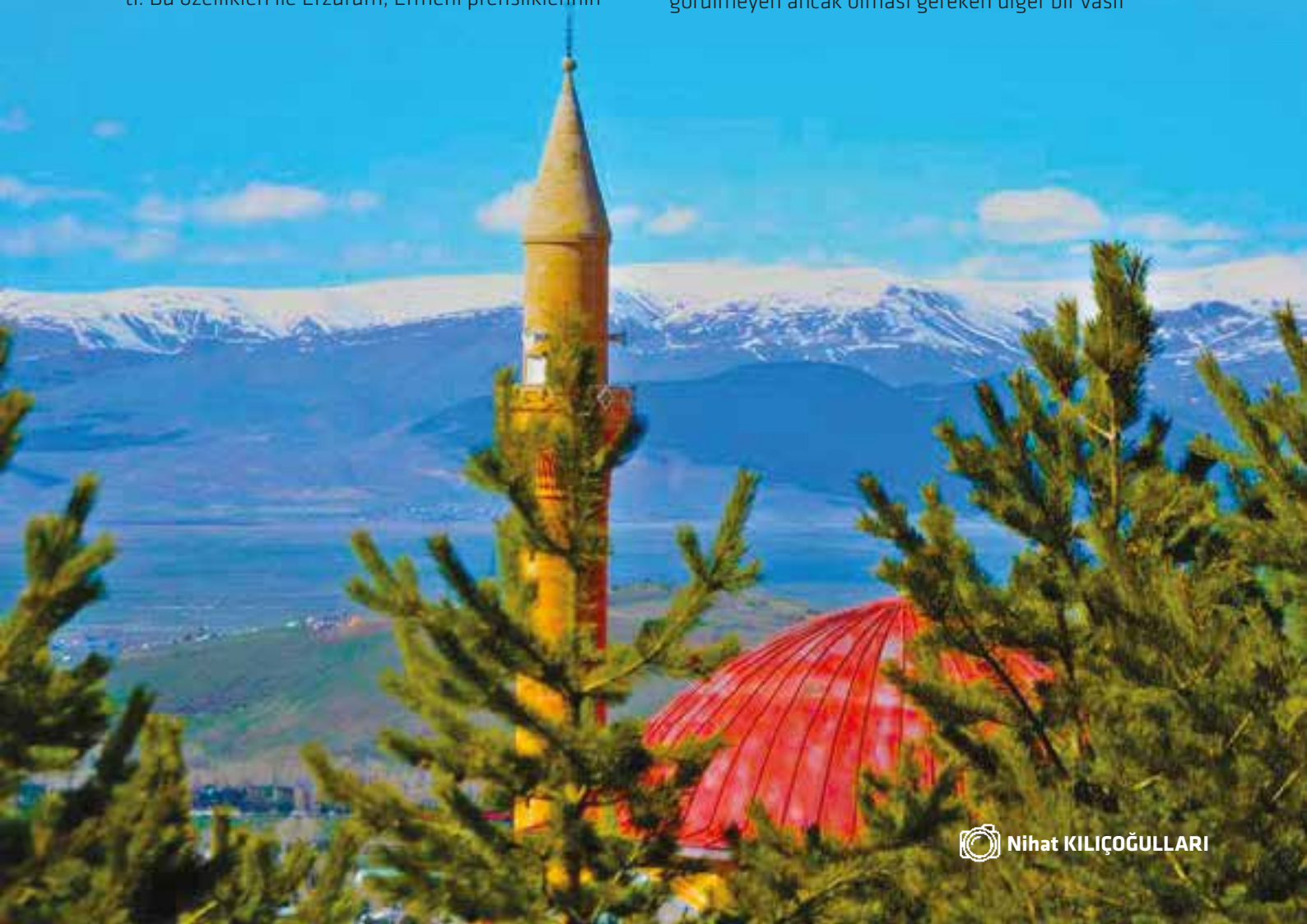
Bizans ile dayanışmasını engelleyebilecek ve İslam Devletine yönelik ayaklanmalarını önleyebilecek çok stratejik bir mevkiydi. Bu önemli hususiyetinden dolayı fethiyle birlikte bir gaza üssü haline getirilen Erzurum, acaba kaç kutlu sahâbîyi misafir etmiş, kaçını kar beyaz örtülerle bağrına basmıştır? İleride bu konuda yapılacak daha titiz, daha detaylı araştırmaların mevcut peygamber yoldaşlarına yenilerini ekleyeceğini bile umabiliriz.

III. Abdurrahman Gazi Kimdir?

Seyit Abdurrahman, Seyit Abdurrahman Dede, es-Seyyit Abdurrahman Çelebi, Gazi Abdurrahman Çelebi gibi başka başka lakaplarla tarihi belgelere geçmesine rağmen, onun ortak kabul gören isimlendirilişi, Peygamberin Bayraktarı Abdurrahman Gazi ya da Sahabe-i Kiram’dan Abdurrahman Gazi’dir. Peygamberin bayraktarı niteliğini dahasonra ele almakla birlikte, buismi “Sahâbe” kavramının kapsamı içerisinde olsa da, geriye Sahâbe’den Abdurrahman Gazi” isimlendirmesi kalmaktadır. Bu isimlendirmeden hareketle araştırmamızı yürütmek için dört unsurun varlığı karşımıza çıkmaktadır.

1- Şahsın ismi Abdurrahman olacak. **2-** Bu zat, gazilik vasfını taşıyacak. **3-** Peygamberi gören müminlerden sayılacak.

4- Yukarıdaki özelliklerin dışında, isimlendirmede görülmeyen ancak olması gereken diğer bir vasıf

daha vardır ki o da, Abdurrahman Gazi'nin Erzurum'la herhangi bir şekilde irtibatlı olması veya Erzurum'da mezarının bulunmasıdır.

Evvela Abdurrahman Gazi ile irtibatlandırılan ve sahâbeden ismi Abdurrahman olanlarla başlayalım. Ömer Nasuhi Bilmen merhum "Bu zâtin Ashâb-ı Güzînden olduğunda şüphe yoktur. Yalnız neseb-i âlisinde ihtilâf vardır. Bazı rivayetlere göre Hazreti Ebû Bekir'in, diğer bazı rivayetlere göre de Cenâb-ı Rebî'î'nin mahdûmudur." demektedir. Oysa İbni Hibban, Hz Ebu Bekir'in oğlu Abdurrahman'ın hicri 58 senesinde Habş'a'da vefat ettiğini belirtir İbn Hibban 1973: III/249). İbn-i Hacer ise ölüm yeri ve yılı hakkında daha detaylı açıklamalarda bulunur. Abdurrahman b. Ebû Bekir'in Habş'a'da öldüğünü, buranın Mekke'ye uzaklığının 12 mil olduğunu, Abdurrahman'ın Mekke'ye getirilerek defnedildiğini, çeşitli müelliflerin, ölüm tarihi olarak h.53 ve59 arasında farklı seneler verdiğini belirtir. İbn Hacer 1347: VI/147). Sonuç olarak Abdurrahman b. Ebû Bekir, herhangi bir münasebetle Erzurum yöresine gelmediği gibi kabrinin bulunduğu yer hakkında da bir ihtilaf bulunmamaktadır.

Abdurrahman b. Rebî' el-Bahilî'ye gelince, kendisi Selman b. Rebia'nın kardeşi olup yaşça ondan büyük-

tür. Zinnur diye çağrılan bu sahâbî, Kadisiyye savaşına katılarak kadılık görevinde bulundu. Daha sonra Bâbu'l-Ebvâb gazaları ve Türklere karşı yapılan savaşlara katıldı. Hz. Osman'ın hilafete gelişinden sekiz yıl sonra h.32 (m.652-653), Babu'l Ebvâb'ın en uç vilayeti Belencer'de öldürüldü İbn Esîr 1994: III/441). Kendisi Hz. Peygambere yetişmekle birlikte, ondan herhangi bir rivayette bulunmadı (Kurtubî 1992: II/382). Görüldüğü üzere Abdurrahman b. Rebî' el-Bahilî'nin dahi Erzurum'la bir irtibatı mevcut değildir.

Yukarıda zikri geçen ve Abdullah Aydınli tarafından kaleme alınan "Sahabe Coğrafyasının Bir Parçası Olarak Doğu Anadolu" adlı makalede adları belirtilen 17 kişilik Doğu Anadolu Sahabe listesinde bulunmadığı halde bölgede şehit düşen diğer bir sahâbî Abdurrahman daha vardır ki o, bir başka münasebetle kendisinden bahsedilen Abdurrahman b. Muaz b. Cebel'dir. Muaz b. Cebel'in oğlu olup İyâd b. Ganm birlikleri, Erzen- Bitlis ve Ahlât'ı feth ederken aldığı yaralardan dolayı şehit olmuştu (Vakidî 1997: II/166). Şu anda Ahlât'taki Abdurrahman Gazi Türbesinde medfun sahâbî budur.

Ayrıca İyâd b. Ganm'in ordusuyla Bitlis-Erzen fethine katılan kardeşi Abdurrahman b. Ganm'in de sahabe-den değil, tabiinin ilklerinden olduğunu belirtelim. Konumuza ışık tutan diğer bir çalışma ise, Sahâbe Ansiklopedisinde yer alan Abdurrahman isimli doksan beş kişinin ölüm yerlerini konu edinen makaledir. Bu araştırmanın sahibi Mücahid el- Hût, şu ana kadar ölüm yerlerini tespit etmeye çalıştığı Abdurrahman isimli yetmiş beş sahâbîden hiç birinin Erzurum'un yer aldığı Ermînye (Ermînye/Ermînye olmalı, diğer yerlerde de düzeltelim) coğrafyasında ölmediğini tespit etmiştir (el-Hout 2015: 198).

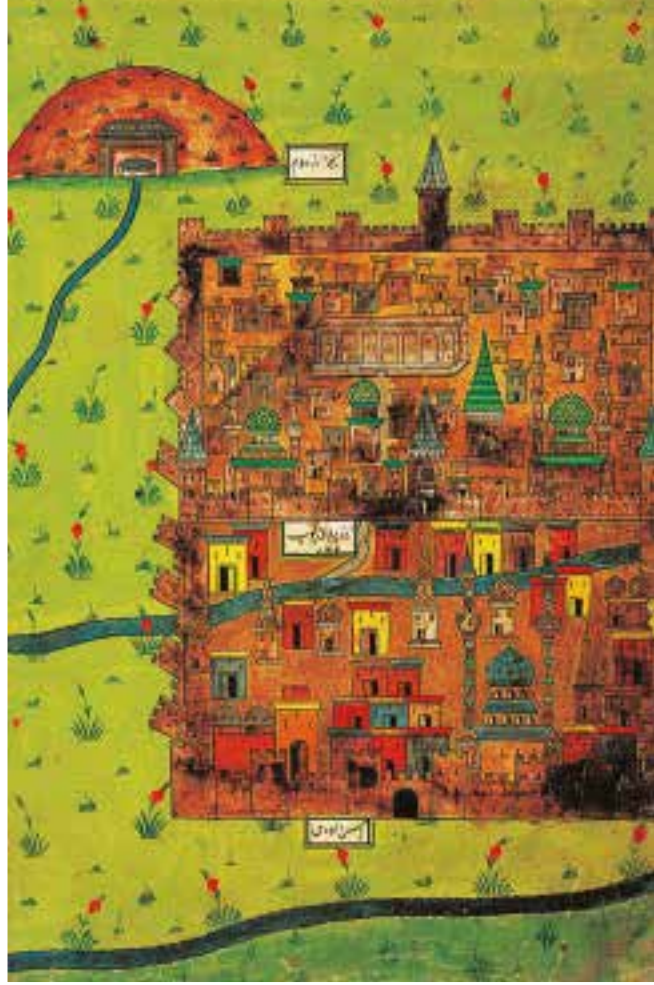
Araştırmamızın buraya kadar ulaştığımız sonuçlarıyla Erzurum havalisinde görev yapmış veya başka bir münasebetle bu çevreye gelmiş sahâbe-i güzînden Abdurrahman isimli bir şahsa ulaşamadık. Fakat bu noktada zihnimizi kurcalayan bir soru işaretiyle karşılaştık: Acaba Abdurrahman, isim yerine kulanılan bir künye olamaz mı? Künye olarak kullanılan ifade, zamanla unutulmuş isim sayılmış olabilir mi? Biz bir ismin mi, yoksa bir künyenin mi karşısındayız? Çünkü Arap toplumunda künye kullanımı çok yaygındır. Hatta bazen Ebû Bekir gibi künyeleriyle anılan kimselerin isimleri, nadiren kullanılır; zira onların künyeleri, isimlerinin yerini almıştır. Bizim coğrafyamızda kabri bulunan ve İstanbul'da bir semte ismini veren Ebû Eyyüb el-Ensârî isimlendirmesi de aslında künyedir ve isim yerine kullanılan künyelere tanıdık bir örnektir.

İbnü's-Salah, "ravileri, hem künyesi hem ismi olanlar, künyeleriyle tanınıp ismi bilinmeyenler, ismi ve

künyesi olduğu halde künyesiyle lakaplananlar, iki veya daha çok künyesi olanlar, ismi ve künyesinde ihtilaf bulunmayanlar, ismi bilindiği halde künyesiyle meşhur olanlar şeklinde dokuz gruba ayırmıştır” (Bozkurt 2002: XXVI/559). Kişinin daha çok ilk çocuğuna izafeten anılmasını ifade eden Ebu'l-Kasım, Ebû Bekir, Ümmü Zeyneb gibi bir kinaye ve künye karşısında olup olmadığımızı araştırırken Erzurum Fatihî Habîb b. Mesleme el Fihri ile karşılaştık.

Habîb b. Mesleme el Fihri'nin künyesi Ebu Abdurrahman idi İbn Abdilberr 1960:1/95). İlk çocuğu Abdurrahman olduğu için böyle künyelenmişti. Arap geleceğinde yaş, mevki ve fazilet bakımından üstün olanlara künyeleriyle hitap etmek âdaptan sayılır, özellikle emîrler (komutan ve yöneticiler) bunun aksine davranılmasını ve kendilerine adlarıyla hitap edilmesini hakaret kabul ederlerdi (Bozkurt 2002: XXVI/558). Unutmamak gerekir ki Ebû Abdurrahman Habîb b. Mesleme el-Fihri, hem ordu komutanı anlamında emîr hem de vali İbn Abdilberr 1960:1/95) anlamında emîr idi. Üstelik gazalarda cesur yiğitler kahramanlık için künye kullanmayı severlerdi. Daha sonra anlatacağımız üzere Habîb, cesur bir savaşçı, dillere destan bir kahramandı.

Erzurum'daki Abdurrahman Gazi'nin Habîb b. Mesleme olabileceği kanaatimiz güç kazanırken onun kaynaklarda Ermînye'de vefat ettiğini belirten kayıtlar karşısında bu düşüncemiz biraz daha pekişmiş oldu. Kaynakların çoğunluğu onun Ermînye'da vefat ettiğini belirtmelerine karşın sadece bir ikisi şam'da öldüğünü ileri sürmektedirler. İbn Sa'd: “Sonra Muaviye o (Habîb)'nu Ermînye'ye vali olması için gönderdi. Elli yaşına girmeden 42/662-663 senesinde orada (Ermînye) vefat etti İbn Sa'd 2012: VII/287). Aynı ifadelerle Ermînye'de öldüğü, İbn Abdilberr ve İbn Hacer tarafından tekrarlanır. Halife b. Hayyât 42/662 yılı olaylarını sayarken “Habîb b. Mesleme el-Fihri Er-

mînye'de vefat etti” demektedir. Bunlar arasında Vâkidî, Habîb'in Dımişk'ta vefat ettiğini söylerken, bir başka yerde o da Ermînye'de öldüğünü söyler.

Biz Burada onun Ermînye'de öldüğünü söylerken, Erzurum'un da içinde bulunduğu bölgenin İslam tarihi kaynaklarında aynı adla anıldığını ifade etmeliyiz. Bunun en açık delili, yukarıda anlattığımız Erzurum'un fethinin Belâzurî'nin eseri Futûhu'l-Buldân'da “Futûhu Ermînye=Ermînye'nin Fetihleri) başlığı altında gösterilmesidir. (Belâzurî 2000: 120, 122; Ayrıca bkz. Palabıyık, 2007: 136-140)

Vali Habîb b. Mesleme'nin Hz Ali evladından hilafeti

alan ve Ümeyye oğullarının ilk halifesi Muaviye b. Ebî Süfyan tarafından bizzat Erzurum'a gönderildiğine dair kayıtlar varsa da, Ermînye'nin çok geniş bir coğrafya olduğu göz önüne alınırsa, acaba Birinci Ermînye, İkinci Ermînye, Üçüncü Ermînye, Dördüncü Ermînye'den hangisine gönderilmiştir, mukadder sorusuna bir cevap bulmamız gerekecektir. Mutlu bir rastlantıyla böylesi bir kayıt, İbn Asâkir'in dev eseri Tarîhu Dımişk'ında karşımıza çıkıyor: “Habîb b. Mesleme Dördüncü Ermînye'de hicri 45 senesinde vefat etmiştir” Ölüm tarihi hicri 42 yerine hicri 45 olarak verilse de bu durum mevzumuz açısından bir problem teşkil etmemektedir. Dördüncü Ermînye'nin neresi olduğunu öğrenmek için Yakut'un Mu'cemu'l-Buldân'ına müracaat ediyoruz: “Kalîkalâ (Erzurum şehri ve bölgesi) Dördüncü Ermînye'dedir (Hamevî ty. : IV/299). Bizans'a yapılan yaz seferlerini anlatan Kitabu's-Savâif ise Dördüncü Ermînye yerleşim birimlerini sayarken şimşat, Kalîkalâ, Hılat, Erciş ve Bacuney's'i zikreder.

Sathi bir bakışla sadece Dördüncü Ermenistan'ı değil, bütün Ermenistan'ı elde tutabilmek için Müslüman emîrlerin Erzurum'dan daha iyi bir merkez seçmeleri düşünülemezdi. Yukarıdaki satırlarda Erzurum'un Bizans'ın en doğu sınırında müstahkem bir kaleye

sahip olduğunu, Trabzon-Tebriz ipek yolunu kontrol altında tuttuğunu, Ermeni prensliklerinin Bizans ile dayanışmasını engellemek suretiyle ayaklanmalarını önleyebilecek çok stratejik bir mevkiye bulunduğunu ifade etmiştik. Erzurum'un merkez seçimiyle ilgili yukarıdaki faktörlere, Habîb'in buranın fatihi olmasını, burada daha önce ikamet etmesini, şehrin yönetici ve Müslüman sâkinlerini tanımasını ilave edebiliriz.

Hz. Muaviye, iktidara geldiği 41/661 yılında eyalet valilerini yeniden belirler. Bu yeni bir yönetici için alışılmış bir uygulamadır; ancak Ermînye bölgesine Habîb b. Mesleme'nin seçimi hangi saiklerle gerçekleşmiştir? şimdi ona bakmaya çalışalım.

A. Abdurrahman Gazi'nin Yeniden Erzurum'a Dönüşü

Muaviye b. Ebû Süfyan hilafet makamına oturunca (41/661) iç karışıklıklar sebebiyle çözümüne imkân bulamadığı dış sorunların bir bölümünü acilen ele alması gerekiyordu. Hilafetin el değiştirmesiyle devlet merkezi Dımişk (şam)'a taşınmıştı. Emevîler'in iktidarına beşiklik eden Suriye toprakları kuzeyden ve batıdan iki ciddi tehlikeyle karşı karşıya idi. Bu Bizans ve Ermeni tehdidi idi. Fırsat buldukça birbirleriyle ölesiye mücadeleye girişen bu güçler unutulmamalıdır ki aynı dine mensup olmaları hasebiyle güçlerini ortak düşmanlarına karşı zaman zaman birleştirebiliyorlardı. Böylesi ittifaklar Suriye merkezli Ümeyye Oğulları iktidarına sıkıntılı dönemler yaşatıyordu. 33-34/653- 654 yılları arasında Muaviye ve Teodor Reş-

tuni arasında yapılan anlaşmayla, Ermeniler Bizansın himayesinden çıkarak Müslümanların himayesine giriyorlardı (Grousset 1947: 289). Bu anlaşmaya karşı çıkan Ermeni grupların güçleri, ayaklanma için yeterli olmadığından şimdilik pusuda bekliyorlardı.

Bizans Kralı II. Konstans yapılan bu antlaşmaya tepki göstermekte gecikmedi ve büyük bir orduyla Erzurum'a geldi; burada Teodoros Reştuni'den kopan Ermeni nakhararları (beyleri) imparatora bağlılık yemini edip saygılarını sundular. Duvin'e kadar ilerleyen II. Konstans bölgenin işlerini, Maryanos'a bırakarak fazla bir kazanç sağlayamadan Kostantinapolis'e döndü (Grousset 1947: 300, 301). Teodoros Reştuni'nin ölümünden sonra yerine rakip bir aileden Hamazasp Mamigonyan getirildi. Müslümanların himayesinde yeni görevine başlayan Hamazasp çok geçmeden Bizans tarafına geçerek onlara bağlılık yemini etti. Bizanslılar tarafından kendisine Kuropalates ünvanı verilen Hamazasp, Ermeni ülkesi komutanlığına getirildi (37-38/657-658). Ermenilerin bu kadar çabuk saf değiştirmesinde, II. Konstans'ın bölgeye gelmesinden ziyade uzun bir süredir devam eden hilafet kavgaları etkili olmuştu. Ermenistan'ın Bizans mandası 41/661 yılına kadar devam etti (Grousset 1947: 304).

Bu şartlar altında çift yönlü bir tehlike oluşturan Ermînye bölgesine, bu coğrafyayı tanıyan, mahalli prensliklerin aralarındaki çekişmeler ve Bizansla ilişkilerinden haberdar bir yönetici bulmak gerekiyordu. Aynı zamanda seçilen bu şahsın hem Ermeni ayaklanmalarına hem de Bizans saldırılarına karşı koya-

bilecek becerikli bir asker, cesur, gözü kara bir komutan olması icap ediyordu. Öte yandan bölgede kazanılacak her başarı, Emevîlerin toplum nezdinde tartışmalı iktidarlarına sağlam bir meşruiyet sağlama yolunda önemli katkılar sunacaktı. Ayrıca iç ihtilafların askeri kesim arasında oluşturduğu hoşnutsuzluğu unutturup, ortaya çıkan kırınglılıkları giderecek gaza ruhunun güçlendirilmesine ihtiyaç duyulmaktaydı.

İktidara giden yolda benimsediği yöntem tartışılmakla birlikte Hz. Muaviye'nin dehasının eşlik ettiği devlet adamlığı ve siyasi maharetini, hiç kimse görmemezlikten gelemez. Nitekim onun Erzurum'u da içine alan Ermînye bölgesine Ebû Abdurrahman Habîb b. Mesleme el-Fihri'yi vali tayin etmesi, kendisinin askeri dehası ve politik ufkunu bize gösteren en iyi kanıtlardan birisidir. Çünkü Ebû Abdurrahman hem Rumları hem Ermenileri çok iyi tanımaktaydı. Bizans'ın doğu sınırında, Ermînye'nin batı sınırında yer alan Erzurum merkezli bir yönetici için bu yabana atılamayacak bir nitelikti. Bizans'a karşı o kadar çok gaza ve seferlere katılmıştı ki kendisine "Habîburrum" İbni Asâkir 1995: XII/66) lakabı takılmıştı. Ermenistan bölgesinin fatihi de Habîb'tir. O, bunun yanı sıra Muaviye'nin Kinnesrin valisi İbni Asâkir 1995: XLVII/139), Ebu Ubeyde'nin Humus valisi İbni Asâkir 1995: XXVI/202), Hz. Ömer'in İyâd b. Ganm'den sonra Cezîre emîri İbni Asâkir 1995: XLVI/487) olduğunu hatırlatalım. Zaten onun Ermînye bölgesi valisi sıfatıyla 41/661 yılında Erzurum'a gönderilmesinin ardından aynı yıl içerisinde karışıklıkların sona ermesi, Arapların Ermenistan üzerinde himayesini (vasallık) tekrar kurmaları (Grousset 1947: 304,305), Hz. Muaviye'nin Ebû Abdurrahman'ı bölgeye vali atamadaki isabetini açık bir şekilde göstermektedir.

IV. Erzurumda Sahâbe-i Kîram'dan Abdurrahman Gazi' Evsafına Uygun Tarihi Şahsiyet Kimdir?

Bu başlık altında biz iki sorunun cevabını arayacağız. Birincisi, niçin Seyit Abdurrahman, Seyit Abdurrahman Dede, es-seyyit Abdurrahman Çelebi, Gazi Abdurrahman Çelebi şeklinde vakıf kayıtlarında geçen isimlendirmelerden hemen hepsi unutulmuş Abdurrahman Gazi adlandırması halkın kabulüne mazhar olmuştur? İkinci soru ise, Habîb b. Mesleme'nin gazi unvanıyla çağrılmasını gerektiren sebepler hangileridir? Aslında iki sorunun cevabını birleştirerek vermeden önce gazi ve gazilik kavramlarını biraz açmamız gerekecektir.

"Gazi" kelimesinin çoğulu "guzât ve guzza" olup seyrek olarak Kuran'da, daha sık olarak hadislerde geçmektedir. "Din uğrunda cihad eden, Allah yolunda savaşan"lar için kullanılan bir kavramdır. Din uğrunda savaşan her Müslümanın sıfatı olan gazi, Emevîler döneminde talancı göçebelerin zararlarını önleyen birliklere ad olmuş; daha sonra Abbâsîlerde bu birlikler huzuru temin yerine huzursuzluğun kaynağı olunca, olumsuz bir anlam kazanmış, bilahare de tekrar eski olumlu anlamında kullanılmıştır (Özcan 1993: XII/443). Selçukluların kurucusu

Selçuk Bey gazi unvanını alırken, Malazgirt sonrasında Anadolu'nun fethine katılan emirlerin hepsi gaza geleneğinin temsilcileri olarak "gazi" unvanıyla anılmışlardır.(Gazilik hakkında ayrıca bkz. Palabıyık 2008: 250-258)

Bizans'ın sınır boylarına yerleşen uç Türklerine gazi denirken Âşık Paşa, alp eren (gazi) olabilmek için güçlü bir yürek, cesaret, pazu kuvveti, gayret, iyi bir atla birlikte kişinin kendini ispatlaması gerektiğini belirtir (Özcan 1993: XII/444). Bizans'ın sınır komşusu olan Osmanlılar gaza ruhunu hep canlı tutarken Osman Gazi'nin yakın arkadaşlarından biri Abdurrahman Gazi idi.İstanbul'un fethinden sonra gaza ruhu, Avrupa kıtasındaki sınır boylarında görev yapan akıncılarla devam ettirilmiş, yeniçerilere Gaziyân-ı Hacı Bektaş-ı Veli denirken, zafer kazanan kumandanlara törenle gazi çelengi takılma geleneği sürdürülmüştü. Gaza ruhu ve gazilik Türk kültüründe o kadar derin izler bırakmıştır ki soyadı kanunuyla eski unvanlar kaldırılırken gazilik unvanı kullanılmaya devam etmiştir(Özcan 1993: XII/444,445).

şimdi yukarıda gazi ve gazilikle ilgili açıklamaları hatırimızda tutarak Ebû Abdurrahman Habîb b. Mesleme el-Fihri'nin hayatına bu açıdan bakalım.

Habîb 12 yaşında bir çocuk iken Hz. Peygamber (sav)'in yanına gelerek savaşa katılmak istediğini belirtir; tam bu esnada babası ona arkadan yetişerek: "Ey Allah'ın Resûlü, o benim elim ve ayağımdır!" der. Bunun üzerine Allah Elçisi Habîb'e, "Onunla birlikte geri dön, onun ölmesi yakındır" buyurdu. Habîb, "babam o yıl içinde vefat etti," dedi İbni Sa'd 2014: VI/569). Acaba niçin babası Resulullah'tan böyle bir talepte bulunmuştur? Metinde bu belirtilmiyor; ancak rivayetin konteksi içerisinde olay rahatlıkla anlaşılabilir. On iki yaşlarında olmasına rağmen boyu posuyla delikanlı görünümünde olan genç Habîb, Tebuk savaşına katılmak için peygambere başvurmuş, babası da arkasından yetişerek, peygambere durumunu anlatmıştır. Olaydan şunu anlıyoruz, karşımızda henüz 12 yaşındayken gaza hevesiyle yanıp tutuşan, sefere götürülmesi için bizzat giderek peygambere müracaat eden, kabına sığmayan, ateşin bir delikanlı bulunmaktadır. Onun hakkındaki ilk bilginin, savaşa katılma talebiyle kayıtlara geçmesi, ruh dünyasını tanımamız için yeterince ipucu verdiği kanaatindeyiz.

İkinci olay da birincisini aratmayacak cinsten olup Hz. Ebu Bekir'in hilafetinde gerçekleşmiştir : "Maan b. Yezid b. Ahnes es-Sülemî, Beni Süleym kabilesinden yüz kadar adamla Hz. Ebu Bekir'in huzuruna çıkageldi. Hz. Ebu Bekir, "şunların sayısı daha fazla olsaydı (savaşanlara yardım için) onları gönderirdik," deyince, Hz. Ömer, "vallahi onların sayısı on kadar olsa bile, yardıma göndermeyi düşünürdüm. Hatta kararlı ve fedakâr olsa bir kişiyi bile gönderirdim." Bunun üzer-

ine Habîb b. Mesleme dedi ki: "Benim yanımda etraftaki kabilelerden toplanmış cihad arzusunda olan bir o kadar sayıda kimse var. Ey Resulullah'ın Halifesi, hepimizi topla ve Müslüman kardeşlerimize yardıma gönder." Hz. Ebu Bekir, "onların hepsini al, yardıma git, sen onların emirsin," dedi. Habîb onları bir karargâhta toplayıp Hz. Ebu Bekir'in yanına getirdi, sonra onları alarak Yezid b. Ebu Süfyan'ın yanına vardı." İbni Asâkir 1995: LIX/442). Yezid b. Ebu Süfyan, Suriye cephesinde Bizans kuvvetleriyle savaşan üç komutandan biri olup Muaviye b. Ebu Süfyan'ın ağabeyisidir.İşin hayrete şayan yanı, Habîb 200 kişilik bir birliğin başında Yezid'e yardıma giderken en iyimser hesapla 16-17 yaşlarında olmalıdır.

Habîb'i yirmili çağlarına ulaşmadan bir büyük kapışmada görev almış görmekteyiz. Bu savaş Müslüman varlığını Suriye topraklarından atmak için Bizans İmparatoru Hereklios'un düzenlediği en etkili girişimdi. 100.000 kişilik Bizans ordusu bütün ağırlığıyla Yermük vadisine yerleşirken, Halid b. Velid komutasındaki ordunun bütün mevcudu 25.000 kadardı. Halid b. Velid istişareler neticesinde ilk kez ordusunu küçük birlikler halinde düzenledi, kurdus denilen bu birliklerin birinin başında genç Habîb b. Mesleme bulunmaktaydı İbni Asâkir 1995: XII/71).

Ebû Abdurrahman Habîb b. Mesleme el-Fihri, Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman dönemlerinde görevden göreve, cepheden cepheye koştu. Ebû Ubeyde b. Cerrah, Halid b. Velid, İyâd b. Ganm gibi sadeceİslâm tarihinin değil dünya harp tarihinin tanıdığı sayılı komutanlarla birlikte çalıştı. Suriye, Anadolu, Cezîre, Er-mînye hudutlarında Bizanslılara karşı okadar çok askeri seferler düzenledi ki kendisine bu gazaların fazlalığından dolayı "Habîbu'r-Rum" Rumlu Habîb, Rum diyarının Habîbi denilmeye başlandı İbni Asâkir 1995: XII/66).

Onun cengâverliği, yiğitliği, askeri dehası düşmanlara korku salarken, Müslüman dünyasında namı dalga dalga güven ve hayranlık saçarak uzak diyarlara ulaştı. Bir defasında Kıbrıs Kralı'nın Azerbaycan Patriği'ne yakut, inci, ipek ve kıymetli taşlardan pahalı hediyeler götürdüğü haberi kendisine ulaştı. Süvarilerden bir grupla yola çıkan Habîb, şimşek hızıyla Kıbrıs kafilesine bir baskın gerçekleştirip ganimetleri ele geçirdi. Değerli mücevharat ve hediyelerle Suriye cephesi komutanı Ebû Ubeyde b. Cerrah'ın yanına döndü. Ebû Ubeyde getirdiklerinin beşte birini (humus) Habîb'e verip geriye kalanları beytülmal'a ayırınca, onun şu hatırlatmasıyla karşılaştı: "Baskın malları (selb) ele geçirene ait iken, beni Allah'ın verdiği rızıktan niçin mahrum ediyorsun!" İbni Asâkir 1995: LX/206) .

Onun henüz gençliğinde yankılanan şöhretiniİbn Sa'd Tabakât'ında şöyle naklediyor: "Habîb b. Mesleme'nin fazileti, cengâverliği Suriye bölgesinde şöhret buldu.

Habîb hakkında güzel şeyler duyan Hz. Ömer, onu henüz yeterince tanııyordu. Habîb, hac yapmak üzere Mekke'ye gidince, orada Hz. Ömer'e rastladı ve kendisine selam verdi. Bunun üzerine Ömer (boyu posu yerinde, babayığit bir görünümde olan) Habîb'e, "gerçekten sen mızrak (filinta) gibi bir adamsın," dedi. Habîb de, "hem de mızrağın demir kısmı gibiyim," diye ilave etti. Hz. Ömer bunu hazineye götürün, ne istiyorsa alsın, dedi. Bu olayı nakleden Said dedi ki, onu hazineye götürdüler, hiçbir şeye bakmadı, sadece silah alıp gitti" İbni Sa'd 2014: VI/570).

Ebû Abdurahman Habîb b. Mesleme el-Fihri, Muaviye b. Ebû Süfyan ile birlikte Sıffin dâhil bütün savaşlara katıldı İbni Sa'd 2014: VI/570). Sıffin savaşında sağ kanat komutanlığı yaptı İbni Asâkir 1995: LXV/7100). Hz. Muaviye'nin görevlendirmesiyle Hz. Ali'ye Suriyelilerin taleplerini ilettiler. Bazıları kendisini şamlılarla beraber olup Hz. Ali taraftarlarına karşı olmakla itham ederken, bu suçlamanın ne kadar gerçekçi olup olmadığına bir de şu olay aralığından bakalım: Muaviye'ye Habîb b. Mesleme'nin ölüm haberi ulaşınca secde etti." Ravi dedi ki, "Ona Amr b. el-Âs'ın ölüm haberi ulaştırıldığında da secde etti. Birisi Muaviye'ye, Ey Müminlerin Emîri! Birbirinden farklı olan bu iki kişinin vefatı için niye secde ettin, deyince, "Habîb, beni Ebû Bekir'in ve Ömer'in uygulamalarına uymaya teşvik ediyordu. Onun yanında rahat hareket edemiyordum (fehmi beni basıyordu). Amr b. Âs ise beni (kendisine) emirlik vermeye teşvik ediyordu; ona ne yapacağımı bilmiyordum." İbni Sa'd 2014: VI/570).

Ebû Abdurahman Habîb b. Mesleme el-Fihri'nin şahsiyetinin en parlak yönünü cengâverliği, kahramanlığı, harp dehası oluşturmaktaydı. Hayatını anlatırken kaydedeceğimiz için Erzurum yakınlarında beraberindeki altı bin askerle Maryanos'un altmış bin

kişilik ordusunu bir gece baskınıyla Kırkgözeler (Çipak) ve Hins (Dumlu) arasında yapılan savaşta (Beygu 1936: 35) nasıl hezimetle uğrattığını, burada anlatmayacağız. Ebû Abdurahman'ın bu yönünü anlatan bazı araştırmacılar, onu İslam tarihinin fatih komutanları Ebû Ubeyde b. Cerrah ve Halid b. Velid ile mukayese ederler (Zirikli 2002: II/166).

Yukarıda gazi ve gazilikle ilgili açıklamaları hatırlamıştık tutarak Ebû Abdurahman Habîb b. Mesleme el-Fihri'nin hayatına bir de gaziliği açısından bakalım demiştik. Bütün bunları dinledikten sonra onun gaziliğini, bu vasfının tarihe nasıl kazındığını daha iyi anlayabilmekteyiz. Toplumların hafızasını siz temsil etseydiniz Ebû Abdurahmanı, Seyit Abdurahman, Abdurahman Çelebi yerine Abdurahman Gazi diye kayıt düşmeyi tercih etmez miydiniz acaba?

Habîb'in Hz. Peygamber'in bayraktarı şeklinde anılmasına gelirsek şöyle bir durumla karşılaşırız: Erzurum'a, Van'a, Tiflis'e, Artvin'e ve daha başka bölgelere İslam'ın hâkimiyetini taşıyan ve adı geçen yerleri küfrün elinden alarak İslâm'a kazandıran bu şanlı komutana, "peygamber sancaktarı" denilmesinden daha tabii ne olabilir? On iki yaşından başlayarak elli iki yaşına kadar tam kırk yıl güney Suriye'den Kafkasya'ya, Azerbaycan'dan Orta Anadolu'ya kadar geniş bir coğrafyada İslâm'ın sancağını dalgalandıran muzafer bir komutana, Hz. Peygamber (sav)'in bayraktarı nişanı ne kadar münasip durmaktadır.

V. Habib Bin Mesleme'nin Abdurahman Gazi Olduğuna Dair Bazı Karîneler

Buraya kadar "Sahâbi Abdurahman Gazi" isimlendirmesindeki "Sahâbi" "Abdurahman", "Gazi" nitelemesine uygun tarihi şahsiyetin kim olduğunu araştırdık ve gördük ki bu tanıma uyan ve onunla tam

olarak örtüşen büyük zat, Erzurum'u fetheden ve daha sonra aynı şehirde yönetici olarak bulunup orada vefat eden Ebû Abdurrahman Habîb b. Mesleme el-Fihri'dir. Fethinden itibaren bir gaza üssü olarak hizmet veren, değişik İslam şehir ve kasabalarından i'lay-ı kelimetullah için mücahitleri ağırlayan bir serhat şehriyle Abdurrahman Gazi ne kadar uyumlu, birbirine ne kadar çok yakışmaktadır!

Burada çalışmalarım esnasında dikkatimi çeken ve sizinle paylaşmak istediğim iki hususu arz etmeye çalışacağım. Bu iki veriye, ele aldığımız konuyu doğrudan değilse bile dolaylı olarak destek sağlayan, ışık tutan iki karîne diyebiliriz.

A. Birinci Karîne

Bunlardan birincisi, bayan adı olarak kullanılmakta olan "MAVA" ismidir. Mava'nın konumuzla ilgisine geçelim: Bilindiği gibi Ebû Abdurrahman Habîb b. Mesleme, Erzurum fethine geldiği zaman yanında hanımı da vardı. Bu hanımın ismi Mâviyye binti Yezid b. Cebele b. Kelb idi İbni Sa'd 2014: VI/569). Kendisi II. Emevi Halifesi Yezid'in kızıydı. İslam tarihi kaynaklarında Habîb'in hanımıyla ilgili şunlar anlatılır: Habîb, Erzurum'u geri almak için Maryanos komutasında 80.000 kişilik bir Bizans ordusunun yaklaşmakta olduğunu duydu; hemen Hz. Osman'dan yardım istedi, Ne yazık ki Selman b. Rebia el-Bahilî komutasındaki yardım kuvvetleri gecikti. Habîb, Arkadaşlarıyla bir savaş meclisi topladı, sekiz bin kişinin seksen bin kişiye karşı yapacağı fazla bir şey yoktu. Belki ani bir gece baskınıyla bir şeyler yapılabilirdi. Gece baskınına karar verildi, Habîb'in hanımı (Ümmü Abdullah) Maviyye binti Yezid el- Kelbiyye verilen kararı duyunca, kocasına, randevü yerin neresi, nerede buluşuyoruz, diyerek Müslümanlar açısından durumun oldukça tehlikeli olduğunu, belirtti. Habîb, Maryanos'un otağı veya Cennet, diye cevap verdi. Baskın yapıldı, karşı koyanlar yere serildi; Habîb, Maryanos'un otağına varınca, hanımının kendisinden önce oraya varıp kurulduğunu gördü. Maviyye'nin hükümdar otağına girip oturan ilk arap kadını olduğu ifade edilmektedir İbn Esir 1997: II/479).

Abdurrahman Gazi'nin eşi olan bu hanım, bir gaza merkezi olan Erzurum sakinlerinin hafızalarında derin izler bırakmış, bu şehirde doğan kız çocuklarına onun dillere destan kahramanlığının yâdıyla Maviyye ismi verilmiştir. Halk dilinde "Mava"ya dönüşen bu ad, bugün benim araştırdığım kadarıyla sadece Erzurum ve Bayburt yöresinde kullanılmaktadır. Türk Dil Kurumu yayınlarından olan Derleme Sözlüğü'nde (Aksoy 2009: IV/31,38; Dilçin 2009: 165,455), aynı kurum tarafından yayınlanan Tarama Sözlüğü'nde böyle bir sözcük yer almamaktadır. Arapça "ayna, billur" anlamına gelen bu isim İbni Manzur ty.: XV/229) aynı zamanda cömertliği ile meşhur Hatim et- Tâî'nin

hanımıdır ve bir kabile reisinin kızı olan bu hanımefendi, üstün vasıflarla donanmış ideal Arap kadını temsil etmektedir (Demir 2002: 101-109).

Maviyye isminin (موى =mavi) şeklinde bazı beyitlerde geçmesine binaen sondaki "ye" harfi, çeken elif (elif-i memdude) kabul edilerek "Mava" şeklinde okunmuş olabilir İbrahim şemseddin 2002: I/268). Hatta bazı yerleşim birimlerinde ismin bizzat aslına uygun olarak Maviye şeklinde kullanıldığı görülmektedir.* Biz Erzurum fethine katılan bu hanımın adının biraz bozulmuş şekliyle "Mava" olarak günümüzde Erzurum yöresinde kadın ve kız çocuklarında yaşatılmasını, bu tarihi olayla irtibatlandırıyoruz. Bu yaklaşımı ortadan kaldıracak yeni bir bulgu ileri sürülmedikçe, karînemizin dürbününden tarihi seyre devam edeceğiz.

B. İkinci Karîne

Abdurrahman Gazi'yle ilgili diğer bir karîne ise şudur, Abdurrahman Gazi Türbesi'nde bulunan sanduka dört metre boyundadır. Bu uzunluk normal bir şahsa ait sanduka boyundan oldukça fazladır. Genel olarak sanduka boyu iki veya iki buçuk metre kadardır. Daha büyük olanlar yok mudur? Seyrek de olsa vardır. İstanbul'da Yuşa Peygamber'e ait olan mezar, çok daha uzun, Eskişehir'de Battal Gazi'nin sandukası da yeterince uzundur. Ahlât Mezar Taşları adlı eserin "Katalog Bölümü"'nde 22 numaralı sandukanın boyu 4 metre 19 santim, 24 numaralı sandukanın boyu 3 metre 56 santimdir (Karamağaralı 1992: 112,113). Uzmanlar bu türbelerdeki sandukaların uzun olmasını, içinde yatan zatların büyüklüğüne, saygınlığına vurguyla açıklarlar. Yani burada yatmakta olan kimse, diğer insanlara nazaran daha değerli, daha çok hürmete şâyan ve daha azizdir. Tutulan yolun doğruluğu bir yana yöntem, maddi büyüklük ve manevi büyüklük arasında kurulmak istenen paralelliği bize anlatır.

Abdurrahman Gazi olarak tanımladığımız Ebû Abdurrahman Habîb b. Mesleme el- Fihri'nin hayatını araştırırken dikkatimizi çeken başka bir noktayla daha karşılaşmıştık. O da Abdurrahman Gazi'nin boyunun oldukça uzun olmasıydı. İbn Asâkir'de bu husus şöyle anlatılır: Abdullah b. Yahya rivayet ediyor: "Habîb b. Mesleme ile şurahbil b. Sımt'ın cenaze namazına katıldım. Yüzünü bize taraf döndürdü; boyunun uzunluğu sebebiyle sanki bize tepeden bakıyordu." İbni Asâkir 1995: XII/78) Boylu poslu oluşu, bu kadar açık bir tarzda ifade edilmese de, yukarıda Hz Ömer ile Hac münasebetiyle Mekke'de karşılaştıkları zaman bir kez daha söz konusu edilmişti İbni Sa'd 2014: VI/569). Biz böyle bir kayıtlarla karşılaşınca acaba sandukanın uzunluğuyla Habîb b. Mesleme'nin uzun boylu olması arasında bir ilişki var mıdır diye düşündük? Yukarıda sandukanın uzunluğu ile şahsın yüceliği arasında bir ilişki kurulduğunu gör-

müştük. Acaba manevi büyüklüğün yanı sıra bedeni büyüklüğe bir işaret düşünülemez mi? Yani sandukanın uzunluğuyla Ebû Abdurrahman Habîb b. Mesleme'nin boyunun uzunluğu arasında hakiki bir ilişki veya boyunun uzunluğuyla hem sandukanın uzunluğu arasında hakiki bir ilişki hem de şahsiyetinin büyüklüğü arasında mecazî bir ilişki kurulamaz mı?

* Tortum Meydanlar Köyü'nde "Mava" değil "Maviye" şeklinde isme rastlanmıştır. Ayrıca Erzurum ve Bayburt'ta kadın ismi olarak kullanılan, "Mavili, Maviş ve Mavuş" benzeri isimler de renk çağrışımına hamledilmezse, bu isme referans olabileceği düşünülebilir.

VI. Abdurrahman Gazi Türbesi'nin Mevcut Yeri ile ilgili Zihnimize Beliren Şüpheler!

Hiç kuşkusuz şu nokta araştırmacıların gözünden kaçmayacaktır. Abdurrahman Gazi'nin kabri niçin, şehrin meskûn alanlarının dışında, 7-8 kilometre uzaklıkta bir dağın yamacında bulunmaktadır. Neden bir şehrin fatihi, muzaffer komutanı şehrin en mutena bucağında değil de ıssız bir yol ağzında, sessiz bir dağ köşesinde yatmaktadır. Oysa bizler, Erzurum'un tarihi kabristanlarının yok edilmesine rağmen, en azından yerlerini bilmekteyiz. Bunların hepsi şehir merkezinde bulunmaktadır. Öte yandan ayakta kalan türbeler için de aynı durum söz konusudur. Zaten İslam kültüründe hayat ve ölüm iç içe olduğu gibi, kabristanlar ve meskûn alanlar da birbirlerine komşudurlar. Bu, "ölümü hatırlama" düsturunun mimariye yansımalarının doğal sonucudur. O halde Abdurrahman Gazi'nin kabri niçin tarihi kale içerisinde veya şehri çevreleyen surların hemen yanı başında değil de uzaktadır.

Bizler araştırmalarımız esnasında bu konuyu aydınlatabilecek hiçbir bulguya ulaşamadık. Bulguya ulaşmak bir yana, bu karanlık noktaya ışık tutabileceğimiz bir işaret, ipucu, imaya bile rastlayamadık. İbrahim Hakkı Konyalı'nın Erzurum Tarihi'nde Kâtib Çelebi'nin Cihannüma'sına atfen, "Tebriz Kapısı'nda bî-nazir miyah-i cariyeli ve şeyh Abdurrahman Ziyaretgâhıdır" (Konyalı 1960: 368) kaydı, okuyucuyu, Abdurrahman Gazi'nin kabrinin sanki Tebriz Kapı semtinde olduğu gibi bir anlayışa sevk etmektedir. Oysa Cihannüma'nın aslında bu ifadenin, Abdurrahman Gazi Ziyaretgâhi'na Tebriz Kapı semtinden gidildiği şeklinde geçmektedir (Kâtip Çelebi 2009: 1/323). Dolayısıyla bu kayıt mevcut belirsizliğe herhangi bir katkı sunmamaktadır. Bu mevzu da sadece bazı tahminler yapabilmek durumundayız. şöyle ki:

Bilindiği üzere fethinden itibaren Erzurum, Müslümanlar tarafından bir gaza üssü olarak değerlendirilmiş, İslam dünyasının özellikle Bizans'ı

toslayan koçbaşı olarak hizmet vermişti. Haliyle başta Bizans olmak üzere muhalif düşman cephesinin öncelikli hedefi haline gelen şehir, birbiri ardı sıra saldırılara maruz kalmıştı. Bu saldırılar bazen miladi 751 yılında Bizans'ın yaptığı gibi, taş üstünde taş bırakmayacak kadar yıkıcı olabiliyordu. Acaba şehrin böyle tahribi sonunda, kabrin daha emniyetli bir yere taşınmış olması düşünülemez mi? Abdurrahman Gazinin kabrinin yok edilmeye çalışılması, şehrin yeni bir din ve yeni bir medeniyet dairesine dâhil olmasına karşı çıkanların göz planındaki sembol ve işaretleri yok etme girişimi olarak değerlendirilemez mi?

1387 yılında Timur istilasıyla şehir tahrip edilirken, halk katledildi. Diğer yandan 1502 senesinde Erzurum'u ele geçiren şahîsmail, şehri tahrip ederek halkı şiiliğe zorladı. Şehir 1520 yılına kadar İran yanlısı Sevindik Han tarafından yönetildi. Şia'yı bir devlet politikası haline getiren bu hâkimiyet döneminde, Hz. Ali'nin en büyük rakibi Hz. Muaviye'nin sağ kolu sayılan Ebu Abdurrahman Habîb b. Mesleme'nin mezarına mezhebi kaygılarla dokunulmuş olması, kabrin başka bir yere taşınmasını gerektirmiş olamaz mı? Veya zamanla kaybolan kabrin hatırasını yaşatmak üzere bir makamla mı karşı karşıyayız. Tabi bütün bu varsayımlar Habib b. Mesleme'nin Abdurrahman Gazi olduğunu ve kabrinin Erzurum'da bulunduğu gerçeğini gölgeleyemeceği kanaatindeyiz.

Ancak bu türbenin Türklerin bölgeyi ele geçirmelerinden sonra, Türk kültüründe derin izleri bulunan, ata ruhlarına saygı ve dağ-tepe kültürüyle bağlantılı olarak izah edilmesini de mümkün görmekteyiz. Bilindiği üzere Türk kültüründe, "Ata ruhlarının kutsal sayılması ve atalara duyulan derin saygı, İslamiyet öncesi ve sonrası Türklerde büyük ve görkemli bir defin anlayışının gelişmesine neden olmuştur. Bu yüzden de mezarlıkların, dolayısı ile ölümlerin, rahatsız edilmemeleri için mezarlar, daima sarp ve yüksek yerlere yapılmış, buralar kutsal alan olarak kabul edilmişlerdir." Yüksek Dağ ve Tepe Kutsallığını buralara defnedilen mezarlarla ilişkili görmek veya mezar yerlerinin kutsal kabul edilmesinden dolayı, yüksek dağ ve tepelerin seçildiği düşünmek de

mümkündür. (Bkz. Berkli 2007: 50; Berkli 2011: 45, 64; Berkli, 2011b: 300)

VII. Sonuç

Hız Ömer döneminde Güneydoğu Anadolu'ya ulaşan ilk İslam fetihleri, Hz Osman'ın zamanında Erzurum'un fethiyle taçlandı. Erzurum, fethinden hemen sonra Bizans'a seferlerin yapıldığı bir gaza merkezi oldu. Bu münasebetle Erzurum'a ayak basan peygamber yoldaşları oldu.

Değişik münasebetlerle Erzurum'da bulunmuş "Sahâbe-i Kiramdan Abdurrahman Gazi" nitelendirilmesiyle örtüşen Abdurrahman isimli birçok

kişinin varlığı ileri sürülmüşse de, bunların hiç birinin Erzurum'da medfun olmaması tarihi verilerle uygunluk arz etmemektir. Zaten bundan dolayıdır ki bugüne kadar bu husus aydınlığa kavuşturulamamıştır. Ancak "Abdurrahman Gazi" adlandırmasının isim yerine künye olması hesaba katılınca, tarihi kayıtlar ve halk arasında öteden beri dolaşmakta olan tüm nitelikleri kendisinde taşıyan bir sahâbi ile karşılaşıyoruz: Habib b. Mesleme el-Fihri.

Bu zat, Erzurum bölgesini İslam'a açan, elindeki az bir kuvvetle bölgeyi geri almak isteyen Bizans komutanı Maryanos'u bir gece baskınıyla bozguna uğratan şanlı sahabidir. Başka künyeleri olmakla birlikte savaşlarında Ebu Abdurrahman künyesini kullanmış, halk arasında böyle şöhret bulmuştur. Erzurum bölgesinde Ermenilerin ayaklanma tehlikesine, Bizans'ın yöreyi yeniden ele geçirme hesapları eklenince, Hz. Muaviye tarafından vali olarak tekrar Erzurum'a gönderilmiş ve burada vefat etmiştir. Onun burada vefat ettiği tarihçilerin büyük çoğunluğu tarafından kabul edilmektedir.

Ne var ki bir iki kişi tarafından şam (Dımışk)'da öldüğü ileri sürülmektedir.

Hanımı Maviyye'nin adının sadece Erzurum-Bayburt yöresinde biraz değişik telaffuzuyla halen kullanılıyor olması, bu tarihi hatıraya tanıklık etmektedir.

Kanaatimizce Abdurahman Gazi Türbesi'ndeki sanduka ve Habib b. Mesleme'nin uzun boyu arasındaki ilişkiyi de hesaba katmalıyız.

Son olarak böyle önemli bir şahsiyetin kabrinin şehrin tarihi mezarlıkları yerine uzaklarda bulunmasını yıkıcı Bizans saldırıları, şii hâkimiyet dönemleri, zamanla yeri kaybettirilen merkadin hatırasını canlı tutması düşünülen makam olgusu veya Türk kültüründeki ata ruhlarına saygı ve dağ-tepe kutsallığı ile açıklayabiliriz.

Kaynaklar

Aksoy, Ö. A. vd. (2009). Derleme Sözlüğü, Ankara: TDK yayınları. Aris-takes, L. (1983). Ermeniyye Beyne'l-Bizantiniyin ve'l Etraki'l-Selacika (h.392-

463/m.1000-1071), Fransızcadan çev. Fayiz Neciblskender, İskenderiyye Aydınli, A. (2007). "Sahabe Coğrafyasının Bir Parçası Olarak Doğu Anadolu", Türk

İslam Düşünce Tarihinde Erzurum Sempozyumu, I-II, Erzurum. Azimli, M. (2007). "İlk Fetihden Saltuklular'a Erzurum", Türk İslam Düşünce Tarihinde

Erzurum Sempozyumu, Erzurum.

Belâzurî, A. b. Y. (200). Futûhu'l-Buldân, Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye,

Berkli, Y. (2007). Erzurum ve Erzincan Çevresinde Görülen Koyun, Koç ve At Biçimli Mezar Taşları ve Sanat Tarihindeki Yeri, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Berkli, Y. (2011). Türk Sanatında Avrasya Üslubunun Evreleri (Avrupa ve İslam Sanatına Etkileri), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yay.

Berkli, Y. (2011). "Türklerde Ölüm, Ölüm Sonrası Hayat ve Defin Geleceği", Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi, 22, 293-315, Erzurum.

Beygu, A. Ş. (1936). İstanbul: Bozkurt Basımevi.

Bozkurt, N. (2002). "Künye", DİA, I-XLIV, Ankara.

Darkot, B. (1993). "Erzurum", İA, I-XIII, İstanbul.

Demir, İ. (2002). Hatim et-Tâî, Hayatı, Eseri Ve Edebî Kişiliği, Atatürk Ün. Sosyal Bilimler Enstitüsü basılmamış doktora tezi, Erzurum.

Dihhuda, A. E. (1337-1346). "Karin" Lugatnâme, Sâzmân-i Lugatnâme, I-L, Tahran.

Dilçin, C. (2009). Yeni Tarama Sözlüğü, 2.bs. Ankara.

Efendioğlu, M. (2008). "Sahâbe", DİA, I-XLIV, İstanbul.

Grousset, R. (1947). Histoire de L'Arménie des Origines A 10701, Payot, Paris.

Hout, M. C. (2015). "Teemmulatun fi Defni's-Sahâbi Haccac b. 'Ilât fi Erzurum/Kali, İLTED, Erzurum, sayı: 44.

İbn Abdilberr. (1960). el-İstîâb fi Marifeti'l-Eshab, Kahire. İbn Asâkir, E. A. b. H. (1995). Târîhu Dîmaşk, thk. Ömer b. ğarâme, I-LXXX, b.y.y.;

Daru'l-Fikr. İbn Esîr, E. A. b. M. (1997). el-Kâmil fi't-Tarih, thk. Ömer Abdusselam et-Tedmurî,

Beyrut: Daru'l-Kitab,

İbn Ezrak, A. b. Y. (1974). Târîhu'l-Fârikî, yay. Bedevi Abdullatif 'Avz, Beyrut.

İbn Hacer, A. (1327). Tehzîbü't-Tehzîb, I-XII, Hindistan, Dairetu'l-Mearif en- Nizamiyye.

Abdurrahman Gazi Kimdir ? 1171 İbn Haldun, A. (1988). Divânü'l-Mübte-da ve'l-Haber fi't-Tarih, thk. Halil şehade,

Beyrut: Daru'l-Fikr. İbn Hibban, A. b. H. (1973). es-Sikât, I-IX, Haydarabad: Dairetu'l-mearif el-Usmaniyye.

İbn Manzur, Lisanu'l-Arab, I-XVIII, Beyrut: Daru Sadir.

İbn Sa'd (2012). et-Tabakâtu'l-Kubrâ, thk. Abdulkadir 'Ata, I-XI Beyrut. Daru'l-Kitabi'l-İmiyye.

İbn Sa'd, (2014). Tabakât, çev. Abdullah Yıdız v.d., I-XI, İstanbul: Siyer yayınları. İnalçık, H. (1993). "Erzurum", İA, I-XIII, İstanbul. Karamağaralı, R. (1992). Ahlât Mezar Taşları, Ankara. Kâtib Çelebi, (2009). Kitab-ı Cihan-nüma, Ankara: TTK tıbbi basım.

Konyalı, İ. H. (1960). Erzurum Tarihi, İstanbul: Ercan Matbası. Kurtubî, E. Y. (1992). İstîâb Fi Ma'rifeti'l-Eshab, thk. Ali Muhammed el-Becavî,

Beyrut: Daru'l-Cil.

Mateos, (1987). Vekâyinâme, çev. Hrant Andreasyan, Ankara: TTK yay.

Naskalı, E. (2000). "İran", DİA, İstanbul.

Özcan, A. (1993) "Gazi", DİA, I-XLIV, İstanbul.

Palabıyık, M. H. (2007). "Klasik İslam Coğrafyacılarına Göre 'Erzurum'", Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi, sayı: 18, s. 127-162, Erzurum.

Palabıyık, M. H. (2008). "Milli Mücadeleye Destek ve Arkaplan Olarak Dinî Düşünce ve Dinî Gelenekler", Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 36, 225-262, Erzurum.

Savaş, R. (2007). "El-Haccac b. 'Ilât: Kabri Erzurum'da Bulunan Bir Sahabi", Türk İslam Düşünce Tarihinde Erzurum Sempozyumu, I-II, Erzurum.

Şemseddin, İ. (2002). Kasasu'l-Arab, Beyrut: Daru'l-Kütubi'l-İlmiyye. Vakidî, M. b. Ö. (1997). Futûhu's-Şam, Beyrut: Daru'l-Kütubi'l-İlmiyye. Yakût, H. (t.y.). Mu'cemu'l-Buldan, Beyrut: Daru'l-Fikr. Yinanç, M. H. (1993). "Erzurum", İA, I-XIII, İstanbul.

Zirikli, H. (2002). 'Âlâm, Beyrut: Daru'l-İlm.

Bu çalışma Erzurum'un Yüzleri projesinde yayımlanacak Abdurrahman Gazi isimli eserden kısmen değiştirilerek hazırlanmıştır.

Erzurum Şehrinde Mezar Taşları

Doç. Dr. Alperen KAYSERİLİ

Erzurum şehrinin yaklaşık olarak 6000 yıla ulaşan geçmi-
şinde yirmiden fazla medeniyet ve topluluk tarafından
idare edildiği bilinmektedir. Ancak XI. yüzyıldan itibaren
tamamen Müslüman devletler ve topluluklar tarafından idare
edilmiş olan şehirde Müslüman olmayan topluluklar da XX.
yüzyıla kadar yaşamış olmasına rağmen genel yapı İslam dini
ve kültürü olduğu için diğer dinlere ait unsurlara çok fazla rast-
lanılmamaktadır.

Mezar taşları üzerindeki süslemeler bu dünya ile öteki dünya
arasında bağ kuran simgeler dünyası gibidir.¹ İkonografik ifade-
ler genel anlamda değerlendirildiğinde özellikle İslam dünya-
sında farklı bölgelerde de görülebilen bazı ikonlar görülmekte-
dir. Hayat ağacı, kandil, gül, üzüm salkımları, çifte serviler, ıyık
yayan güneş sembolleri, meslekleri ifade eden ikonlar ve me-
zar taşı başlıkları, din adamlarının yansıtılmaya çalışıldığı me-
zar taşı başlıkları ve mezar taşlarının çeşitli renklerle boyan-
ması, askeri sembollerle komutanların mesleklerine atıflar ya-
pılması, çocuk mezar taşlarının diğerlerinden daha farklı ifade
edilmesi gibi birçok farklı ikon ile karşılaşılmaktadır.

Coğrafyacıların kültürel peyzajı ve sembolizmi yorumlamak için
kullandıkları kanıt miktarı geçmişte olduğundan çok daha ge-
niştir.² Dolayısıyla mezar taşlarının çeşitliliğinin ve fazlalığının
yanında sembolizmle ilgili olarak yapılan çalışmaların da art-
mış olması araştırmacılar için çeşitli kolaylıklar sağlamaktadır.

Geleneksel Türk mimarisinin gelişimi ile ortak bir gelişim süreci
yansıtan mezar geleneği ve mezar taşları, ölen kişinin cinsiyeti,
mesleği, bağlı olduğu dini grubu hakkında gününüz insanına
hem bilgi vermekte hem de o döneme özgü şekillenen mimari
ve tezyinatı ile sanat tarihi üslupları açısından dikkat çekici bir
şekilde öğretici olmaktadır. Bu açıdan değerlendirildiği zaman
taş işçiliği, hat sanatı, soyut sanatı ve üzerinde ikonografik
kompozisyonları ile mezar taşları kuvvetli bir plastik etkiye sa-
hiptir.

Bu motifler içerisinde en çok dikkat çekenlerden bazıları ise çi-
çek ve ağaç motifleridir. Bilinçsiz bir şekilde bakıldığında mezar
taşları üzerindeki çiçek ve ağaç sembolleri birçok insan tarafın-
dan dekoratif bir yapı olarak görülmektedir. Oysa bu semboller

Fotoğraf 1: Ayaz Paşa Camii Haziresi'nde Hacı Reşit Bey'in ayak şahidesinde hayat ağacı motifi

Fotoğraf 2: Esat Paşa Camii Haziresi'nde hayat ağacı motifi

Fotoğraf 3: Derviş Ağa Camii Haziresi'nde hayat ağacı motifi

ikinci hayatla ilgili sembollerdir.³ Çiçek motifleri ile birlikte Türk İslam mezar taşlarında dikkat çekici bir şekilde hayat ağacı kullanımı olduğu görülmektedir. Hayat Ağacı sürekli gelişen, cennete yükselen hayatın dikey sembolizmini oluşturur. Geniş anlamda sürekli gelişim ve değişim içinde yaşayan evreni sembolize eder. Evrenin üç elementini: toprağın derinliğine inen kökleriyle yeraltını, alt dalları ve gövdesiyle gökyüzünü, ışığa yükselen üst dallarıyla cenneti birleştirir. Yeryüzü ve cennet arasındaki iletişimi sağlar.⁴ Bir başka görüşte ise hayat ağacının İslam öncesi Türk toplumları ile bağlantısının İslamiyet'in kabulü sonrasında da devam ettiği tezi görülmektedir. Yakut Türkleri hayat ağacının yeraltındaki köklerinin altından köpüklü bir sıvı halinde güç veren bir suyun fişkırdığını kabul ettikleri, gövdesi dünyanın merkezinde yer alan ve dalları gök tabakalarını kat eden bir dünya tasviri oluşturduğuna inanmaktadır.⁵

Erzurum şehri mezarlıklarının birçoğunda hem hayat ağacı motifi, hem de çiçek motifi birçok mezar taşında görülebilmektedir. (Fotoğraf 1-2-3) Tabii bu motiflerin mezar taşları üzerinde yer almasının en önemli sebebi kültürel ve dini değerlerin ön planda tutulmasıdır. Özellikle ikinci hayat anlayışının belirgin bir şekilde yansıtıldığı bu mezar taşlarında ölen kişinin bedeninin geçmişe yöneltildiği, gelecekte ise cennet ile bağlantısının kurulacağı şeklinde tasvirler yer almaktadır.

Erzurum şehri mezar taşlarının en belirgin motiflerinden olan çiftte servi ve kandil ise, oldukça açık ifade edilen bir sonsuzluk temasını yansıtmaktadırlar. Servi ağacı motifi Anadolu Selçukluları ile birlikte Anadolu'da işlenmeye başlamış ve özellikle XVII. yüzyıldan itibaren daha sık bir şekilde kullanılmıştır. Servi ağacının bu kadar fazla kullanılmasının sebebi ise ölümsüzlüğün ifadesi veya ruhun Allah'a yükselişinin yansıtılması isteğinden kaynaklanmaktadır. Ayrıca servinin uç kısmının eğri durması yitirilenin ardından üzüntü ile yas tutmayı ve Allah'ın huzurunda boynu bükük kalmayı ve sabretmek gerektiğini de hatırlatmak amacı ile kullanılmaktadır.⁶

Servi ağacı motifi ile birlikte ya da ondan bağımsız bir şekilde kullanılan kandil motifi ise dünyalık hayattaki kullanım amacına benzer bir anlayışla işlenmiştir. Mezar taşları üzerine işle-

nen kandillerin, çoğunlukla ölünün gömüldüğü mezarı kıyamete kadar aydınlatmakla ilgili sembolik bir rolü vardır. Bunun yanında kandiller, nur gibi ışık yayması, etrafını aydınlatması dolayısıyla Allah'ı da işaret etmektedir.⁷ Zeminden kabartılarak işlenen kandil motifleri genellikle ağızları ve altlıkları üçgen formunda olup dairesel bir gövdeye sahiptirler. Yanlardan ve ortadan kollarla üste bağlanan kandillerin gövdeleri üzerinde gülçe, içi içe yerleştirilmiş dairelerden meydana gelen madyonlar ve beş kollu yıldız gibi motifler bulunmaktadır.⁸ (Fotoğraf 4-5-6-7) Çalışmada sadece birkaç örneğinin gösterilebildiği kandil motifleri Erzurum şehrindeki birçok mezar taşında görülebilmektedir.

Türk İslam kültürü içerisinde yaşayan kadınlara verilen haklar ve onlara duyulan saygı öldüklerinde de mezar taşlarında kendini göstermektedir. Erkek mezar taşlarından ayırt edilebilmeleri için ve kadınların naif dünyalarının mezar taşlarında ayırt edilebilirlik sağlanması amacıyla oldukça bol miktarda işleme barındıran mezar taşları yapılmıştır. Kadınlar başlık giymediği ve başlarına yaşmak, yemeni, hotoz vs. gibi adlar verilen örtüler örttüğü için, Osmanlı devrinde kadın mezar taşı başlıkları, başörtüsünü ve bunun üzerindeki çiçekleri temsil eden dallı ve çiçekli işlemlerle süslenmiştir.⁹ Erzurum şehrinde birçok kadın mezarında ayırt edici işlemler görülmektedir, ancak Habip Baba Türbesi içerisinde yer alan ve Anadolu'daki en güzel mezar taşlarından biri olduğu ifade edilen Ganiye Makbule Hanım'ın mezar taşı¹⁰ ayrı bir ihtişam içerisinde kendini göstermektedir. Hatta ünlü tarihçi İbrahim Hakkı Konyalı'nın bu mezar taşı için "Türk taşçılık sanatının şaheseridir"¹¹ şeklindeki ifadesi, hayranlığını ve işlemecilikte ne kadar hassas davranıldığını göstermektedir. (Fotoğraf 8) Barok karakterli olarak işlenmiş olan bu mezar taşının üst kısmında gül ve çiçek motifleri, gerdanlıklar, deniz tarakları süslemeleri bulunurken, ayak tarafında da yine çiçek motifleri yer almaktadır. Ölen kişinin mezar taşına işlenen gül motifi Peygamberimize diğer dünyada da yakın olabilmek için işlenirdi. Mezar taşlarının başlık kısmında demet halinde, ayak kısmında vazodan çıkan gül ağacı, yaprak ve dalları ile beraber ele alınmıştır. Gül motifi bazen gonca bazen de aç-

Fotoğraf 4: Yeğen Ağa Camii Haziresi'nde servi ağacı ve kandil motifi

Fotoğraf 5: Ebu İshak Kaziruni Hz. Türbesi'nde servi ağacı ve kandil motifi

Fotoğraf 6: Derviş Ağa Camii Haziresi'nde servi ağacı motifi

Fotoğraf 7: Yeğenağa Camii Haziresi'nde Servi Ağacı ve kandil motifi

Fotoğraf 8: Ganiye Makbule Hanım'ın Mezar Taşı

Fotoğraf 9: Kars Kapı Şehitliği'nde güneş motifi

miş bir şekilde verilmiştir. Gonca şeklindeki gül motifi, kişinin genç yaşta öldüğünü ifade etmektedir. Ayrıca son derece seçkin bir şekilde Osmanlı Türkçesi ile yazılmış olan kitabesinde de Erzurum İstihkâm Komisyonu Başkanı Şahabeddin Paşa'nın hanımı olduğu ve 1892 yılında öldüğü belirtilmektedir.

Araştırma sahasındaki mezar taşlarında dik kat çekici bir diğer simge ise güneştir. Özellikle mezarların lahit kısmı üzerinde işlenmiş olan güneş sembolünü birçok medeniyette gördüğümüz gibi Türk İslam medeniyeti içerisinde de görebilmekteyiz. Türkler, Anadolu'ya göç edip Müslüman olduktan sonra da güneş (kün) ve ay motiflerini, Orta Asya'dan getirdikleri gelenekleri çerçevesinde İslamiyet'in inanç sistemi ile birleştirerek dini mimaride, günlük yaşamlarında kullandıkları madeni eşyalar üzerinde yeniden yorumlamışlardır.¹² Güneşin hayat kaynağı olması ve aydınlatıcı etkisinin mezar taşı üzerinde de devam ettirilmesi amaçlanmış ve ölen kişinin ahiret inancına bağlı olarak yeni bir hayata başlayacağı ifade edilmiştir. (Fotoğraf 9-10-11)

Erzurum şehri mezarlıklarındaki farklı motiflerden biriside üzüm asması veya bitki yaprağı motifleridir. Daha çok Osmanlı Dönemi süsleme örneği olarak kullanılan asma ağacı ve üzüm salkımı, Anadolu'da yaşayan eski kültürler için değerlidir.¹³ Diyebiliriz ki; üzüm gerek mitolojik anlamda gerekse efsane, masal vb. gibi anlatmaya dayalı türlerde bereket, canlılık, tükenmezlik kaynağı ve aşkın sembolüdür.¹⁴ Bununla birlikte meyveli ağaç insan-ı kâmilî temsil etmektedir. Meyve sembol olarak Allah'a dönüşü de ifade eder. Zira meyve geleceğin tohumunu içinde taşır. Tekrar dirilmeyi temsil eder. Dolayısıyla mezar taşlarında üzüm salkımlarının veya asmalarının kullanılmasının özellikle ölümden sonraki ikinci hayatta canlanmaya ve sonsuzluğa atfedildiği düşünülmektedir. (Fotoğraf 12-13-14-15)

Mezar süslemelerinde bitkisel motiflere bu kadar çok yer verilmesinin sebebi insanların istirahatgâhlarını cennet bahçelerine benzetme gayretinin yanı sıra, İslam inancında bitki yetiştirmenin ehemmiyeti olmalıdır. Zira Hz. Peygamber "Herhangi biriniz elinde bir hurma fidanı varken kıyamet kopacak olsa bile onu

Fotoğraf 10: Esat Paşa Camii Haziresi'nde güneş motifi

Fotoğraf 11: Yeğenağa Camii Haziresi'nde güneş motifi

Fotoğraf 12: Kars Kapı Şehitliği'nde üzüm salkımı motifi

derhal diksin” demiştir. Ayrıca başka bir Hadis-i Şerif’te de kabre dikilen ağacın, kabir azabını hafifleteceği beyan edilmektedir. Bu yüzdendir ki mezarlarımız çeşitli bitkilerle bezenmiş ve ağaçlandırılmış olup, bitkisel süslemeleri daha da ölümsüz kılabilmek için taş işlenmişlerdir.

Türk-İslam sanatı bezeme repertuarında karşımıza çıkan en önemli motiflerden birisi de çarkifellek motifidir. Türklerin İslamiyet’i kabul etmelerinden sonra çok zengin anlamlar ile Türk-İslam bezeme sanatında kullanılan bu motifin ikonografik olarak şu anlamlarda kullanıldığı görülmektedir: 1) Evren İmgesi (Kozmik Diyagram), 2) Tanrıya Ulaşma, Göğe Yükselmenin Sembolü, 3) İki Dünya Arasındaki Geçişin Sembolü, 4) Topraktan Gelenin Toprağa Döneceğinin Sembolü, 5) İyilik ve Bereketin Sembolü, 6) Şans ve Talih Sembolü.(Fotoğraf 16-17) ¹⁵

DİPNOTLAR:

- 1 R.Eser Gultekin, “Türklerde Bereket Sembolü Olarak Kullanılan Meyve Motifleri ve Mimaride Değerlendirilmesi”, Turkish Studies, Vol. 3/5, ss. 9-31, Erzincan 2008, s.23.
- 2 Denis Cagrove, “Geography is Everywhere: Culture and Symbolism in Human Landscapes”, The Cultural Geography Reader, Edt.: Timothy S. Oakes and Patricia L. Price, Routledge, USA 2008, p.181.
- 3 Wilbur Zelinsky, “The Gravestone Index: Tracking Personal Religiosity Across Nations, Regions, and Periods”, American Geographical Society Geographical Review, Vol. 97, No. 4, pp. 441-466, 2007 USA, p.449.
- 4 Hayat Ağacı, Erişim Tarihi:07.04.2015, http://dipnotkitap.net/DENEME/Anadolu_Motifleri.htm
- 5 Yaşar Çoruhlu, Türk Mitolojisinin Ana Hatları, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2012, s.132.
- 6 Yusuf Çetin, “Ağrı Mezar Taşlarında Form ve Bezeme Unsurları”, The Journal of Academic Social Science Studies, Vol.40, pp:87-105.
- 7 H. Kâmil Biçici, “İznik Müzesindeki Kandil ve Şamdan Motifli Mezar Taşları”, Turkish Studies, Volume 7/3, ss. 637-661, Ankara 2012, s640.
- 8 Çetin, Ağrı Mezar Taşlarında.....
- 9 Mehmet Önder, “Konya Mezar Taşlarında Şekil ve Süsler”, Türk Etnografya Dergisi, Sayı:12, ss.5-16, Ankara 1970, s.9.
- 10 Zeki Başar, Erzurum’da Eski Mezarlıklar ve Resimli Mezar Taşları, Atatürk Üniversitesi Yayınları No:316, Ankara 1973, s.45.
- 11 İbrahim Hakkı Konyalı, Abideleri ve Kitabeleri ile Erzurum Tarihi, Erzurum Tarihini Araştırma ve Tanıtma Derneği Yayınları, Sayı:2, İstanbul 1960, s.408.

- 12 Zuhâl Arda, "Türk Sanatı İkonografisinde Kün - Ay Motifleri ve Çağdaş Türk Resmine Yansıması", Selçuk Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Dergisi Sayı: 25, ss. 21 -32, 2008 Konya, s.30.
- 13 Gönül Cantay, "Türk Süsleme Sanatında Meyve", Turkish Studies, Vol.3/5, ss.32-64, Erzincan 2008, s.37.
- 14 Ebru Şenocak, "Türk Halk Kültüründe ve Mitojik Bağlamda Üzümün Yeri", Millî Folklor, Sayı 76, ss.164-172, Ankara 2007, s.169.
- 15 Yusuf Çetin, "Türk-İslam Bezeme Sanatında Garmalı Haç (Svastika) ile Çarkıfelek Motiflerinin Köken ve İkonografik Anlamları Üzerine Bir Değerlendirme", Social Sciences Studies Journal, Vol:3, Issue:8, pp: 353-365.

Fotoğraf 15: Murat Paşa Camii Haziresinden bitkisel motifli mezar taşı örnekleri.

Fotoğraf 13: Yeğenağa Camii Haziresi'nde üzüm salkımı motifi

Fotoğraf 16: Ayaz Paşa Camii Haziresi'nde güneş ve her iki tarafında çarkıfelek motifi

Fotoğraf 14: Murat Paşa Camii Haziresinden bitkisel motifli mezar taşı örnekleri.

Fotoğraf 17: Esat Paşa Camii Haziresi'nde güneş ve her iki tarafında çarkıfelek motifi

Erzurum'lu Bir Allâme

İsmail Saib Sencer

Prof. Dr. Kenan DEMİRAYAK

Hüseyin kadar iradeli ve mütevekkil, Gazali ve Hâce Nasîreddin kadar mütekellim, Fahr-i Râzî kadar müfessir, Buhari ve Küleynî kadar muhaddis, İbn Sina kadar hakîm, Şeyh-i Ekber kadar âlim, Mevlana kadar âşık ve arif, Hacı Bayram kadar vâkıf, Kınalızâde kadar zîfünûn bir zat tasavvuruna hacet yok. İsmâil Sâib'i tanıyanlar bu büyük âlim ve insan kişilerin hepsini, birer tezahürle, birer birer yahut ani bir tezahürle hepsini birden İsmâil Sâib'te görmüşler, seyretmişler, tanımışlar, hayran ve derecelerine göre o vücudda fani olmuşlardır."

Doğumu ve Ailesi

Son dönem âlim ve hâfız-ı kütüblerinden İsmâil Sâib Sencer 2 Zilhicce 1289/31 Ocak 1873'te, Erzurum'un Kasımpaşa Mahallesi'nin Hacı Dede Sokağında dünyaya geldi. Babası Erzurum'un tanınmış ailelerinden biri olan Hacı Kurbanzâdelerden Binbaşı Mehmed Şevki Bey, annesi ise Ayşe Hanım'dır. Hacı Kurban ise, Erzurum'da bir hanı, Yukarı Hasan-ı Basrî mahallesinde bir çeşmesi olan ve bu çeşmeden başka Tophane Suları denen suları da getirterek vakfetmiş, hem kendisi hem de kendisinden sonra oğulları esnaf reisliği yapmış bir zattır.¹

Onun Erzurumlu oluşu üzerinde birtakım tartışmalar bulunmakla birlikte, Erzurumlu olduğu kesindir. İstanbul Üniversitesi Tıp Tarihi Enstitüsü arşivinde bulunan dosyadan elde edilen ve Ord. Prof. Süheyl Ünver (öl. 1986) tarafından çıkarılan nüfus tezkiresi suretinde, İsmâil Sâib Efendinin babasının adı Mehmed Şevki Bey, annesinin adı Ayşe Hanım olup, hicri

1289 yılında İstanbul'da doğduğu, babasının da İstanbullu olduğu belirtilmektedir. İsmâil Hami Danişmend (öl. 1967) onun Kastamonulu², İsmâil Hakkı Uzunçarşılı (öl. 1977) ise babasının ve dedesinin aslen Arapgirli olduğunu söylemekte³, Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu (öl. 1974) da bu doğrultuda şu bilgiyi vermektedir: "Hoca İsmâil

Sâib Efendi, Arapgirli bir aileden Yüzbaşı Mehmed Şevki Bey'in oğludur... Mehmed Şevki 1285'te Erzurum'da ikinci defa olarak Erzurumlu Hacıkurbanoğulları ailesinden evlenmiş, orada İsmâil Sâib dünyaya gelmiştir. Bazılarının hocamızı Erzurumlu addetmeleri bundan ileri gelmektedir. Fakat Kastamonulu olduğuna dair olan rivayetlerin hiçbir şahidi yoktur."⁴

Nitekim Erzurum Lisesi Tarih muallimi ve "Erzurum Tarihi, Anıtları, Kitabeleri" müellifi Abdurrahim Şerif Beygu (öl. 1944), Erzurum Tarihi adlı eserinin ikinci cildini kaleme alırken, İsmâil Sâib ile görüşür ve kendisinden, yazacağı eserde söz etmek istediğini belirterek ona "Efendim, Erzurum Tarihi'nin ikinci cildinde müsaadeniz olursa zat-ı alinizden bahsedeceğim. Erzurum'da size kim derler? Hangi mahallede doğdunuz? Lütfen söyleyiniz, defterime kaydedeyim" der. Sâib Efendi bu soruyu şöyle cevaplandırır: "Erzurum'un Kasım Paşa mahallesinde Hacı Dede Sokağında Hacı Kurbanzâde Askeri Binbaşısı Mehmed Şevki Bey'in oğlu İsmâil Sâib. 1289 Arabî ve 1288 Rûmî senesinde doğdum ve Erzurum Askerî Rüşdiyesinde okudum. Bundan sonra babamın memuriyeti dolayısıyla taşraya çıktım. Bir daha Erzurum'a dönmedim"⁵

Ancak Ebül-ulâ Mardin (öl. 1957), Abdurrahim Şerif Beygu'nun vermiş olduğu bilgilerde bir takım düzeltmeler yapar ve "İsmâil Sâib Efendi, Erzurum'dan genç yaşında değil, çocuk yaşında ayrılmış, ilk tahsilini İstanbul'da yapmış ve Erzurum Askerî Rüşdiyesini değil, İstanbul Kocamustafa Paşa Askerî Rüşdiyesini bitirmiştir" der.⁶

Öte yandan yine Ebu'l-Ulâ Mardin, Süheyl Ünver tarafından çıkartılan nüfus tezkiresindeki bilgileri ise şu şekilde izah etmektedir: "İsmâil Sâib Efendi, İstanbullu bir aileden olduğu ve İstanbul'da doğduğu için değil, herhalde nüfus tezkiresi İstanbul'da çıkarıldığı için nüfus tezkiresinde İstanbullu olarak gösterilmiş, nüfus tezkiresindeki bu kayda uygun olarak da devlet memurlarından istenilen hal tercümesi varakasında kendisini İstanbullu olarak bildirmiş ve daha çocukluk yıllarında İstanbul'a gelmiş, her türlü tahsilini İstanbul'da yapmış bulunduğu için de Huzur Dersleri'ne⁷ ulema arasında ("tevellüden" değil de "tavattunen")

"İstanbullu İsmâil Sâib Efendi" diye tanınıp anılmıştır. Nitekim sayın üstad Abdülbaki Gölpinarlı (öl. 1982) da İsmâil Sâib Efendi için aynen 'Biz de kendilerini hep Erzurumlu biliriz' dediği gibi, sayın Cemâleddin Server Revnakoğlu (öl. 1968) da İsmâil Sâib Efendi'nin Erzurumlu olduğunda hiçbir şüphe olmadığını söylemiştir.⁸

Öğrenim Hayatı

Küçük yaşta İstanbul'a gitti, burada Esekapısı İbrâhim Paşa İbtidâî Mektebi'ni ve 1304/1887 yılında Koca Mustafa Paşa Askerî Rüşdiyesi'ni bitirdi. Arapça, Farsça ve dinî ilimleri tahsile yönelen İsmâil Sâib Efendi 9 Haziran 1312 tarihinde Fâtih dersiâmı Arapgirli Abbas Şükrü Efendi'den icazetname aldı, aynı şekilde Süleymaniye dersiâmı Rizeli Hacı Ferhad Efendi'den de Buhari okuyarak icazetname aldı.

Tıbb-ı atîk, müfredât-ı tıbbî, teşrîh ve biyoloji gibi ilimlerle de meşgul olan İsmâil Sâib eczacılık ve hukuk mekteplerinde de bazı derslere dinleyici olarak katıldı. Şerefeddin Yaltkaya (öl. 1947) onun Eczacı Mektebini bitirdiği, başka bir sınıf arkadaşı Eczacı Mektebini son sınıfına kadar okuduğu, İsmâil Hakkı Uzunçarşılı ise tamamen bitirmediği görüşündedir.⁹ Süheyl Ünver Tıbb-i atîk bilgisine vakıf olduğu anlaşılan İsmâil Sâib Efendinin, ilmîni geliştirmek ve felsefi incelemelere vakıf olabilmek için Fizik ve Biyoloji ilimlerini de öğrendiğini anlatır. Yine Ünver onun hekim olup doktorluk mesleğini icra etmek için değil, dini bilimlerden önce geldiğine inandığı anatomiye öğrenmek için tıp tahsili yaptığını belirtir.¹⁰ Tıp tahsiline engel olan husus ise Tibbiyenin Haydarpaşa'ya nakledilme-

Erzurum denilince akla, bunun arkasından hemen geliveren kelime, dadaş kelimesidir. Erzurum'u iyi bilmek için mutlaka dadaşı da bilmek, onu da tanımak şarttır. Etle kemik, parmakla tırnak ne ise, Erzurum ile onun dadaşı da aynı şeydir. Dadaş demek, Erzurum'un yüreğine kadar erkek, mert evladı demektir.

si hazırlıkları ve Milli Eğitim Bakanlığının mesai esnasında Sâib Efendi'ye izin vermemesidir. Yaltkaya onun üç sene kadar da Hukuk öğrenimine devam ettiğini belirtir.¹¹ İsmâil Sâib Efendi'nin bu değerli çabalarının amacı diploma almak değil, ilim yapmak, anatomi, biyoloji, hastalıklar ve modern hukuk alanlarında donanımlı biri olmaktır. Nitekim Gölpınarlı onun bu özelliğine değinirken "Ömründe hiç evlenmeyen ve hayatını ilme vakfeden bu aziz üstadın, ilmi bir gaye değil, insanlığa bir vasıta addettiğini defalarca gördüm"¹² der.

Ebül-ulâ Mardin onun hal tercümesinde Arapça, Farsça, Türkçe konuşup yazdığının ve Fransızca da konuşup tercüme ettiğinin kaydedildiğini ifade eder. Abdülbaki Gölpınarlı, onun Arapçasının mükemmel ol-

duğunu, Farsça, Fransızca ve Almancayı da çok iyi bildiğini belirtir.¹³ Bunun nedeni onun, bir kütüphanecinin her şeyden önce okuyucularının yetkili bir kılavuzu olması gerektiğine olan inancıdır.

Memuriyet Hayatı

Maarif Nezareti'nin açmış olduğu imtihanı kazanarak 3.9.1313/15 Eylül 1897'de Beyazıt Umumi Kütüphanesi'nde ikinci hâfız-ı kütüblüğe tayin edildi. 6.12.1313 tarihinde ise Umumî Kütüphane birinci hâfız-ı kütüblüğüne terfi etti. Bu arada medreseyi de bitiren İsmâil Sâib Efendi 11.5.1318/24 Mayıs 1902'de Beyazıt der-siâmlığı unvanını aldı ve 1903 Martından itibaren Beyazıt Camii'nde ders vermeye başladı.

İsmail Saib Sencer Kütüphanede

1908'de ibtidâ-i hâric derecesiyle Muharrem Efendi Medresesi ikinci müderrisliği Arap edebiyatı hocalığına tayin edildi. 1911 yılında Sinan Paşa Medresesi'nde Arapça hocalığına, 1914'te Dârü'l-hilâfeti'l-aliyye Medresesi kısm-ı âli Arap edebiyatı müderrisliğine getirildi. Beyazıt Umumi Kütüphanesi'nin ilk müdürü Tahsin Efendi'nin ölümünden sonra buranın birinci hâfız-ı kütübü (müdür) oldu (19 Aralık 1916). 1916-1918 ve 1922-1923 yıllarında muhatap olarak huzur derslerine katıldı. 1919'da Süleymaniye Medresesi'nde kelâm müderrisliği, 1921-1925 yıllarında Dârülfünun Edebiyat Fakültesi'nde Arap edebiyatı hocalığı, bir süre de Soğukçeşme Askerî Rüşdiyesi'nde Arapça hocalığı yaptı.

İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi eski müdürü Kal-kandelenli Ali Sabri Bey ve Abdülbaki Gölpinarlı başta olmak üzere, yakınında bulunanların ifadesine göre, 1925'ten sonra şapka giyilmesi hakkındaki kanun üzerine "taassubundan değil prensiplerinden fedakârlık yapmamak uğruna"¹⁴ dışarıdaki görevlerinden ayrılarak Beyazıt Umumi Kütüphanesi'ne çekildi. Raşit Özdenay'ın anlattığına göre İsmâil Sâib, şapka kanununun ilanından sonra sarığını kasederek "Biz bununla geldik, bununla gideriz" diyerek üniversitedeki öğretim görevinden ayrılmıştır. Özdenay, devrim yasalarının en sıkı şekilde uygulandığı dönemlerde bile İsmâil Sâib Efendi'nin Beyazıt Meydanında geçeden yapılmış derviş külahıyla gezdiğini, ancak ilmi kişiliğine duyulan saygı nedeniyle kendisine bir şey söylenmediğini anlatır.¹⁵

Danışmend de onun görevlerinden istifasını anlatırken "Rivayete nazaran, bir gün Fakülte Meclisinde hissine dokunan bir mevzuun münakaşası esnasında önündeki kâğıda bir satır yazı yazmış ve hiç kimse farkında bile olmadan, tıpkı bir gölge gibi, çekilip gitmişti; masanın üstünde bıraktığı kâğıt, istifaname-siydi! Ondandı Kütübhaneyi Umûmi'ye kapandı" der.¹⁶

İsmâil Sâib Efendi Beyazıt Umumi Kütüphanesi'nde kitaplar, kütüphaneye gelen araştırmacılar ve bakımını üstlendiği çok sayıda kedi arasında kendine has bir hayat düzeni içinde yaşadı.

Emeklilik

Kırk yılı aşkın bir süre çalıştığı Beyazıt Umumi Kütüphanesi'nden 1939 yılı sonlarında emekli olunca Milli Eğitim Bakanlığının 6.12.1939 tarih ve Kütüphaneler Müdürlüğünün 50/442 sayılı yazısında belirtildiği üzere, İbnü-lemin Mahmud Kemal (öl. 1957)'le beraber Kütüphaneler Tasnif İşleri, ardından İslâm Ansiklo-

pedisi ilmî müşavirliğinde bulundu. Bu sırada kendisine Lâleli'de Râgıb Paşa Kütüphanesi'nin girişindeki ilkokulun bir odası ikametgâh olarak verildi. 22 Mart 1940'ta gece saat 11'de vefat etti, 23 Mart günü ikindi namazını müteakip Merkez Efendi Camii'nin kible tarafındaki aile kabristanına defnedildi.

İstanbul âdâb ve erkânının son temsilcilerinden biri olan Merhum Hoca mücerred yaşadı, kimseye yük olmadı, ilmine rağmen kendi köşesinde mahiyet kâr bir hayat sürdü, insanlar ondan iyilik ve faydadan başka bir şey görmedi. Hiç evlenmeyen, eşi ve çocukları da olmayan, akşam olup kütüphaneden okuyucular çekilince birleştirilen iki okuma masasının üstüne serilen yatakta uyuyan, emeklilikten sonra kendisine Râgıb Paşa Kütüphanesinin girişindeki küçük taş odada iki kırık sandalye ve yatağıyla sefalet içinde yaşarken hastalanınca kardeşi Hasan Bey'in evine yerleşmek durumunda kalan, bütün kazancını kitaba, kedilere ve hayra harcayan merhum Hoca'nın bütün mal varlığı da maaşı ve babadan kalma bir evin dörtte bir hissesiydi.

Hocanın sefalet içinde ölmesine oldukça üzülen Oscar Rescher (öl. 1972), bu hususta şöyle bir ihmalden dolayı sitemde bulunur: "Milli Eğitim Bakanlığının, kendisine bilimsel işler havale etmemesi, hatta bunları tamamlamak için de geçici olarak, örneğin Amerika'da büyük bir me'zûniyet vermemesi, kanaatimce

rezil olacak bir şey yoktu. Bu, yıllardan beri herkesle beraber bizim de seyrettiğimiz bir manzara idi... Kedilere gösterdiği merhamet ve şefkat, şayanı hayret idi. Hukuk-i kadime münasebetiyle yemeğe davet ettiğim zamanlar müşkil mevkide kalırdı. Benim davetimi reddetmekten sakınırdı. Davetime icabet ederse, kedilere bakmazlar, yemeklerini vaktiyle vermezler de rahatlarını bozarlar diye endişeye düşerdi. Birkaç defa Ramazanda iftar vakti evin kapısına kadar geldiği halde, o endişeyle geri döndüğünü muahharen kendi söylerdi. Etrafını, hatta vücudunu istila eden ve gayet pis kokular neşreden kel, kör, topal, kuyruksuz kedilerden dolayı itab eylerdim.

'Sizin meskeniniz, kedilere mahsus darülacezedir' derdim. Bîçâre boynunu bükerek, 'İbtîlâdır, mazur görünüz' derdi... Kedi hanımlar ve beyler o kadar şımarmışlardı ki, -diğer kedilerin mütehassir oldukları- akciğer, karaciğeri değil, koyun etinden külbastıları, kebabları da beğenmezler, sütten usanırlar da kaymak takdim olunurdu. Bir aralık ona da rağbet buyurmadıkları işitilmişti. Hizmetinde bulunanlar, maaşının yarısını bu kedilerin boğazına sarf ettiğini söylerlerdi.

**"Âşuka ta'n etmek olmaz mübtelâdır neylesin
Âdeme mir u mahabbet bir belâdır neylesin"
beyitini:**

"Sâib'e söylenmek olmaz mübtelâdır neylesin"

"Hirreye fart-ı mahabbet bir belâdır neylesin"

şekline koyarak okurdum, gülerdi, bir yandan da kemal-i mahabbetle kedileri okşardı.

Kedilere bu kadar merhameti olan bir âdemin, insanlara ne kadar rahîm olacağını düşünmeli.

Bir gün hücrelerine girdim. Omuzunda mülevves bir kedi vardı. Başını Hocanın boynuna dayamıştı. Arabın 'Levlâ'l-mel'ûnetu fî anfihâ' meselini irad ettim, derhal zevkine vardı, pek çok güldü. 'Hubbu'l-hirreti mine'l-îmân (Kedi sevgisi imandandır)' hadisinin mevzu olup olmadığından bahsettik, bana bir latife söyletmem için -karşısında oturan- bir gayri müslimi göstererek 'Bu da kediye mahabbet edenlerdendir' demesiyle 'o halde hadisin mevzûiyeti bu suretle de teyyüd ediyor' cevabını verdim, pek hoşuna gitti.²¹

Muzaffer Gökman (öl. 1996) da, Hocanın kedi sevgisi ve hasta olan kedilere yapılan muamele ilgili olarak

şunları anlatır: "Bir yıl İstanbul uzun bir kış geçirmiş ve kedilerin önemli bir bölümü nezle olmuştu. Hem de şiddetlice, devamlı burunları akıyordu. Acele tedbir bulunması gerekti. İsmâil Efendinin geniş bir çevresi vardı.. Kedilerin hastalığı bir Profesör Doktora bildirilir, ilaç ve reçete gelir, tarifnamesi üzerinde önemle durulurdu. Kedilerin kapalı bir yerde, bir tür dezenfekte edilmesi gerekiyordu. Bir kitap sandığı delikleri kapatılmak suretiyle bu işe uygun bir duruma getirildi. Birkaç damla ilaç damlatılan sıcak su dolu bir kap konuldu sandığa ve kedilerin toplanılmasına başlandı... Sâib Hoca, köstekli saati elinde, 1,2,3,4,5 diye dakikaları sayar ve sandığın kapağı açılırdı."²²

Galitekin'in anlattığına göre Hocanın kedileri, İsmâil Sâib Efendinin kütüphaneden ayrılmasına yakın, Cerrahpaşa'da üç katlı bir konak yavrusunda, bir yığın kedi ile oturan kedi meraklısı bir hanımefendi tarafından alındılar. Kediler düzenli bir yürüyüş kolu halinde hanımefendinin peşinden gittiler.²³

Kişiliği Üzerine Söylenenler

Abdürrahim Şerif Beygu onu tanımlarken "Gösteriş ve âlâyışten sakınır, şöhret peşinde koşmayı hiç sevmez, milli adet ve an'ânâtımıza uygun olmayan kopya ve taklitçilikten müteneffir idi" der.²⁴

Hocanın ölümünün üçüncü yıldönümü münasebetiyle bir yazı kaleme alan Cemaleddin Server Revnakoğlu söz konusu yazısında merhum Hoca hakkında şöyle der: "Her millette yetişen bazı müstesna yaratılışlar vardır ki, bunlar mensup oldukları milletler tarafından pîrler ve azizler derecesinde hürmet ve takdise şayan görülürler. İsmâil Sâib bunlardan biriydi. Hayatta sevdiğim, tanıdığım, ilmî ve manevî kemâline içten bağlandığım insanların en mükemmeline onda buldum. Ne yazık ki, bu mücessem fazileti anlatacak iktidarda değilim."²⁵

Gölpınarlı onun kişiliği hakkında şu bilgileri vermektedir: "İslam âlemi birçok büyük simalar yetiştirmiştir. Bunların bir kısmı tefsir, bir kısmı hadis, bir kısmı hikmet ve kelam, bir kısmı tasavvuf, tarih ve sair sahalarda eşsiz ve ilim dünyasında beynelmilel şahsiyetlerdir. Bunların bazıları ise yalnız ilim sahasında kalmamışlar, irfan vadisine girmişler, ahlak ve faziletleriyle, hatta kendilerini bile inkâr ederek, ferdiyetlerini cemiyette eriterek fenada beka bulmuşlar, cemiyetin, insanlığın mümessili olmuşlardır. Ali, Hüseyin, Hâce Nasîreddin, Tûsî, Fahr-i Râzî, Buhari, Küleynî, İbn Sina, Şeyh-i Ekber, Mevlana Celaleddin, Hacı Bayram, Kınalızade Ali Efendi gibi... Bu adları çoğaltabiliriz... Bütün bu adlarını saydığımız ve saymadığımız birer asır değil, asırları, hatta ebediyetleri dolduran kişilerin zamanına yetişemediğime, bunlara ulaşamadığıma kat'iyyen acınmıyorum. Çünkü hayatımda, şahsiyetinde bütün bunları temsil eden büyük bir insana mü-lâkî oldum ve büyük bir insanın ebediyete nasıl inti-

kal ettiğini bu fani gözlerimle gördüm: İsmâil Sâib, bütün bunlardı.

Ali kadar mümin, Hüseyin kadar iradeli ve mütevekkil, Gazali ve Hâce Nasîreddin kadar mütekellim, Fahr-i Râzî kadar müfessir, Buhari ve Küleynî kadar muhaddis, İbn Sina kadar hakîm, Şeyh-i Ekber kadar âlim, Mevlana kadar âşık ve arif, Hacı Bayram kadar vâkıf, Kınalızâde kadar zîfünûn bir zat tasavvuruna hacet yok. İsmâil Sâib'i tanıyanlar bu büyük âlim ve insan kişilerin hepsini, birer tezahürle, birer birer yahut ani bir tezahürle hepsini birden İsmâil Sâib'te görmüşler, seyretmişler, tanımışlar, hayran ve derecelerine göre o vücudda fani olmuşlardır.”

Yine Gölpınarlı onun mütevazı kişiliğini anlatırken sözlerini şöyle sürdürür: “Herkes karşı mütevazı olan ve kendisini herkesten küçük gören bu büyük insanın karşısında herkes küçüldü. Onun yanında herkesi küçük gördüm. Fakat o, kendisini herkesten küçük görürdü. Sesinin tonu, herkesin sesinden daha hafifti, fakat fevkalade daha kuvvetli ve metîn. Yürüyüşü, herkesin yürüyüşünden daha yavaştı, fakat hârikulâde daha sağlam ve mekîn... Onun kedileri ve meczubları da vardı, herkese onun kadrince hitap eden aziz üstad, meczuplarla görüşür, kedilerle sevişir ve bazen insanlardan kaçardı... Yüzünün melâhatini, gözlerinin zekâsını ve masumluğunu anlatamam. Küçük elleri, minicik ayakları, çok güzel yüzü, çok nurlu gözleri, çok mülâyim ve latif sesi, çok fevkalâde zekâsı, çok metin iradesi ve çok isabetli re'yiyle o bir âlim, bir al-lâme değil, bir âlem, bir kâinattı.

Onu, burnunun ötesini göremeyen, kendisini değil, hiçbir şeyi bilmeyenler, nerden görecektir nerden bilecekler? O, düşmanlarını da affederdi, zaten düşmanlık mefhumunu bilmezdi ki; onları da nihayetsiz müsamahasıyla affederdi.”²⁶

Hakkı Süha Gezgin de onun kişiliğini tanımlarken şöyle tasvir eder: “Geniş, yüksek alnı, gür ve kırçıl bir kaş saçağı altında, iki mâî uçuşurumu andıran gözleriyle hem güzel, hem heybetli görünürdü. Yüzünde mesâmâtından fışkıran esrarlı bir ışık, ona eski Horasan erlerinin rûhânî nüfuzunu verirdi. Duruşunda bir veli vecdi, bakışlarında ulvi bir hayranlık vardı. Hiç kimse-nin sükûtu, onun susuşu kadar manalı değildi. Susuşuyla düşündürür, konuşmasıyla kafa ve ruhlari beslerdi.... İsmâil Sâib Efendi, incitmeyen tevazuu, yaratılıştan süzölmüş altın asaletiyile bilgisini sunar, hazinelerinin yağma edilmesinden adeta haz duyardı.”²⁷

İbnülemin Mahmud Kemal İnal da Hocanın ahlakı ve kişiliği hakkında şöyle der: “Dünya halk olunalı gelenler, gidenlerin yerlerini tutuyorlar. Fakat gelenlerin içinde bazı müstesna insanlar vardır ki, gidince yerlerini boş bırakıyorlar. Muhtelif emellerle onların yerlerini tutmaya çalışanların akıntıya kürek çektikleri, ilerlemek istedikçe geriledikleri görülüyor. Gaybube-

tiyle bizi dağdâr eden muhterem İsmâil Sâib, yerini boş bırakan müstesna insanların mümtazlarından... Başkasının ilmine hasedle onu da kendi seviyye-i câhilânesinde görmek ve göstermek için her türlü vasıtaya müracaat eden echeller bile koca fâzılın ilmine dil uzatamazlar. Mahâsin-i ahlâkın misâl-i mücesse-mi olan merhumun en büyük meziyetlerinden biri, hazm-ı kemâl idi. Kırk yılı geçen münasebetimiz esnasında kendisinin kemaline, başkalarının noksanına dair bir söz tefevvüh ettiğini işitmedim. O, noksanı kendinde, kemali başkalarında görür, her hâl ü kaalinde mahviyetkârâne davranırdı. Bir ferdi teşhil ve tahkir etmek hatırından geçmezdi... Onun hilmine, tahammülüne, sükûnuna, sükûtuna gıpta ederim. Fakat hiçbir vakit de onu taklit edebileceğime kâni olmadım. Çünkü beşeriyet, o kadar hilm ve tahammülle muktedir değildir. Melekiyyet hassasını hâiz olmalıdır ki, onun yaptığı yapılabilsin... İhtilattan ziyade inzivadan, mükâlemeden ziyade mütalaadan hoşlanırdı.”²⁸

Onun tevazuu ve kadirşinaslığı hakkında yine İbnülemin Mahmud Kemal İnal, Hoca ile aralarında geçen bir olayı şöyle anlatır: “Kütüphane müdürlüğünden tekaüd edildikten sonra benimle beraber evvela Kütüphaneler, müteakiben İslam Ansiklopedisi İlmî Müşavirliğine tayin olundu. Yevmiyelerimiz için yapılan ilk bordroda evvela onun ismi, sonra benim ismim yazılmış. Tevazuun, kadirşinaslığın, edeb ve nezaketin derecesine bakınız, merhum bundan o kadar mahcup olmuş, o kadar telâş etmiş ki, işleri tanzime memur olan muhterem Selim Nüzhet, bordroyu tebdil ettireceğini söylemiş. Keyfiyetten haberdar olunca bordro değiştirilirse, istifa edeceğimi anlatarak tebdile mani oldum. Ne faide ki, az müddet sonra, bu edeb-i mücessem, hayatı memâta tebdil etti... Ruhunun nezaheti yüzünde tecelli ederdi. Bir gece pek muhterem ve münevver bir büyük prenses, evimde bulunduğu sırada merhum geldi. Kendini takdim ettim. Prensese, layık olduğu derecede hürmet ve iltifat etti. Merhum da, mahcûbâne evzâ'ıyla, mukabelede bulundu. Muhterem prensese, o yaşta o kadar güzel yüzlü bir âdem görmediğini her vakit söyler, vefatına teessüf eder.”²⁹

Onun bir bilim insanı olarak gösterdiği tevazu da yine Gölpınarlı tarafından şöyle anlatılır: “Hatta bir kere ‘Ben ümmî bir adamım’ dediğini de işittim. Verdiği malumatı, adının anılmamasını te'kidlerle rica ettikten sonra verir, kendisinden bahsedilirse küçülür, sıkılır, elini öptürmez, zorla öpen olursa müteezzi olurdu.”³⁰

O. Rescher de onun ahlaki özelliklerini şu sözleriyle tasvir eder: “İsmâil Efendi'nin asıl önemi, -kesinlikle ahlaki niteliklerinden ileri geliyordu. Doğu ve Batıda hayatım boyunca tanıdığım birçok bilgin arasında, onun kadar kendi çıkarını düşünmezlik, maddî ve fikrî çüşitten yardım etmede ketumluk ve -elindeki araç-

ların azlığına rağmen- onun kadar cömertlik göstermiş olan hiç kimse hatırlayamadığımı teslim etmeliyim. Peygamber, kendi ganimet gelirinin bir bölümünü ehlü's-suffa'ya bıraktığı gibi, İsmâil Efendinin de, maaşının 2/3 ünü uğruna harcadığı ve onlar uğruna isteğiyle olan bir yoksulluğun mahrumiyetlerini çektiği, bizim için şüphesiz görünmez kalmış bulunan ehlü's-suffa'sı vardı.”³¹ Yine “Kendisini son defa gördüğümde şuurunu kaybetmişti, hastalığın tesirleri, krizler ve son, bunların hepsi 24 saat bile olmayan bir zamana sığmıştı. Kendisine bilimsel yetenek olarak da böyle büyük saygı duymakla birlikte, sönüşüyle her şeyden önce ve birinci derecede yüksek ahlâkî nitelikleri için üzüldüm yakındım” diyen Rescher'e göre “Gerçekten de o, başkalarına yapabilecekleri (maddî olsun fikrî olsun) yardımlar için hiçbir karşılık beklemeyen ve -çetin insan tabiatına bahşedildiği ölçüde- İncil'in 'Vermek almaktan kutsaldır' sözünün yüksek ülküsünü her bakımdan imkân ölçüsünde gerçekleştirmek isteyen ender karakterlerdendi”.³²

Uzunçarşılı, bu büyük üstadı tanımlarken onun ahlaki hakkında şunları söyler: “Merhum üstad kat'iyen taassuptan uzaktı; herkes hakkında hüsni zan besler ve hiçbir kimse ile bu yolda mübâhese etmezdi; bundan dolayı, muhtelif din ve mezhebde olan ve Hoca merhumdan istifade edenler, onun fazileti kadar hüsni ahlâkına da meftun idiler. Kendisini gücendirmiş olanlara, hiçbir şey olmamış gibi dost muamelesi yapar, hatta o kabil insanlara, icabında kudreti nisbetinde maddi yardımlarda da bulunurdu.”³³

Hocanın dikkat çeken özelliklerden birisi de hiç şüphesiz cömert ve eli açık biri oluşuydu. Anlatıldığına göre Hoca, kendisinden para isteyenleri de boş döndürmez, mutlaka ellerine bir şeyler sıkıştırırdı. Uzunçarşılı onun bu özelliğine şöyle işaret eder: “Birçok fukarası vardı. Bundan başka, muhtaç olanlara da elinden gelen yardımı yapardı. Vefâ denilen mefhumun, yüksek ahlâkın, yüksek faziletin timsali idi. Kendisine müracaat edenleri kat'iyen boş çevirmezdi. O kadar ki, ayın daha ilk günlerinde maaşının bir kısmını muhtaçlara ve bir kısmını da pek düşkün olduğu kedilerinin masrafı için kasaba, sütçüye verirdi. Merhumu, çok zaman günlerce yalnız çorba içerken, salata yerken ve hatta ekmeği tuz ve biberle yerken görürdüm... Bir gün mutad üzere kütüphaneye gitmiştim, tatil zamanı idi. Yanlarında kibar düşkünü bir zat vardı. O sırada bir fakir geldi. Hoca yavaşça ayağa kalkarak kayboldu ve sonra fakire işaret ederek onu sadaka ile savdı. Sadakası yirmi para veya kırk para değildi, herhalde bir ekmeğin parası vermek âdeti idi. Sonra yanımıza geldi, kibar düşkünü zata da yardım da bulunmak istiyordu, fakat benden sıkılıyordu. Uzun seneler vaki tecrübeme binaen yanından biraz ayrılarak bahçeye çıktım. Ona da vereceğini vermişti, ben geldikten sonra o zat veda edip ayrıldı. Kim olduğunu sordum, elini kaldırdı, bunun manası, sorma de-

mektü ve söylemedi. Sonra kendilerine dedim ki, Hocam, gerek evvelki fakir ile bu zat ve gerek ben talebeniz ve diğer başkaları da hep sizin fukaranız; bunlara maddi yardımda bulunuyorsunuz. Ben ve emsaliimize de manevî varlığınızdan tasadduk ediyorsunuz. Fakat Profesör Dr. Rescher, sadaka ile kanaat etmiyor, sizi soymak istiyor. Güldü ve malum olan tevazuu ile kendisinin bir şey bilmediğini söyledi.”³⁴

Onun cömertliği ile ilgili olarak şu olayı da anmak gerekir: Hoca, sabahları çayını yakındaki bir kahvehane- den içer, ücretini de aybaşında vermiş. Günün birinde Hoca, sabahları bir ya da iki çayın yüklü bir tutara varamayacağını fark ederek şaşar. Kahveci 'Bu hesap yalnız sizin çayların hesabı değil' diye cevap verir. 'Boğaz'dan, Kandilli, Beykoz vb.den gelen ziyaretçiler içtiklerini sizin hesabınıza yazmamı söylüyorlar.' Der. Hoca hayretle 'Şimdi anlaşıldı' der. Kahveci, 'Bundan sonra sizin hesaba geçirmeyeyim mi?' diye devam edince Hoca 'Bu da iyi olmaz, iyi insanlar, uzaktan vapurla geliyorlar, onları kütüphanenin önünde susuz oturtamayız, sen yine eskisi gibi yaz' der.³⁵

Muzaffer Gökman'ın anlattığı bir hatırasından, Hocanın aynı zamanda nüktedan bir kişiliğe de sahip olduğu anlaşılıyor. Gökman konu ile ilgili hatırasını şöyle anlatır: “Bir gün yanılmıyorsam, kedilerine papara dağıtıyordu. Her zaman gelip acaip sorular soran bir vatandaş belirdi yanımızda, bir süre bekledi. Sâib Hoca da görmüştü muhakkak onu. Bir ara

-Ne istiyorsun' diye sordu.

-Bir maruzatımız var efendimiz.

-Söyle.

Adamcağız on kat katlanmış bir kâğıt çıkardı cebinden, sıkılarak,

-Efendim... Taharet alırken başparmak yanlışlıkla insanın makatına girse abdest bozulur mu?

İsmâil Sâib merhum birden döndü,

-Be adam!... Başparmak değil, kolun girse zevk duymadıktan sonra bozulmaz abdest.. Defol!

Vatandaş süklüm püklüm uzaklaşıyordu, ben gülmemek için dudaklarımı ısırıyordum.”³⁶

Abdülbaki Gölpınarlı onun mezheben Caferî, tarikat bakımından Mevlevî, meşrep itibarıyla Melâmî-Hamzavî olduğunu ve devrin Hamzavî kutbu Seyyid Abdülkâdir-i Belhî'ye bağlı bulunduğunu söyler.³⁷

İlmi Kişiliği

Arapça ve Farsça'dan başka Fransızca ve Almanca bilen, bir ölçüde Grekçe ve Latince'yi de anlayan İsmâil Sâib, bunun yanında on binlerce kitabı tanıyan çok geniş bir hâfizaya sahip olması dolayısıyla çağdaşları olan yerli ve yabancı bilginlerce “ayaklı kütüphane”,

“fihrist-i ulûm”, “canlı bibliyografya” ve “çağının Câ-hiz’i” gibi sıfatlara lâyük görülmüştür.

Süheyl Ünver, bu büyük âlimin kütüphane bilgisini şu sözlerle anlatır: “İstanbul’da hiçbir kütüphane yoktur ki, muhteviyatını birer birer gözden geçirmiş olmasın. Kendisine mahsus bir hususiyeti de yalnız bahisleri bildirmekle iktifa etmeyerek, eserlerin kütüphane numaralarını ve aranan yerlerin bazen sahifelerini de bildirmesi idi”.³⁸

Gölpınarlı onun hafızasının kudreti ve kitap bilgisi hakkında şunları söylemektedir: “Hafızasındaki kudret, akıllara hayret verecek derecedeydi. Bir ilmî meselenin hangi kitaplarda ve hangi tab’larında olduğunu söyler, ‘Zannedirim, filan sahifenin ortalarına doğru’ diye tahminen söylediği sözler, umumiyetle yakîn ifade ederdi. Şarkta ve garpta yazma ve basma kitapların hepsini bilir, dünyanın hangi kütüphanelerinde bulduklarını, hangi tarihlerde basıldıklarını tamamiyle söylerdi.”³⁹

O. Rescher de, onun hafıza gücü hakkında şunları kaydeder: “Yalnız bütün eski orijinal eserlerle daha sonraki skolastik özetleri ve yazarlarını değil, bunlara ilişkin bütün şerhleri, haşiyeleri ve ta’lîkatları da, biyografik verilerle birlikte sıradan sayabilirdi... İlgili bütün eserleri on yıllarca yoğun bir yolda okumakla –Avrupalı bilginlerin fiş kutuları (kartotekler), not defter-

leri gibi zorunlu yardımcı araçlarını kendisine gerçekten tamamıyla gereksiz kılan olağanüstü bir hafızaya dayanarak- bütün edebiyatı, taşta kazılmış bir kitabe gibi silinmemecesine zihnine nakşetmişti.”⁴⁰

Adnan Adıvar İsmâil Sâib’i tanıtırken “O bir kütüphaneye memuru değil de canlı bir bibliyografya idi. Paris’te iken müsteşriklerden bazıları –mesela geçen ay konferanslarını zevkle dinlediğimiz Profesör Massignon- bir nadir kitaptan bahsedilirken, İstanbul’da olsak İsmâil Efendi’ye sorardık, derdi” demektedir.⁴¹

Avni Aktunç, Sâib Efendinin bu özelliğini şu hatırasıyla dile getirir: “Hiç unutmam bir gün, o zaman Maarif Vekâleti Neşriyat Müdürü bulunan Faik Reşit Unat, Ankara’dan telefonla bana şu emri vermişti: ‘Şimdi Atatürk hazretlerinin yaverleri telefon ettiler. Ankara’da misafir bulunan Ürdün Emiri Şerif Abdullah hazretleri İstanbul kütüphanelerinde Kitâbü’l-envâr isimli bir kitap varmış, onu görmek istiyorlarmış. Şimdi derhal İsmâil Sâib Efendi’ye git, kitabın yerini öğren, hangi kütüphanede ise kitabı al bu akşam Ankara’ya gönder’ dedi. Kitabın ismini yanlışlık olmasın diye tekrar tekrar sordum. ‘Kitâbü’l-envâr... Kitap numarası ile bulunduğu kütüphane belli değil. Hemmen Bayezid Umumi Kütüphanesine koştum. İsmâil Hoca, koynunda başı görünen bir kedi, elinde kitap... ‘Efendim, Faik Reşit Bey fenâkârınız rica ediyorlar... Kitâbü’l-envâr adlı bir kitap varmış. Atatürk hazretleri

emir buyurmuşlar, yaver söylemiş. Bu akşam Ankara'ya muhakkak sevkolunacak, dedim. Hoca, koynunda, hafif hırıltılar arasında uykuya dalan kör kediyi hafifçe okşadıktan sonra 'Oğlum! Kitâbü'l-envâr adlı bir kitap hatırlamıyorum. Galiba, acele ile kitabın ismini telefonda yanlış zaptettin? Zannedersem, arınan kitap yıldızlardan bahseden ve ilm-i hey'ete dair bir kitap olan Kitâbü'l-envâ olacak!... Doğru Süleymaniye Kütüphanesine git. Şehit Ali Paşa kitapları arasında 298 numaralı kitabı çıkarıp bir bak. Zannedersem istenilen kitap odur'. Hocanın mübarek elini öpeyerek huzurundan hürmet ve hayretle ayrıldım. Doğru, Süleymaniye Kütüphanesine koştum, kitabı aynı numarada buldum..."⁴²

Ayrıca eski müelliflerin yazılarını tanıyamadı, yazmaların bozuk bölümlerini bile kolayca okumada, gördüğü bir yazıdan metnin hangi yüzyıla ve hangi hattata ait olduğunu tahmin etmede üstün bir kabiliyeti vardı. Uzunçarşılı onun yazılı metinleri okuma hususundaki yeteneğinden söz ederken "Okunması pek güç, noktasız ve pek muğlak ve karışık yazıları süratle okur ve hallederdi. Eski müelliflerin yazılarını bilirdi" der.⁴³ Nurettin Kalkandelen de onun bu özelliğinden bahsederken şunları söyler: "İsmâil Sâib Efendi, on binlerce kitabı tanıyan korkunç bir hafızaya sahip eşsiz bir hafız-ı kütübtü. Arapça bir kitabın yırtık bir sahifesindeki kısmı hafızasından yazdırır, kitabın tam bir nüshası bulununca yazdırdığı kısmın, birkaç kelime farkla doğru olduğu görülürdü."⁴⁴ O. Rescher de bu hususa şöyle işaret eder: "Korkunç bir yığın biyo-bibliyografik veriler, şiirler, metin parçaları vb.ni az ya da çok ezberle zikredebildiği harikulâde bir hafıza yanında, başkaca her bilginin umutsuzca bozuk, okunmaz ya da çözülmöz diye göstermiş olduğu en güç parçaları, birçok hallerde itiraz edilemez bir yolda çözmesini mümkün kılan eski yazmaları okumadaki tamamıyla olağanüs-

tü bir meleke yanında, erbabını sık sık hayretler içinde bırakan şaşılacak bir terkîb kabiliyetine, yani yorumda keskin zekâyâ dayanan bir yeteneğe de sahipti."⁴⁵

Rescher şöyle devam eder: "İsmâil Efendi ile birlikte çalışanların doğruluğunu mutlaka onaylayabilecekleri genel bir mülhazada bulunmak istiyorum, şöyle ki: İsmâil Efendi'den bilimsel metinlerin okunmasında beklenecek yardım hiç bir zaman yalnızca onun güç parçaları yorumlamasıyla -ki bunda, daha ölümü üzerine yazdığım yazıda belirttiğim gibi, çokluk şaşırtıcı, yani sezgisel bir terkip kabiliyetine dayanan keskin zekâsını isbat ederdi- sınırlanmıyor, tersine İstanbul'un yazma hazinelerindeki kapsayıcı

bilgisinde olduğu gibi bütün ilgili biyografik ve bibliyografik edebiyata parlak hâkimiyetinde de görülüyordu. Gerçekten de, İslam bilgisi alanında eski metinleri okumakla uğraşagelmiş olan herkesin, elimizde kalan malzemeyi değerlendirerek -gerek yazmalarda gerekse basmalarda rastlanabilen- birçok metin bozukluklarının tehlikeli sivri deniz kayalıklarından sağ-esen geçmek için bu malzeme hakkında tam bir bilginin ne denli önemli olduğunu tecrübeyle bilmesi gerekir."⁴⁶

Rescher konu ile ilgili bir hatırasını şöyle anlatmaktadır: "Elime bir gün yazma bir kitap geçti. Baktım, hem başı hem sonu eksik. Konusunu da çok iyi anlayamadım. Hocam İsmâil Sâib Efendiye götürdüm. Bu kitap nedir, hattatı kimdir diye sordum. Şöyle bir baktıktan sonra 'Yaz' dedi, baştaki ve sondaki eksik sayfaları tamamlattı, yazarını ve konusunu söyledi. Ben de bu kitabı yanımda saklamaya başladım. Süleymaniye Kütüphanesinde kitapları tasnif ederken, bana söyleyerek başını sonunu tamamlattığı kitabın aynısı çıktı. Büyük bir heyecana kapıldım. Kütüphanedeki yazmalar dışarı verilmediği için mecburen ertesi günü bekledim. Akşam eve gelince Hocanın ezberine tamamlattığı kitabı aldım ve sabahleyin Süleymaniye Kütüphanesinin yolunu tuttum. İki kitabı karşılaştırıncaya, bir noktasının ve virgülünün eksik olmadığını, birbirine tıpa tıpa uyduğunu hayretle, dehşetle gördüm."⁴⁷

Refi' Cevad Ulunay, Hoca'nın bu özelliği ile ilgili şöyle bir hatırasını anlatır: "Bir tarihte Avrupa'da bulduğum zaman, elime böyle bir vefk geçmiş ve halledilmesi için dünyanın en namılı kütüphanelerinden biri olan Paris Milli Kütüphane'ye müracaat etmiştim. Orada hâfız-ı kütüblerin her biri birer allâmedir. Vefka baktılar, bana:

-Bunu dünyada halledebilecek tek âlim, İstanbul'da Bayezid Kütüphanesi müdürü İsmâil Sâib Efendi'dir, dediler. Fransa'nın bir ilim ocağı olan bir müessese-sinde bir Türk allâmesinin ismini işitince gözlerim yaşardı. Muhatabım sordu:

-Ne var? Ne oluyorsunuz?

-Hiç, dedim, ben Türküm de..."⁴⁸

Melâmî-meşrep, sakin tabiatlı, nazik bir insan olan İsmâil Sâib kendisine başvuran kişilerden bilgisini esirgemezdi. Hasan Âli Yücel tarafından da "ilim ve fazilette her devir için ölmez bir örnek olan İsmâil Sâib Sencer" şeklinde bahsedilen muhteşem hafıza Sâib Efendi mücerret geçen ömrünü tamamıyla ilmî tetkiklere adanmış bir bilge olup, kendisine başvuran her araştırmacının müşküllerini halleder, hiç kimseyi boş çevirmezdi. Eşsiz bir hafız-ı kütübdü. On binlerce kitap, muhtevası, bulunduğu kütüphane ve kayıt numarasıyla kafasına nakşolmuştu.⁴⁹

Hayatı boyunca Türk-İslâm kültürünü tanıtmak için gayret sarf eden İsmâil Sâib'in kendi döneminde Doğu'da ve Batı'da yazılan ilâhiyat, edebiyat, tarih, felsefe, riyaziye ve tıp tarihiyle ilgili bazı eserlerin vücudasında gelmesinde doğrudan veya dolaylı olarak yardımları olmuştur. Değişik ülkelerden şarkiyatçılar ve Müslüman âlimler kendisini sık sık ziyaret edip bilgisine başvurulardı. Mehmet Ali Ayni, Abdülaziz Mecdi Tolun, Şerefeddin Yalpkaya, Kilisli Rifat Bilge, M. Fuad Köprülü, Osman Nuri Ergin, Mehmed Âkif Ersoy, Yahya Kemal Beyatlı, Hasan Basri Çantay, İbnülemin Mahmud Kemal, İsmâil Hami Danişmend, Muallim Cevdet İnançalp, İsmâil Hakkı Uzunçarşılı, Abdülbaki Gölpınarlı, Ahmet Süheyl Ünver, Oskar Rescher, Louis Massignon ve Helmuth von Ritter gibi ilim ve edebiyat adamları İsmâil Sâib Efendi'den büyük ölçüde istifade etmişlerdir. Burada adları anılan yabancı bilim adamlarından Helmuth Ritter, İsmâil Sâib'e, bütün güçlükleri çözümlemesi nedeniyle "bilimin gaipten sesleneni" anlamında "Hâtif-i ilm" adını takmıştır.⁵⁰

Danişmend, İsmâil Sâib Efendi'nin bilgisinden ne derecede istifade ettiğini anlatırken "Ben de kendi hesabıma İsmâil Efendi merhumun bu fikrî hazinesinden çok istifade ettiğimi daima minnetle hatırlarım: Türklerle Hind-Avrupalıların Menşei'ne ait eserimin birinci cildindeki Kurân'a Göre Türk Tipi, Hadise Göre Türk Tipi ve Tarih ve Edebiyata Göre Türk Tipi fasıllarında bilhassa eski Arap menbalarını tedkik ederken merhumun bana her aradığımı kolayca bulduran irşadlarından hemen her gün istifade ederdim. İsmâil Efendi'nin insana bir nevi korku hissettiren hafıza kudretini işte o zaman anladım. Birçok defalar bana - Filan muhaddisin filan eserinin falan cildinin şu sahifesinde şöyle bir hadis olsa gerek, dedikten sonra hemen daima o hadisi yahut o ibareyi ezberden okur ve ondan sonra ihtiyaten bir kere de kitabı açıp söylediği

cildin söylediği sahifesinde ezberden okuduğu ibareyi şahadet parmağıyla göstererek önüme kordu."⁵¹

Danişmend, müsteşriklerin İsmâil Sâib Efendi'den ilmi konularda yararlanmaları hususuna işaret ederken "Şark medeniyetinin ilim rütbesiyle mahviyet derecesi arasında zaruri bir tenasüb kuran an'anevi telakkisi içinde yetişip bu eski telakkinin son timsali şeklinde yaşayan İsmâil Sâib Efendi merhum, Arap lügatiyle edebiyatında Araplar için bile en büyük merci teşkil edecek bir salâhiyetti: Ömrünü kitaplar içinde geçirmiş bir Arap âliminin bu yoldaki bir müşkülünü bir gün benim önümde bir iki kelime ile halledivermiş, ondan sonra da bir iki raftan bir iki kitap çıkararak adamcağızın önüne delillerini sessizce serivermişti... Zaten onun yalnız kendi halefi değil, İstanbul'a gelen bütün müsteşrikler ondan istifade ediyorlar ve hatta birçokları eserlerinde bu istifadelerinden hürmet ve minnetle bahsediyorlardı. Efendi merhumun şayanı hayret bir hafızası vardı: İstanbul kütüphanelerinin katalogları adeta ezberinde gibiydi. Fakat bu kadarla da kalmıyordu: Aradığınız bir bahsi yahut bir meseleyi hangi kütüphanelerdeki hangi eserlerin hangi fasıllarında ve hatta bazen hangi sahifelerinde bulabileceğinizi bile size hiç düşünmeden derhal söyleyebilirdi. Bilmem bu mübarek zatın bilhassa bu cephesinden istifade etmemiş yerli yahut yabancı ilim mensubu kalmış mıydı? İstanbul'a gelen müsteşrikler Bayezit Kütüphanesine en fazla işte bundan dolayı akın ederlerdi."⁵²

Bu hususta O. Rescher de "Gerçekten de o, yalnız sınırlı çevreli yurttaşları arasında bilim uğruna canla başla çalışanlar için değil, yabancı bilginler için de bir çeşit Kâbe'ydi ki, gerek yakın ve Uzak Doğu Müslümanlarınca (Mısır, Filistin, Suriye, Irak hatta Hind Müslümanlarınca), gerekse Müslüman olmayan batılılarca, yani Alman, Fransız, İngiliz vs. doğu bilginlerince (müsteşriklerce) ziyaret ediliyordu."⁵³ Der.

Rescher bizzat kendisi Hoca'nın yanından hiç ayrılmayan ilim adamlarından biridir. Anlatıldığına göre Rescher İstanbul'a geldiği zaman Beyazıt'ta İsmâil Sâib Efendinin bir sohbetine katılır. İsmâil Sâib Efendi konuşurken Rescher 'Yanlıı oldu efendim, bu kelimenin böyle olmaması gerekir' diye müdahalede bulunur. Müdahale karşısında hiç tavrını bozmayan Hoca, Rescher'e 'Sus köpek, otur oturduğun yerde!' diyerek çıkışır. Tabi ki Rescher üzümlüp bir köşede büzümlerek konuşmaları dinlemeye devam eder. Söz bitip meclis dağıldığı sırada o da gitmek için ayağa kalkar, fakat Hoca, Rescher'e 'Sen dur' der ve 'O kelimenin on altı manası vardır, şu şu manaya gelir, şununki böyledir, senin dediğın şuradaki manasını kullandım' diyerek uzun uzun anlatmaya başlar. Bu açıklamalara ve Hocanın derin ilmüne hayran olan Rescher, bir daha onun peşini bırakmaz.⁵⁴

Gölpınarlı da bu hususta şunları söyler: "Bir gün ya-

nında bir Arap âlimini kemâl-i tevazu'la sorduğu bir meselenin tahkikâtını hayretle dinlerken görür, bir gün bir Hindlinin ondan bir mesele öğrendiğine şahit olurum. Bir gün bir Avrupalı müsteşriki, yavaş yavaş, fakat metîn ve mekîn cümlelerle sorduğu bir şeyi izah ederken hayran ettiğini müşahede eder, bir gün bir üniversiteliye herhangi bir kitaba veya bahse ait ve kitâbiyyâta dair malumat verirken dinlerdim. Gâh Arapça söyleyerek Aracları fesahatine meftun eder, gâh Farsça konuşarak İranlıları belagatine hayran kılar, gâh bir Fransızca Fransızca bir kitap hakkında malumat verir, gâh İngilizce veya Almanca yazılmış bir kitabı şerheyleydi... Şarkta olduğu kadar –belki de müteessifâne söylüyeyim, ondan daha fazla- garpta da meşhurdu. Dünyada hiçbir müsteşrik yoktu ki, onu duymasın ve ona müracaat etmesin, hiçbir ilim adamı yoktu ki, sözünü hüccet bilmesin”⁵⁵

Uzunçarşılı, bu büyük ilim adamından kendisinin ne kadar istifade ettiğini anlatırken şunları söyler: “Merhum üstadı daha mektep talebesi iken otuz beş sene evvelden tanırım; kendilerinden bilfiil istifadem otuz sene kadardır; her ne zaman müracaat etsem müşkülümü hallederdim. Bazen müracaat edenlerin birbiri ardına gelmeleri üzerine iş nöbete binerdi. Bazen hastalandıkları zaman dahi müracaat edenleri reddetmez, okuyalım biraz açalım, derdi.”⁵⁶

Uzunçarşılı, yerli yabancı herkesin İsmâil Sâib Efendi'nin ilminden yararlanmış olması hususunda “... Büyük üstad İsmâil Sâib Sencer, yalnız Türklerin ve İslamların değil, şarkiyatla meşgul dünya ilim âleminin en maruf ve en bilgili ve aynı zamanda en münzevi ve mütevazı ve halûk simalarından biriydi. Kendisi biz Türklerden ziyade Avrupalı âlimler tarafından tanındı. Avrupa'dan Türkiye'ye gelen bir müsteşrik veya Mısır'dan, Hint'den ve diğer İslam âleminden İstanbul'a uğrayan bir âlim mutlak surette Beyazıt'ta Umumi Kütüphaneye uğrayarak içi ve dışı nurlu bu mütebahhir âlimi ziyaret eyler ve müşküllerini hallederdi. İstanbul'a gelemeyenlerin mektuplarla ve bilvasıta işlerini gördükleri çok vaki idi. Bundan bir müddet evvel Türkiye'ye gelerek Ankara'da ve İstanbul'da konferanslar veren meşhur Fransız âlimi M. Masinyon, İstanbul'da Umumi Kütüphanede bulamadığı hocayı son ikametgâhı olan Koska'daki Râgıp Paşa Mektebinde ziyaret etmiş ve ilmî mübâhasede bulunmuştu”⁵⁷ demektedir.

Süheyl Ünver'in tanımıyla İsmâil Sâib Efendi “Bayezid Kütüphanesinin ruhu idi... Orası ilim vadisinde çalışanların bir Kâbesi idi. Sahib-i hane de orada idi. Oraya insanlar şüphelerle girer, tenvir dönerdi. Onun orada kendine has bir âlemi vardı.”⁵⁸

Çok eski bir Ziraat kitabının Arapçadan Türkçeye çevirisi konusunda anlatılan bir olay merhum Hoca'nın Arap Diline ne derece hâkim olduğunu göstermesi bakımından yeterlidir. Refi' Cevad Ulunay'ın anlattı-

ğına göre Milli Eğitim Bakanlığı Dünya Klasiklerinden Tercümeler teşekkülü kurulmadan önce Ziraat Vekâleti Bâbiâlî bahçelerinde ziraat sergisi açarmış. Sergiyi ziyaret eden İbrahim Hakkı Konyalı sergiyi tertip edenlere, beşeriyetin en eski ziraat kitabı olan *el-Fe-lâhatu'n-nabatiyye* adlı bir kitaptan bahsetmiş. Bu kitap Nabatlı üç âlim tarafından üç bininci Zühâl senesinde hazırlanmış. Nabat papazları, kitabı ilahi bir sır gibi kasalarında saklıyorlar. Nihayet kitap ihtida ederek İbn Vahşiyye adını alan bir Nabatlı tarafından da Arapça'ya çevrilmiş. İbrahim Hakkı Konyalı bu bahisleri ziraatçilere tercüme edince hadise vekâlete gidiyor. Kitabın Türkçeye tercümesi teklif ediliyor. İbrahim Hakkı, o zaman Türkiye'nin en büyük allâmesi İsmâil Sâib Efendi'ye müracaat ediyor, Ömer Rıza Doğrul'dan yardım etmesini rica edeceğini söylüyor. İsmâil Sâib Efendi: Ömer Rıza Arapça konuşur ama kitap Arapçasını iyi bilmez, Kilisli Rifat Efendi'yi al, diyor. Rifat Efendi, Bayezid Kütüphanesinde imiş, çağırıyorlar. ‘Bunun tercümesini bana Ruslar da teklif etti ama gözümeye yediremedim, zordur’ diyor. İsmâil Sâib Efendi, ‘İbrahim, sen biraz tercüme et de görelim, diyor. Bir forma kadar tercüme ediliyor. İsmâil Sâib Efendi ile karşılaşıyorlar, tercüme beğeniliyor. Hoca, ‘Rifat Efendi, İbrahim'in tercümesi iyi, buna ben de imza koyarım. Alınacak parayı üçe ayırırız. Bizim kedilere de bir ciğer parası çıkar’ diyor.⁵⁹ Burada dikkat çeken esas husus, merhum Hoca'nın Ömer Rıza Doğrul gibi birinin Arapçasını zayıf bulmuş olmasıdır.

DİPNOTLAR

- 1 Mardin, *Huzur Dersleri*, II-III, 991.
- 2 Danişmend, “İsmail Sâib Efendi”, *Türklük Dergisi*, s. 326; Mardin, *Huzur Dersleri*, II-III, 989.
- 3 Uzunçarşılı, “Üstad İsmail Sâib Sencer”, *Bellekten*, s. 146; Mardin, *Huzur Dersleri*, II-III, 989.
- 4 Mardin, *Huzur Dersleri*, II-III, 989.
- 5 Mardin, *Huzur Dersleri*, II-III, 990.
- 6 Mardin, *Huzur Dersleri*, II-III, 990-991.
- 7 Huzur Dersleri Osmanlılar'da 1759'dan 1924 yılında hilâfetin kaldırılmasına kadar ramazan ayında padişahın huzurunda yapılan tefsir dersleri olup, kuruluş yıllarından itibaren Osmanlı padişahları gerek ilmî ortamı canlandırmak, kültürel gelişmeyi sağlamak, gerekse iktidarlarını çeşitli kesimler nezdinde desteklemek ve hânedanın meşruyetini ortaya koymak gibi düşüncelerle huzurlarında ilmî toplantılar yapmak üzere etraflarına ulemâyı toplama, hatta özel hoca edinme konusuna önem vermişlerdir. Huzur derslerine örnek olabilecek ilk sistemli uygulamanın III. Ahmed zamanında Nevşehirli Damad İbrâhim Paşa tarafından 1136'da (1724) yapıldığı bilinmektedir. Huzur derslerinde dersi takrir eden âlime “mukarrir”, müzakereci durumunda olan âlimlere önceleri “tâlip”, daha sonra “muhatap” denilmiştir. Bir mukarrir ve beş muhatapla başlayan bu derslerde muhatapların sayısı zaman içinde artmış, eksilmiş, ders adediyle günleri, saatleri ve dersin süresi değişikliğe uğramıştır. Tam bir ilmî serbestiyet içinde yapılan derslerde bir âyet okunarak mukarrir tarafından onun tefsiri yapılır, muhatapların sorularına ve itirazlarına mukarrir cevap verir, böylece ilmî bir mübâhase cereyan ederdi. Meclislerin toplantı yerini padişah belirlerdi. Burada mukarrir padişahın sağında, muhataplar ise mukarririn yanında yarım daire şeklinde önlerinde rahlelerle minderlere otururlardı. Erkek ve kadınlardan huzurda ders din-

- lemek üzere kalacakların isimlerinin padişahın tasvibinden geçmesi gerekirdi. Sultan Vahdeddin ve Halife Abdülmecid Efendi zamanında Dolmabahçe Sarayı'nda devam eden derslerin sonuncusu 1341 Ramazanında (Mayıs 1923) yapılmış, 26 Receb 1342 (4 Mart 1924) tarihinde hilâfetin ilgası ile birlikte huzur dersleri de tarihe karışmıştır. Böylece bu dersler 1759-1924 yılları arasında 165 yıl devam etmiştir. Geniş bilgi için bkz. İpşirli, "Huzur Dersleri", *DİA*, XVIII, 441-444.
- 8 Mardin, *Huzur Dersleri*, II-III, 991.
- 9 Mardin, *Huzur Dersleri*, II-III, 995.
- 10 Mardin, *Huzur Dersleri*, II-III, 994.
- 11 Mardin, *Huzur Dersleri*, II-III, 995.
- 12 Gölpınarlı, "Kaybettiğimiz Büyük Âlim İsmâil Sâib", *Vakit Gazetesi*, 9 Nisan 1940, s. 3; Mardin, *Huzur Dersleri*, II-III, 1005.
- 13 Mardin, *Huzur Dersleri*, II-III, 991.
- 14 Mardin, *Huzur Dersleri*, II-III, 995, 997.
- 15 Özdenay, "Ayaklı Kütüphane İsmail Sâib Efendi, Sadece Kitaplar ve Kediler İçin Yaşadı", *Hürriyet Gazetesi/Tarih*, 28 Nisan 2014, s. 16.
- 16 Danişmend, "İsmail Sâib Efendi", *Türklük Dergisi*, s. 326; Mardin, *Huzur Dersleri*, II-III, 995.
- 17 Rescher, "Hoca İsmail Efendi'nin Günlük Hayatından Anılar", Mardin, *Huzur Dersleri*, II-III, 1022.
- 18 Mardin, *Huzur Dersleri*, II-III, 997.
- 19 Danişmend, "İsmail Sâib Efendi", *Türklük Dergisi*, s. 326-327; Mardin, *Huzur Dersleri*, II-III, 1037.
- 20 Rescher, Hoca İsmail Efendinin Günlük Hayatından Anılar", Mardin, *Huzur Dersleri*, II-III, 1024.
- 21 Mardin, *Huzur Dersleri*, II-III, 1026-1027.
- 22 Galitekin, "İsmail Sâib Sencer", *Müteferrika*, s. 141.
- 23 Galitekin, "İsmail Sâib Sencer", *Müteferrika*, s. 141.
- 24 Mardin, *Huzur Dersleri*, II-III, 990.
- 25 Revnakoğlu, "Ölümünün Üçüncü Yıldönümü Münasebetiyle", *Vakit Gazetesi*, 30 Mart 1942, s. 4.
- 26 Gölpınarlı, "Kaybettiğimiz Büyük Âlim İsmâil Sâib", *Vakit Gazetesi*, 9 Nisan 1940, s. 3; Mardin, *Huzur Dersleri*, II-III, 1002-1005.
- 27 Gezgin, *Vakit Gazetesi*, 25 Mart 1940; Mardin, *Huzur Dersleri*, II-III, 1040.
- 28 Mardin, *Huzur Dersleri*, II-III, 1025-1026.
- 29 Mardin, *Huzur Dersleri*, II-III, 1028.
- 30 Gölpınarlı, "Kaybettiğimiz Büyük Âlim İsmâil Sâib", *Vakit Gazetesi*, 9 Nisan 1940, s. 3; Mardin, *Huzur Dersleri*, II-III, 1005.
- 31 Rescher, "Hoca İsmail Sâib Efendi'nin Ölümü Dolayısıyla", *İş Mecmuası*, sayı 23/24, 1940, s. 159; Mardin, *Huzur Dersleri*, II-III, 1009.
- 32 Rescher, "Hoca İsmail Efendi'nin Günlük Hayatından Anılar", Mardin, *Huzur Dersleri*, II-III, 1024.
- 33 Uzunçarşılı, "Üstad İsmâil Sâib Sencer", *Belleten*, s. 146; Mardin, *Huzur Dersleri*, II-III, 1031.
- 34 Uzunçarşılı, "Üstad İsmail Sâib Sencer", *Belleten*, s. 147; Mardin, *Huzur Dersleri*, II-III, 1031.
- 35 Galitekin, "İsmail Sâib Sencer", *Müteferrika*, s. 143.
- 36 Galitekin, "İsmail Sâib Sencer", *Müteferrika*, s. 144.
- 37 Mardin, *Huzur Dersleri*, II-III, 996.
- 38 Ünver, "İslam ve Türk Tababetinde Göze Ait Resimler ve Üstad İsmail Saib Sencer", *Göz Kliniği*, No. 4, 1944, s. 4 (ayrı bası)'dan naklen: Sayar, "İsmail Saib Efendi'nin Vefatına Düşürülen Tarihler", *Simurg*, s. 13, Dipnot no:3.
- 39 Gölpınarlı, "Kaybettiğimiz Büyük Âlim İsmâil Sâib", *Vakit Gazetesi*, 9 Nisan 1940, s. 3; Mardin, *Huzur Dersleri*, II-III, 1004.
- 40 Rescher, "Hoca İsmail Efendi'nin Günlük Hayatından Anılar", Mardin, *Huzur Dersleri*, II-III, 1020-1021.

- 41 Adıvar, *Akşam Gazetesi*, 26 Mart 1940; Mardin, *Huzur Dersleri*, s. 1042.
- 42 Aktunç, "İsmail Sâib AEFendi", *Yirminci Asır*, 7 Şubat 1953, s. 17 ve 31'den naklen: Sayar, "İsmail Saib Efendi'nin Vefatına Düşürülen Tarihler", *Simurg*, s. 13, Dipnot no:3.
- 43 Uzunçarşılı, "Üstad İsmâil Sâib Sencer", *Belleten*, s. 146.
- 44 Mardin, *Huzur Dersleri*, II-III, 997.
- 45 Rescher, "Hoca İsmail Sâib Efendi'nin Ölümü Dolayısıyla", *İş Mecmuası*, sayı 23/24, 1940, s. 159; Mardin, *Huzur Dersleri*, II-III, 1007.
- 46 Rescher, "Hoca İsmail Efendi'nin Günlük Hayatından Anılar", Mardin, *Huzur Dersleri*, II-III, 1014.
- 47 Gürlek, "Gerçek Bir Hazinenin Unutulmaz Hazinedarı", *Tarih ve Düşünce*, s. 52.
- 48 Ulunay, *Milliyet Gazetesi*, 8 Haziran ve 20 Eylül 1964, s. 3; Mardin, *Huzur Dersleri*, II-III, 1043.
- 49 Sayar, "İsmail Saib Efendi'nin Vefatına Düşürülen Tarihler", *Simurg*, s. 6.
- 50 Uzunçarşılı, "Üstad İsmâil Sâib Sencer", *Belleten*, s. 146.
- 51 Danişmend, "İsmail Sâib Efendi", *Türklük Dergisi*, s. 327-328.
- 52 Danişmend, "İsmail Sâib Efendi", *Türklük Dergisi*, s. 326-327.
- 53 Rescher, "Hoca İsmail Sâib Efendi'nin Ölümü Dolayısıyla", *İş Mecmuası*, sayı 23/24, 1940, s. 159; Mardin, *Huzur Dersleri*, II-III, 1006.
- 54 Gürlek, "Gerçek Bir Hazinenin Unutulmaz Hazinedarı", *Tarih ve Düşünce*, s. 53.
- 55 Gölpınarlı, "Kaybettiğimiz Büyük Âlim İsmâil Sâib", *Vakit Gazetesi*, 9.4.1940, s. 3; Mardin, *Huzur Dersleri*, II-III, 1004.
- 56 Uzunçarşılı, "Üstad İsmâil Sâib Sencer", *Belleten*, s. 146; Mardin, *Huzur Dersleri*, II-III, 1031.
- 57 Uzunçarşılı, "Üstad İsmâil Sâib Sencer", *Belleten*, s. 145; Mardin, *Huzur Dersleri*, II-III, 1030.
- 58 Ünver, "İsmail Saib Efendi Hoca (1871-1940) ve Tıp Tarihimiz", *Türk Tıp Tarihi Arşivi*, No: 16 (1940), s. 151'den naklen: Sayar, "İsmail Saib Efendi'nin Vefatına Düşürülen Tarihler", *Simurg*, s. 6.
- 59 Ulunay, *Milliyet Gazetesi*, 8 Haziran ve 20 Eylül 1964, s. 3; Mardin, *Huzur Dersleri*, II-III, 1043.

بِالله

وَأَمَّا مُحَمَّدٌ

Belkis İBRAHİMHAKKIOĞLU

*Torunu
Dedesini
Anlatıyor*

"Ey dâde nedir uyku gel uyan gecelerde."

İBRAHİM HAKKI HAZRETLERİ

Esselâm-u Aleyke ya Ruhî; Selam Sana Ey Ruhum

Bu selâm Elest meclisinden yansıyan bir büyük buluşmanın ilk hitabıdır. Amcası Molla Ali Efendi tarafından uzun yıllar ayrı kaldığı babasının yanına, Tillo'ya götürülen İbrahim Hakkı Hazretleri, İsmail Fakirullah Hazretlerini ilk gördüğünde onun çehresini babasından daha tanış bulur. Zamanlar ötesi tanışıklığın ilk cümlesi İbrahim Hakkı'nın dudaklarından kendiliğinden dökülür; "selâm sana ey Ruhum" ve henüz dokuz yaşındadır.

İbrahim Hakkı Hazretlerini Tillo yollarına düşüren yolun ve yolculuğun hikâyesi babası Derviş Osman Efendinin hikâyesi ile başlar. Âşkın halkalar hâlinde ateşini yakan; yüzünü göstermeden önce, mesafeler ötesinden nefesiyle Hasankale'ye âşk ateşinin yakıcılığını duyurur. Bu, "âşik-ı ferzâne kılacak" olanın gel diyen çağrısıdır, "gel İbrahim'den İsmail'e, gel nefisten ruha, gel dıştan içe, gel şekilden manaya, gel yokluktan varlığa...". Çağrının ilk muhatabı olarak, Derviş Osman seçilir, seçildiğini ve muhataplığını bilmeden.

Derviş Osman'ı hâlden hâle sokan, kapı kapı dolaştıran çilesi, halkaya giren ilk adımın bedeli olur. Kapının Tillo'da açılacağından habersizdir. "Eşikten meclise" yönelişin hikâyesi Hasankale'de başlar. Bir güz mevsimi kapılarını çalan Özbekli Derviş Zekeriya, Osman Efendiyi sakın ve huzurlu hayatının içerisinden çekip alır. İbrahim Hakkı Hazretlerinin dedesi Molla Bekir efendi, oğlu Osman Efendiyi bu Tanrı misafirinin hizmetine memur eder. Sayılı günlerin misafirliği Derviş Zekeriya'nın hastalanması sebebiyle altı ay sürer. Bu altı ay süresince Osman Efendi misafirinin çok değişik hallerine şahitlik eder. Süre tamamlanıp ayrılık vakti geldiğinde Derviş Zekeriya misafirliğin sırrını açık eder, "sizin ikramınız altı ay zarfında tamam olup bizimki kalmıştır. Hemen murat iste ki, senin için murat kapısı fetih olmuştur". Osman Efendi her mümin kul gibi iman ile ahirete göçmeyi diler. Derviş Zekeriya ona himmetini yüce tutmasını öğütler. Bunun üzerine Osman Efendi ahirette Hakkın cemalini görmeyi talep eder. Dahanın dahası da vardır, Derviş Zekeriya marifetin bu alemde iken Hakkın Cemalini görmek olduğunu ima ederek; "ulüvvühimmet ol! Devlet, bunda âlem-i dilde peşin bulmaktır" der. Bu sözler Osman Efendiyi "vasıl-ı canane" ye erdirecek ilk kıvılcımdır. Osman Efendi bu söz üzerine Dervişin ayaklarına kapanır ve o anda kendisine Hakkın hidayeti erişir. İbrahim Hakkı Hazretleri bu anları Marifetnâme'de şöyle anlatır; "Hemen hadim bunu işitip anın payına düşmüştür. Ol demde ana Hidayet-i Hak erişmiştir. Pes ol aziz anı tebşir edip demmiştir ki:

-Başını kaldır ki bu devlet-i nakit, anda karar tutmuştur.

Kendi suratını yani iki kaşı arasını nakş-ı zamir etmekle ana tembih etmiştir. Kelime-i tevhidi safir-i enfas ile günde on bin kere tekrar etmeyi ana tembih, telkin etmiştir. Pes ol azizin bu tembih ve telkinini Derviş Efendi hırzıcan ve vird-i lisan kılmıştır. Leyl ü nehar o minval üzere tekrarlar meşgul olmuştur."

Bu hadise Osman Efendi'nin hayatında bir dönüm noktası olur. Kendisini mânâ âleminin zorlu imtihanlarının içinde bulur. Kâh ateşlerde kavrulur, kâh yaz ortasında buz soğuşunda titrer, kâh ağlama nöbetlerine tutulur, kâh insanlardan kaçır. Uzun müddet bu hal üzere yaşayan Osman Efendi, Hasankale'ye sığmaz olur, huzur bulma ümidiyle Erzurum'a göç eder. Bu sıralarda İbrahim Hakkı Hazretleri üç yaşındadır. Erzurum'da ehl-i dil çevrelerle irtibat kurar. Tesadüfen eline geçen "Es-Seyr-i Sü-lûk İlel Melik-ül Mülûk" kitabından etkilenir. Kendi ifadesiyle "cümle kalb ahvaline düşmüş. Selamet-i dareynden de haber verir." diye tarif ettiği kitaba âşik olur. Devrin mutaassıp çevrelerce kabul görmeyen bu kitabı Allah dostu olan Habib Efendi ile birlikte gizlice okurlar. Okudukları içine düştüğü yangını daha da harlandırır. Nihayet deva bulmak ümidiyle yedi yaşındaki yetimi İbrahim Hakkı'yı amcasına emanet ederek (çünkü, eşi iki yıl önce Hakk'ın rahmetine kavuşmuştur), Allah dostlarından Eyyüb Efendi ile Kâbe yollarına düşer. Ama yol onu Tillo'ya götürür.

Babasını vesile eyleyip oğlunu "daireden noktaya" çağırın, Tillo'da simasını İsmail Fakirullah Hazretleri olarak aşikâr eylemiştir ve şimdilik Osman Efendinin Hacci burasıdır. Aradığı huzuru bulmuş selamete ermiştir.

İbrahim Hakkı dokuz yaşında iken amcası Şeyh Ali Efendi onu babasının yanına Tillo'ya götürür. Karşısında artık aradığı mürşidi bulup huzura ermiş bir baba vardır. Şimdiden sonrası yeni gelen misafir içindir, çünkü o, beklenen asıl muhataptır.

Tillo'da Şeyh İsmail Fakirullah'ın babası için yaptırdığı sekiz metrelik tek pencere hücrede, baba oğul birlikte yaşarlar. Mekânlar içinde yaşayanların gönüllerince genişler. O küçücük hücrede şeyhinin manevi terbiyesi altında nice âlemlerin sırrına erer. Böylece geleceğin büyük âliminin bilgi temeli de bu atmosferde atılır.

Küçük İbrahim babasıyla şeyhi arasında geçen pek çok hallere şahitlik eder. Mesela bunlardan biri; İsmail Fakirullah Hazretlerinin isteği üzerine, İbrahim Hakkı üçümesin diye Osman Efendinin mangaldan elleriyle ateş almasıdır. Osman Efendi bu sırada

cezbe halindedir, közleri avuçlarıyla abasının eteğine doldurur. Şeyhi onu uyarır ateşi tavayla almasını ikaz eder. Bunun üzerine Osman Efendi uyanır ve küreği kullanır. Gördükleri küçük İbrahim'i çok etkiler. Babasıyla yalnız kaldıklarında " Babacığım, sizin elleriniz ateşten yanmıyor mu?" diye sorar. Derviş Osman'da "benim bütün vücudum sen doğmazdan beş yıl önce buz ateşi ile yanmış kavrulmuştur" diye cevap verir. Küçük İbrahim, "İnşaallah o soğukluk babadan oğula sirayet edip miras olmuştur." diye niyaz eder.

Babası Hakk'ın rahmetine erişince İbrahim Hakkı Hazretleri Erzurum'a döner, on yedi yaşındadır. Bundan sonra Erzurum Tillo arasında sürekli seyahat eder. İbrahim Hakkı Hazretleri ilmi çalışmalarının büyük bir kısmını Erzurum'da yapmıştır. Burada büyük amcası Molla Muhammed'in yanında kalır. Amcaları istidadının farkındadırlar, onu geçim derdiyle meşgul etmezler; " Sen var dersini oku, hiçbir işe karışma derler." Erzurum'a döndükten sonra sekiz sene zarfında sürekli ilimle meşgul olur. Böylece Şeyhinden ayrı kalışın yoksunluğunu gidermeye çalışır.

Tillo'ya ikinci gidişinde şeyhinden kendisini babasının yürüdüğü çileli yollara düşürmeden en erken şekilde muradına erdirmesini ister. Amcam merhum Mesih İbrahimhakkioğlu'nun araştırmalarına göre; Sülûk-ü Tarik-ül Fenâ ya olan talebini Arapça olarak yazdığı ilk eserinde ifade etmiştir; " İbrahim Hakkı bu tarikatta nasıl sülûk ettiğini ve tarikatın esaslarını Arapça olarak yazmıştır ki bu risale onun ilk eseridir. Bunun baş tarafının Türkçeye çevrilmiş bir özü aşağıya alınmıştır. Hazret-i gavs-i âzam-ı ulvi şeyhim, ruhum,

gözbebeğim,..şeyh İsmail Fakirullahdan sekiz sene ayrılığımдан sonra ikinci defa tekrar yüksek huzuruna döndüm. Uzak ve yakın bulunduğum sıralarda kendisinden beni 'fenafillah' yoluna sülûk ettirmesini çok rica ve istirham ederdim. O kalp tabibi zayıf halimi, her iş

ve sırrımı bilirdi. Hele aylara ve senelere hiç dayanacağımdan yakından bildiği için lütuf ve şefkatle 'tarik-i fena' ya altı kolay eylemle sülûk ettirdi. Bunlarda zühd, gönül, tefviz, teslim ü rıza, murakabe ve sabırdır. (Temmet-ür Risale fi: 1140)" (Mesih İbrahimhakkioğlu, Erzurumlu İbrahim Hakkı)

Perdelerin açılıp mana âleminin sırlarına ermiş bir şekilde yedi yıl daha Tillo'da şeyhinin gölgesinde yaşar. Yedi yılın sonunda şeyhi hakkın rahmetine kavuşur. Babasından sonra bu ikinci ayrılık onu çok mahzun eder. Şeyhinin olmadığı bir Tillo ilk zamanlar ağır gelir ve tekrar Erzurum'a döner. Erzurum'da babasının da imamlık yapmış olduğu Yukarı Habip Efendi Camiinde imam ve hatiplik görevi yapar. Bu Camide dört nesil; babası, kendisi, oğlu Mehmet Şakir Efendi ve torunu İbrahim Ragıp Efendi imamlık yapmışlardır.

İbrahim Hakkı Hazretlerinin hayatla iç içe bir yaşantısı vardır. İlmi çalışmalarının yanı sıra yaşam şartlarını rahatlatıcı ve güzelleştirici düzenlemelere de özen gösterir. Satın aldığı evlerin bahçesini tanzim eder, havuzlar yapar. Bütün bunlardan mimari kabiliyeti ve estetik zevki hakkında bilgi sahibi oluyoruz.

Artık yaş kemale ermiş otuz üç yaşına erişmiştir. İlim aşkına ertelediği evliliğin zamanı da gelmiştir. İlk evliliğini mektuplarından anladığımız göre İstanbullu olması muhtemel Firdevs hanımla gerçekleştirir. Ondan iki evladı olur; İsmail Fehim ve Ahmet Naimi. O arada ilk hac ibadetini de eda eder. Hanımlarına İstanbul'dan yazdığı mektup hem edebi anlamda, hem insani bakımdan her döneme örnek olabilecek niteliktedir. İbrahim Hakkı Hazretleri dört evlilik yapmıştır. Eşlerinin isimleri Firdevs, Fatma, Belkis ve Züleyha hanımlardır. Fatma hanım rahmetli olunca Tillo'da şeyhi İsmail Fakirullah hazretlerinin torunu Fatma Azize hanımla evliliğini gerçekleştirir. Soyu Belkis hanımdan olma oğlu Mehmet Şakir üzerinden devam eder. İbrahim Hakkı Hazretleri adaleti ve şefkatiyle eşler arasında sıkıntıya sebep olacak duruma mahal vermez. Bunu mektuplarındaki ifadelerinden de anlı-

yoruz. Mektupları hanımlarına çok özel ve güzel hitaplarla başlar: “ İzzetli, hürmetli, muhabbetli, hakikatli, adamlıklı, şefkatli, hatırlı, gönüllü, asıllı, usullü, akıllı, izanlı, hünerli, üsluplu, yakışıklı, güzel huylu, tatlı dilli, uzun boylu, ince belli, kıl ayıpsız hatunum, helalim Firdevs Hatun huzuruna” gibi.

Büyük oğlu Fehim Efendiye yazdığı mektuplarda dikkat çekicidir. İbrahim Hakkı Hazretlerinin Fehim Efendiye çok özel bir nazarı vardır. Ona bir evlattan ziyade manevi bir makama seslenir gibi hitap eder; “Yar-i garım, mahrem-i esrarım, nur-ı didem, sürur-u sinem, ruhum, sırrım ve oğlum”. Fehim Efendi de babası gibi ilme meraklıdır aynı zamanda sanatkârdır. Kendi elleriyle yapıp çaldığı santuru Atatürk Üniversitesi Kütüphanesinde sergilenmektedir. Ayrıca astronomi ile ilgili Miyr-ül- Evkat adında bir kitabı vardır. Erzurum Şeyhler minaresindeki güneş saati de onun eseridir.

İbrahim Hakkı Hazretleri bilgi ve görgüsünü arttırmak ve kütüphanelerden yararlanmak için İstanbul'a iki seyahati vardır. İlk defa 1747 yılında gitmiş

ve aylarca kalmıştır. Marifetnâme ile ilgili meşhur hikayesi bu seyahatlerin ikincisinde vuku bulmuştur;

İbrahim Hakkının baba dostu olan, Sarı Gümrükçü adıyla maruf Sunullah Ağayı mutad denetim için saraydan çağırırlar. Sunullah Ağa İbrahim Hakkı'dan kendisine yol arkadaşı olmasını ister. O da baba dostunun hatırını kırmaz. 1755 senesinde İstanbul'a doğru Erzurum'dan yola çıkarlar. Bu yolculuk esnasında başından şöyle bir hadisenin geçtiği rivayet edilir:

Sarı Gümrükçü yola çıkmadan önce bir katır yükü hediye alır. Yola çıktıklarında İbrahim Hakkı Hazretleri hediyeleri görünce, “Eğer hesabından eminsen bu hediyelere ihtiyacın yok. Ama hesabından korkun varsa bu ağır armağanlarının arkadaşlığı sana kâfidir, benim buradan geri dönmem gerektir” der. Sunullah Ağa her ne kadar hesabında bozukluk olmadığını fakat hediye takdim etmenin usulden olduğunu ileri sürerse de hoş görülmediğini anlayarak armağan yüklü atını geri çevirir.

Yola devam ederler. Erzincan dolaylarında bir handa konaklarlar. Hancının tipi kıyafetnâmede zikredilen nursuz tiplerdendir. Ancak hancı şaşırtıcı bir tarzda, lüzumundan fazla hizmet etmiş, izzet ikramda bulunmuş. Yolcularını rahat ettirmek için çırpınmış. İbrahim Hakkı Hazretlerinin içi bulanmış, bu mevzudaki çalışmalarının boşa gittiğinden şüphe etmiş.

Ertesi sabah pencere önünden gelen bağırmalarla uyanır. Hesabı ödemek isteyen Sunullah Ağa ile hancı tartışmaktadırlar. Gümrükçü hesaba itiraz ettikçe hancı şirretleşir. İbrahim Hakkı Hazretleri tartışmanın sebebini sorar. Gümrükçü de hancının çok fahiş bir fiyat istediğini söyler. İbrahim Hakkının neşesi yerine gelir ve “ Ver ağa ver, ne istiyorsa ver, bu adam bana az daha eserimi yaktıracaktı.” der.

Marifetnâme İbrahim Hakkı Hazretlerinin ana eseridir. Onunla tanınmıştır. Bunun yanı sıra İbrahim Hakkı Hazretleri Marifetnamede beş temel eseri olduğunu söylüyor. Bunlar; Divan, Marifetname, İrfaniye, İnsaniye, Mecmuat'ül- Meani. Furu eserleri olarak niteledirdikleri ise Tuhfetü'l-Kiram, Nuhbetü'l Kelam, Meşariku'l Yuh, Sefine-i Ruh, Kenzü'l Fütuh, Define-

tu'r-Ruh, Ruhu'ş Şüruh, Ülfet'ül-Enam, Ürvetü'l-İslam, Heyetü'l-İslam.

İbrahim Hakkı Hazretlerinin hayatı ve eserleri üzerine rahmetli Mesih amcam, yedi yıllık çok zahmetli ve ciddi bir emekle araştırmacıların yolunu açacak “Erzurumlu İbrahim Hakkı” isimli belgelere dayanan bir kitap yazdı. O günden bu güne yazılanlar hep amcamın eserinden hareketle kaleme alındı. Ama inşallah genç akademisyenler Hazretin çeşitli kütüphanelerde bulunan ve üzerinde bildiğim kadarıyla özgün çalışmalar yapılmamış eserlerini gün yüzüne çıkarırlar. Meselâ İbrahim Hakkı Hazretlerinin eski Türkçenin rahat okunabilmesi için sesli harfler üzerine denemeleri olduğunu dilcilerimiz bahsetmişler midir, bilemiyorum. Genç nesillere değerlerimizi hakkıyla tanıtmakta akademisyenlere büyük görev düşüyor. Mesih amcamın kitabını metinlerin aslını tamamen koruyarak bu günün teknolojik imkânlarıyla daha kolay okunacak bir düzenleme ve daha net görsel malzemeyle Allah izin verirse yeniden yayına hazırlamaya çalışıyorum.

İbrahim Hakkı Hazretleri, bir zamanlar ilimdeki şaşırtıcı buluş ve fikirleriyle dünyanın gözünü kamaştıran İslâm âleminde ilmin meşalesini yeniden tutuşturmak gayretindeydi, zira Müslümanlara uykuyu yakıştıramıyordu; İslâm Dünyasında sönmeye yüz tutmuş ilmin meşalesini yeniden tutuşturmak gayretindedir. Din ilmi ile Dünya ilimlerinin birbirine zıt olmadığını aksine birbirini tamamladığını dile getirir. Ona göre ilmin temeli kendini bilmektir. Kendini bilen her türlü ilim ve marifete vakıf olur; “ ey gönül her ne dilersen sensin ol / sen sana gel, sende iste, sende bul”.

Şeyhi İsmail Fakirullah Hazretleri için yaptığı türbede gerçekleştirdiği ışık hadisesi başlı başına İbrahim Hakkı Hazretlerinin hikmetle bütünleşen ilminin boyutları hakkında bilgi vermeye yeterlidir. Hocasından aldığı her şeyi, muhabbetinin ve vefasının delili olarak güneşin kâsesinden sunarcasına, tekrar ona ışık olarak yansıtması, muhabbetini görünür kılmıştır. Türbenin plânı ve yapılışı İbrahim Hakkı Hazretlerinin yıldız âlemiyle yakın bağlantısına bir işaretidir. Öğrencilerinden Molla Halil Siirdî onun için; “gökyüzündeki yıldızların hareketini Tillo'nun sokaklarından daha iyi bilir” diyor. Kendisi de insanoğluna aşk ile kanat açıp göklere uçmasını söylüyor; “Per aç şevk ile eflâke pervaz et / reva mıdır ki ankânın yeri bu hâk-dan olmuş/ Ne kasır akıldır ol kim sanır âlem bu âlemdir / felekler bu feleklerdir, cihân ya bu mekân olmuş”.

İbrahim Hakkı Hazretleri 1780 senesinin 22 Haziran'ında, Tillo'da Hakk'ın rahmetine kavuşur. Elim haberi Erzurum'a kayıbiraderi Mustafa Fâni efendi mektupla duyurur ve, “ biz Fehim Efendiği onun yerine koyduk, umarız ki onun yerini tuta” der. Fehim Efendi başlı başına yazı konusu olacak mübarek bir oğuldur. Allah, cümlesine rahmet eylesin.

Âşık Der inci Den Den
incinme incidenden
Kemâlde noksan imiş
incinen incidenden.

Alvarlı Muhammed Lutfî Efe'nin Gözüyle Erzurum ve Erzurumlular

Prof. Dr. Hüseyin ELMALI

Alvarlı Muhammed Lutfî Efe, İbrahim Hakkı Hazretleri gibi Erzurum'un yetiştirdiği önemli şahsiyetlerden biri olan Alvarlı Efe, gerek şiirleriyle gerekse menkıbeleriyle hemen her Erzurumlunun gönlünde yer eden, manevî huzurunda saygı, sevgi ve hürmetle eğililen gönül erlerindedir. 90 yıllık ömrü boyunca zâhidâne bir hayat sürmüş, dünya malına iltifat etmemiş, tevazuu, vakarı, cömertliği ve misafir perverliği ile herkesin takdirini kazanmıştır. Bugün, sadece Erzurumlular değil, görevi icabı dahi olsa Erzurum'da bulunan birçok insan onun adını duymuş, menkıbe ve kerametlerinden haberdâr olmuştur.

Alvarlı Efe, hayatı boyunca insanları irşâda çalışmış, onlara nasihat etmiş, dünya ve ahiret mutluluklarını kazanmaları için gayret göstermiştir. İnsanların İslamî değerlere bağlılıklarını görünce sevinmiş; bu değerlerden uzaklaştıklarını görünce üzüntüsünü ve endişesini dile getirmiştir. Dertlerini, kederlerini, coşkularını olduğu gibi, nasihatlarını ve düşüncelerini de şiirleriyle ifade ederek ölümsüzleştirmiş, neticede Hulâsatü'l-hakâyık adı verilen şiirlerinin toplandığı büyük bir esere vücud vermiştir.

Bütün ömrünü Erzurum'da geçiren Efe Hazretleri, hayatını Erzurumluların mânen ıslahına adanmış ve bu uğurda irşad görevini eksiksiz bir şekilde ifa etmiştir. Halka hitap noktasında daha çok şiir dilini kullanan Efe Hazretleri'nin bu özelliği hakkında Hulâsatü'l-hakâyk'ın önsözünde şu değerlendirme yapılmıştır: "... şiirlerinin en belirgin özelliği, mürşidâne oluşudur. Siyasî, içtimâî iktisâdî hâdiselerin dışında kalmakla beraber; bu hâdiselerin topluma itikad, amel, ahlâk, fakr u zarûret, mihnet ve meşakkat cihetiyle yansımalarını çok yakından takip etmiştir. İçinde yaşadığı topluma dâimâ yol gösteren rehber-mürşid olarak, çâresizlerin çâre-sâzi, fukarânın ve güçsüzlerin hâmîsi olmuştur. Efe Hazretleri'nin şiirleri dikkatle incelendiğinde ele aldığı konular itibâriyle bu muhtevâ zenginliği hemen göze çarpar. Rus işgâli, Ermenî mezâlimi, sel felâketi, kıtlık, dînî hayata yöneltilen siyasî baskılar, ahlâki çöküntü v.b gibi hususlara şiirlerinde yer vermiş olmasıdır." (Lutfî, 2013: (Önsöz), 7)

Ayrıca bazı şiirlerinde özel olarak Erzurum ve Erzurumlulardan da bahsetmiştir ki bu şiirlerin incelenmesi neticesinde Alvarlı Efe'nin Erzurum ve Erzurumlular hakkındaki düşüncelerini tespit etmek mümkündür.

Bu tebliğimizde, Alvarlı Efe Hazretleri'nin Erzurum ve Erzurumlulardan bahsettiği özellikle 'Erzurum Destanı' adını verdiği şiirinin yanı sıra; Erzurum'un bazı köyleri, maruz kaldığı Rus işgali ve sel felaketi; yine Erzurumlu bazı dostlarına yazdığı mersiye ve diğer şiirleri ve bir de Erzurum'un dinî ve sosyal yaşamıyla ilgili şiirleri bir

arada değerlendirilerek onun Erzurum ve Erzurum'lularla ilgili duygu ve düşünceleri tesbit edilmeye çalışılmıştır.

1. Erzurum Destanı'nda Erzurum ve Erzurumlular

"Erzurum Destanı" öncelikle Erzurum hakkında bu adla yazılmış -bildiğimiz kadarıyla- tek şiirdir. Dolayısıyla Efe Hazretleri'nin, Erzurum'un destanını yazan ilk ve tek kişi olduğunu söyleyebiliriz. Bu destan onun Erzurum ve Erzurumlulara bakışının da en iyi belgesidir.

Erzurum Destanı, hemen bütün Erzurumluların gönlünde taht kurmuş büyük bir velinin gözüyle Erzurum'u tarihî ve insanî özellikleri, âdet ve gelenekleri, maddî ve manevî hayatı bakımından tasvir etmektedir. Yani o, "Erzurum Destanı"nında gerçek Erzurum'u ve Erzurumluları anlatmaktadır. "Erzurum Destanı" birçok Erzurumlu ozan tarafından bestelenerek sohbet ve zikir meclislerinde okunmuş, yazıldığı günden bu yana dillerden düşürülmemiştir.

Efe hazretleri, 20 kıtadan oluşan bu uzun şiirinin her kıtasında, nakarat olarak 'Mevlâ'ya emanet olsun Erzurum' diyerek Erzurum'a dua etmiştir. Alvarlı Efe'nin gözünde Erzurum, İslâm âleminin kilitidir. Asırlardır İslâm topraklarında gözü olan ve bu toprakları işgal etmek isteyen düşmanların önünde en büyük engel Erzurum'dur. Bu şehir Müslümanların ve iman sahiplerinin sağlam kalesidir. O, şiirine Erzurum'un bu özellikleriyle başlar:

*Erzurum kilidi mülk-i İslâm'ın
Mevlâ'ya emânet olsun Erzurum
Erzurum derbendi ehl-i îmânın
Mevlâ'ya emânet olsun Erzurum¹*

Daha sonra eski Erzurum'a değinerek, geçmişte Erzurum'da son derece çalışkan, kahraman ve yiğit insanların olduğunu, kadınlarının, erkeklerinin hayâ sahibi insanlar olup Erzurum'un edepli, erkânlı bir yer olduğunu ifade etmiştir:

***Gayret şecâatli erler var idi
Nisâsı ricâli hayâdâr idi
Edebli erkânlı bir diyâr idi
Mevlâ'ya emânet olsun Erzurum***

Alvarlı'ya göre Erzurum, iyi, çalışkan ve dürüst insanların bolca bulunduğu, yiğitlerin harman olduğu bir göl yeridir. Göl yerinde sular çekilip azalsa da, su bulmak yine de mümkündür:

***Göl yerinde elbet sular bulunur
Yine vardır deyu ümîd olunur
Yine bugün bin bahâya alınur
Mevlâ'ya emânet olsun Erzurum***

Erzurum'da çok sağlam, samimî Müslümanlar vardır. Fakirlere, zayıf ve kimsesizlere iyilik ve yardımı eksik etmezler. Onların kalpleri imanla doludur. Bundan dolayı Efe Hazretleri, Yüce Allah'a hamdını ifade eder:

***Hamdü lillâh metîn İslâm'ları var
Fakîre zaîfe ihsânları var
Gülbe-i gönülde îmânları var
Mevlâ'ya emânet olsun Erzurum***

Erzurum'da hayır hasenat sahibi insanlar çoktur. Esasen Erzurum'un bizzat kendisi hayırlı ve bereketli bir vatan toprağıdır. Diğer şehirlerle bu açıdan bir karşılaştırılması yapılırsa Erzurum'un bu özelliğı açıkça görülecektir:

***Hayrât hasenâth erleri vardır
Hayr ü bereketli güzel diyârdır
Seyretsen âlemi bu âşikârdır
Mevlâ'ya emânet olsun Erzurum***

Erzurum'un bir diğer özelliğı âlimlerinin, âlimlerinin çokluğudur. Bu âlimler, ilim bakımından yeterli olup kendilerine getirilen problemleri çözebilecek kapasiteye sahiptirler. Diğer taraftan yine Erzurum'da varlıkları ve sohbetleriyle gönüllere huzur veren, herkes tarafından bilinen, sevilen, sayılan, şöhret sahibi büyük zatlar mevcuttur:

***Müşkil halleyeyen ulemâsı var
Safâ bahşeyeyen fuzalâsı var
Şöhret-şîâr yine küberâsı var
Mevlâ'ya emânet olsun Erzurum***

Erzurum'da dinî hayat, kelimenin tam anlamıyla bir başkadır. Birbirine yakın camilerden ezan seslerinin yükselmesi, özellikle de güzel sesli müezzinlerin seher vaktinde kâinatı ezan sesleriyle uyku-
dan uyandırması; diğer taraftan Allah dostlarının, Hak âşıklarının tevhit halkalarında yaptıkları zikirlerde coşan âşıkların, gönül ehli insanların "Allah Allah" seda ve naraları, bu manevî havaya ayrı bir özellik katar, ayrı bir güzellik ve neşe verir. Bu güzellikler Efe Hazretleri'nin mısralarında şöyle terennüm edilir:

**Seherlerde müezzinler nidâsı
Halkalarda muvahhidler sadâsı
Ne güzeldir zikrullahun edâsı
Mevlâ'ya emânet olsun Erzurum**

Camilerinde sürekli vaazlar verilerek, kürsüleri süsleyen vaiz efendiler canları pahasına da olsa Allah'ın emirlerini hiç kimseden korkup çekinmeden söylemektedirler. Çünkü onlar bu sohbetlerini Allah için yapmaktadırlar:

**Vâizleri kürsileri bezetmiş
Cândan geçmiş emrullahı gözetmiş
Allah için sohbetini uzatmış
Mevlâ'ya emânet olsun Erzurum**

Erzurum'un önemli özelliklerinden biri de Ramazan ayına gösterilen hürmet ve saygıdır. Bu ayda bütün Erzurumlular oruç tutarlar. Oruç tutmak, Erzurumluluğun bir simgesi hâline gelmiştir. Erzurumlular iftar, teravih ve Ramazan'a mahsus çeşitli etkinlikleriyle bu ayı şenlendirirler. Bütün Erzurumlular bu şenlikten nasibini alırlar. Özellikle fakirlerin gönlünü almaya çalışır, yaptıkları maddî yardımlar ve iftar yemekleriyle onları sevindirirler. Yaşlılara daha çok saygı ve hürmet gösterir dualarını almaya çalışırlar. Erzurum'un bu özelliği, Efe'nin mısralarında şöyle dile getirilir:

**Ramazân'da bir âlî-şân ederler
O şehir -i sıyâmı zî-şân ederler
Fukarâ gönlünü gülşen ederler
Mevlâ'ya emânet olsun Erzurum**

**Civânlar pîrlere hurmet ederler
Duâsın almağa gayret ederler
Ramazân'a güzel hurmet ederler
Mevlâ'ya emânet olsun Erzurum**
Bundan sonra Efe Hazretleri bir istidrad yaparak Erzurum ve Erzurum'lulara dua eder:

**Rabb'im beldemize merhamet ede
Ahâlisi râh-i Mevlâ'ya gide
Enbiyâ evliyâ bir himmet ede
Mevlâ'ya emânet olsun Erzurum**

**Doğa kalbimize nûr-i hidâyet
Sâbık ola sâbit ola seâdet
Ol zeman bulunur bâkî selâmet
Mevlâ'ya emânet olsun Erzurum**

Erzurum topraklarında birçok evliyâ yatmaktadır. Asırlardır Müslüman canı ve kaniyla yağrulmuş bu şehrin her tarafında ulu kişilerin türbelerini görmek mümkündür. Bilinen ve bilinmeyen pek çok Hak dostu bu toprakları şereflendirmekte, bu büyük insanların varlığı, Erzurum'a feyiz ve bereket getirmekte, Erzurum'un manevî havasını artırmaktadır:

**Binlerce bin medfûn evliyâsı var
Zâhir bâtın nice aşfiyâsı var
Feyz ü berekât-ı Kibriyâ' sı var
Mevlâ'ya emânet olsun Erzurum**

**Dilerem kerem-i Kerîm'den elbet
Rabb'im ede Erzurum'a merhamet
Halkeyeye Rabb'im bir âlî himmet
Mevlâ'ya emânet olsun Erzurum**

**İnsaf merhametle kalbimiz dola
Gittiğimiz tarîk şeriat ola
Kalbimiz envâr-ı m ârifet bula
Mevlâ'ya emânet olsun Erzurum**

**Bir kul günâhına tevbe ederse
Sâdikâne o der gâha giderse
Afvolur günâhı her ne kadarsa
Mevlâ'ya emânet olsun Erzurum**

**Dilerem dâimâ kân-i keremden
Kaldırmaya nûr-i irfân didemden
Bizi halâs ede derd-i veremden
Mevlâ'ya emânet olsun Erzurum**

Erzurum'un dünyada benzeri bulunmayan bir özelliği de binbir hatim geleneğidir. Genellikle ocak ayında Erzurum'un çeşitli merkezî camilerinde Erzurumlular, 'binbir' hatim okurlar. Başta din görevlileri, hafızlar ve Kur'ân-ı Kerim'i yüzünden güzel okuyanlar olmak üzere Erzurumluların çoğu, sabah ve yatsı namazlarında hatim okunan camilere gider, bu hatim cemiyetine katılırlar. Kur'ân cüzleri dağıtılır, okuma bilenler alıp okur, okuyamayanlar ise huşu içersinde dinler ve hatmin duasına iştirak ederler. Okunan hatm-i şerifler, görevliler tarafından yazılır, binbir tane olunca bütün Erzurumlulara hatmin bitiği bildirilip, bu umumî duanın yapılacağı yer ve gün duyurulur. O gün çevre köy ve kasabalardan gelenlerin de iştirakiyle Cuma namazından sonra, büyük bir törenle binbir hatim duası yapılır. Bu gelenek ülkemizde, başka bir ilde olmadığı gibi, diğer İslâm ülkelerinde de yoktur. Bazı illerimiz bunu yapmayı denemişler ama başaramamışlardır. Tarihte defalarca düşman istilasına uğrayan Erzurum, her

defasında bu işgallerden kurtulmuştur. Erzurumlular okunan hatimlerin bu kurtuluşa ve çeşitli afet ve belaların def'inde büyük tesiri olduğuna inanırlar. Alvarlı Efe de Erzurum'un bu en bariz özelliğine değinir şöyle der:

*Hâfızları binbir hatim okurlar
Nûr-i Kur 'ân enhârına akarlar
Nüzûl-i merhametgâhe bakarlar
Mevlâ'ya emânet olsun Erzurum*

*Binbir hatim nûru Arş'ı doldurmuş
Belâ musîbeti yerden kaldırmış
Düşmanları kahreylemiş öldürmüş
Mevlâ'ya emânet olsun Erzurum*

*Kerem-i Kerîm'den oldu inâyet
Binbir hatim beldemizde kırâet
Gönlümüze doldu nûr -i şerîat
Mevlâ'ya emânet olsun Erzurum*

Alvarlı Efe Hazretleri bu önemli destanına, Erzurum ve Erzurumlular için dualarıyla ve minnet duygusuyla son verir:

*Rabb'im hıfzeyele düşman şerrinden
Gazab göstermeye berr ü bahrinden
Husûsâ ki Erzurum'un şehrinden
Mevlâ'ya emânet olsun Erzurum*

*Kalblerine dolsun feyz-i rabbanî,
Ahalisi bulsun rahm-i Rabbanî,
LUTFÎ, Erzurum'dan gördün ihsani,
Mevlâ'ya emanet olsun Erzurum.* (Lutfî, 2013: 617-619)

Alvarlı Efe'nin, Erzurum'a bakışını gösteren bir belge de hacdan "gönül gülşeni" diye nitelediği Erzurum'a gönderdiği, her tavafta ruhunun Erzu-

rum'daki dostlarıyla beraber olduğunu, sanki onlarla birlikte tavaf ettiğini ifade ettiği mektuptur. Erzurum özlemine ve Erzurumlulara karşı olan duygularını dile getirdiği ve hacdan hayır dularını gönderdiği şiirinde şunları söylemiştir:

*Güzel hayır duâlarımı söyle
Câna can bahş eden sohbetler eyle*

*Derûn-i Erzurum'da çokdur ahhâb
Olalar cümlesi her dem safâ-yâb*

*Cenâb-ı Hakk'a emânet olalar
Kerîm'den keremi her dem bulalar*

*Selâm ism-i İlâhî'dir ezelden
Selâm olsun size o Lem-ye zel'den*

*Rüfekâmızla berâber selâmet
Ederiz hamd ü senâlar temâmet* (Lutfî, 2013: 589-590)

2. Erzurum'un Köylerine Yazdığı Şiirler

Alvarlı Efe Hazretleri 890-1014 yılları arasında 24 yıl imamlık yaptığı Dinarkom (Murat Geldi) Köyü² ile Söğütlü Köyü³ ve halkı için şiir yazmıştır.

Dinarkom Köyü'nden ziyaretine gelenlere, bu ziyaretten duyduğu memnuniyeti ifade etmek için söylediği şiiri, gelenlere hoş geldinle başlar, onların ziyaretinden dolayı ne kadar mutlu olduğunu dile getiren çok içten ifadelerle devam eder:

Safâlarla safâ geldiz getürdüz
Güllendi gönülde rûh-i revânım
Bu haste gönüme şifâ getürdüz
Güzellendi güzel devr -i zemânım
Kurulsa bir mahalde aşk bâzârı
Nişân-ı cinândır yârin didârı
Vuslat-ı ahhâbdır âlemin vâri
Bezendi gönülde cân gülistânım

Gülşen-i tevhîdde okur bülbüller
Seherlerde raksa gelür sünbüller
Bezm-i muhabbetde dağulur müller
Getür câm-ı kal binnazlı civânım

Dest-gîriz lutf-i rabbânî olsun
Gönül gözü nûr -i irfânla dolsun
Her ferdiniz Hak'dan keremler bulsun
Perverde eylesün feyz-i Rahmânî
LUTFÎ ne güzeldir kûy-i Dinarkom
Âb-ı hayat akar sû-yi Dinarkom
Safâlar bahş eder bûy-i Dinarkom
Güllendi bir zemân bâğ u bostânım
(Lutfî, 2013: 335-336)

Efe Hazretleri Söğütlü Köyü için yazdığı şiirde bu köyü çok beğendiğini ve doğal güzellikleriyle övdüğü görülmektedir. Söğütlü Köyü, tesbit ettiğimiz kadarıyla Alvarlı Efe'nin, tamamen doğal güzellikleriyle övdüğü yegâne mekândır. Çünkü diğer şiirlerindeki övgüleri, daha çok manevî güzelliklere yöneliktir. Ancak bu övgüsünde doğal güzellikleriyle beraber manevî temaları da kullanmıştır⁴ :

Cennet-i dünyâ desem lâyük Söğütlü Köyü'ne
Etrâfında var mıdır fâik Söğütlü Köyü'ne

Bâğ u bostân bir meserretgâh-ı dilkeş menzili
Bülbülân vakt-i seher âşık Söğütlü Köyü'ne

Mürg-i zâre bir gülistân nehr -i kevserden nişân
Gösterir gülşen mi var sâbık Söğütlü Köyü'ne

Nehr-i vahdetden tefeyyüz etmiş ırmakları var
Matla'inde mihr ü mâh şâik Söğütlü Köyü'ne

Bir meserretgâhdır âlemde misli az olur
Görse meddâhı olur Vâmık Söğütlü Köyü'ne

Mâhîler havuz içinde cilveli cevân eder
Hamd ile hâl dilleri nâtik Söğütlü Köyü'ne

Hânedânına yakışır hâne eyvân-gehleri
Hûb-ter olduğuna tanık Söğütlü Köyü'ne

Ehlini Allah hidâyet eylesün her dü-cihân
LUTFİYÂ zevk ehlidir zâik Söğütlü Köyü'ne (Lutfî, 2013: 472- 473)⁵

3. Erzurum'un İşgali ve Sel Felaketi Dolayısıyla Yazdığı Şiirler

Erzurum'un Ruslar tarafından istilâ edilmesinin ardından Ruslar ve özellikle onlardan güç alan Ermeniler tarafından yapılan mezalim, Alvarlı Efe Hazretlerinin kalbinde onulmaz yaralar açmıştır. Bu felâketi ve sel olup akan Erzurum'unun kanını Efe Hazretleri şu acı dolu mısralarla ve oldukça sade bir dille anlatmıştır:

*Kopdu bugün kıyâmet
Yeryüzü alkan oldu
Görülmemiş alâmet
Kandan bir tûfân oldu*

*İslâm sızlar Hudâ'ya
Arş sallanur sadâya
Dağlar gelür nidâya
İslâm perişân oldu*

*İslâm hânüimânıyla
Kurtulmaz bir cânıyla
Herkesin öz kanyla
Saçları elvân oldu*

*Deste deste gül yüzler
Döküldü kara gözler
Kana boyandı yerler
Taşları mercân oldu*

*Lâle yanak gül yüzler
Gonce dehân düir sözler
Hançerlendikçe sızlar
Bedenleri kan oldu*

*Yiğitler baltalanmış
Öz kanına boyanmış
Körpe kuzular yanmış
Âteşde büryân oldu*

*Yavrular ağladıkça
Ciğerler dağladıkça
Hançerler bağladıkça
Cesed de bi-cân oldu*

*Kanlı bâzâr kuruldu
Boyunları buruldu
Kan harmamı görüldü
Gören âdem kan oldu*

*Ağladılar felekler
Eyler duâ melekler
Kabûl olmaz dilekler
Göz yaşı ummân oldu*

*LUTFÎ fi'l-i Hudâda
Noksan mı ya irâde
Te'sîr yok bu sadâde
Âdem ki hayvân oldu* (Lutfî, 2013: 534-535)

Bu şiirin devamında yer alan bir şiirinde ise yine işgalden bahsetmiş, kurtuluş öncesi Müslüman halkın gördüğü zulmü ve Müslümanlarının feryadı karşısında duyduğu acıyı, düşmanın yaptığı mezali-

mi ve ordunun yetişip Erzurum'u kurtarışını dile getirmiştir:

*Rûy-i zemîni seyret alkanlara boyandı
Feryâd u âh-ı İslâm Arş'a kadar dayandı*

*Haşre kadar bu derde yansın âdem olanlar
Felekde hep melekler bu derdimize yandı*

*Ebrû-kemân civânlar hâk üzre yeksân oldu
Günden güzel gül yüzler odlar içinde kaldı*

*Pîr ü civân o günde kanlar döker gözünden
Nev-resteler güzeller kızıl kana boyandı*

*A'dâ-i ehl-i İslâm bugünde kandı kandan
Kâfdan kâfa bu dünyâ alkanlara boyandı*

*Başdan başa bu fitne âteşlenüp alışıdı
Yâ Rab ne sönmez oldu yandıkça yandı yandı*

*Amâmeler açıldı âlemler oldu gül renk
Tîğ-i a'dâ bu kandan kandıkça kana kandı*

*Baltaları çalarak hep kolları usandı
Ura ura kâfirler kılınçları üşendi*

*Câmilere haçları kâfirler o gün asdı
Çok köyleri kâfirler bütün berâber basdı*

*Nice cânlar tenine kılınçlarını çaldı
Anaların yanında yavrularını kesdi*

*Dört kâfir oldu kasab bölük bölük düşürdü
Yiğitlerin kanına parmaklarını bandı*

*İslâm erişmeseydi bir ferd kalır mıydı ya
Lutf-i Hudâ erişdi orduları dayandı*

*LUTFÎ bu derd değerli bir âh çeküp derûndan
Sızaltı çıkdı Arş'a ehl-i kubûr uyandı* (Lutfî, 2013: 535- 536)

Rus işgalinin Erzurum'da bıraktığı acı etkilerinin yanında Efe Hazretleri, bir başka acı olay olan sel felaketinden de bahsetmektedir. Erzurum ve Erzurumluların yaşadığı ve "âfet-i devrân ve belây-ı asumân" diye nitelediği bu felaketi ve verdiği zararın acısını şu dörtlüklerle dile getirmiştir:

*Deli seller dereleri târ u mâr
Eyledi taş ağaç feryâde geldi
Sahrâlar içinde kalmadı şikâr
Bu âfet-i devrân ziyâde geldi*

*Yıkdı vîrân etdi köşk ü serâyı
Karartdı hurşîd-i âlem-ârâyı
Âteşe bıraktı urdu yarayı
Leşker-i derd ü gam piyâde geldi*

*Çaldıçâr-tarafta etdi perişân
Mürüvvet etmedi bu âteş-feşân
Görmedim bir murâdına ulaşan
Bu dâr-ı belâyâ üftâde geldi*

*Devr-i felek urdu sûz ü güdâzı
Ciğergâhe etdi te' sîr-i râzı
Dinlemedi dilde nâz u niyâzı
Cevr ü cefâsını mûtâde geldi*

*Merhamet yok gözlerimin kanına
Âteş düşsün bu gaddârın cânına
Bây u gedâ bırakmıyor yanına
Belâ-yı âsumân âmâde geldi*

*Perişân eyledi devr-i kameri
Beline bağladı zulüm kemeri
Bin âdem öldürse etmez kederi
Gûya emîrinden irâde geldi*

*Analardan kuzuları ayırdı
Bu derd-i firkatî cânâ duyurdu
LUTFÎ emr-i kader böyle buyurdu
Yanar âteş gibi sahrâda geldi (Lutfî, 2013:
515- 516)*

4. Mersiye Yazdığı Erzurum'lular

Alvarlı Efe Hazretlerinin mersiye yazdığı Erzurumlular genel olarak ölümlerinden dolayı büyük üzüntü duyduğu hemşerileridir. Efe Hazretlerin gerek mersiyelerinde ve gerek diğer şiirlerinde yer verdiği kişilerin en bariz özellikleri, İslam'a ve Kur'an'a hizmetleridir.

4.1. Hacı Faruk Efendi

Alvarlı Efe, Hacı Faruk Efendi'nin vefatı dolayısıyla 'Der-vefât-ı Hacı Fâruk Efendi' başlığıyla yazdığı şiirinde, onun ölümünü hidayet bahçesinden bir kırmızı goncanın düşmesine, batmasıyla dünyayı karanlığa boğan parlak ayın batışına benzetmiştir. Onun ilim bahçesinin ışığı olduğunu ve ölümüyle, bu ışığın söndüğünü, cennet-i alanın

onu karşılamak için huri ve gilmanlarla bezendiğini ifade etmiştir. Sonra onun ilim okutmadaki himmetinin büyüklüğüne ve ilmiyle Erzurum'a yaptığı hizmetine ve öğrencilerine karşı duyduğu şefkat ve muhabbetine değinmiştir:

*Büyük bir himmete mâlik idi tadrîs ilminde
O Erzurum'u etmişdi ilim neşrinde dilârâ*

*Hacı Fâruk Efendi'yi mükerrem eylemiş Allah
Serîr-i Firdevs-i a'lâ içinde ola nûr-ârâ*

*Ne şefkatle muhabbetle ederdî tâlibe hurmet
Kerâmetle şerâfetle huzûr -i Hazret'e vara*

*Gülistân-ı hidâyetden düşüp bir gonce-i hamrâ
Ne aceb bir ziyân oldu gurûb-i kamer -i garrâ*

*O zât bu ravza-i ilmin çerâğı idi ki söndü
Bezendi cennet-i a'lâ anınçün vildân u havrâ*

*Muhammed Lutfî'yi Mevlâ kabûl ede kereminden
Musaddak ola imâni erişe der geh-i yâra (Lutfî,
2013: 627- 628)*

4.2. Kırklar İmamı Mehmed Efendi

Efe Hazretleri, Kırklar İmamı Mehmed Efendi⁷ için yazdığı şiirine, aynen Faruk Efendi için kullandığı ifadelerde olduğu gibi hidayet bahçesinden bir kırmızı goncanın düştüğünü ifade ederek başlamış, ölümüyle ebedî cenneti süslediğini, saadet silsilesinden yine bir tevhid halkasının koparak reisini terkedip fenâ dünyasını yok ettiğini, ay gibi günül kubbesini aydınlatan o güneşin gurub edip dâr-ı fenâyı terkettiğini, seksen yıllık ömrü Mevlâ'nın dergâhının kapısında geçen bu zatın Hz. Allah'a iltica ettiğini, onun gönül dostunun Hz. Mevlâ olduğunu ve bu muhabbeti sayesinde elbette büyük nimete kavuşacağını belirtip şiirini şu beyitlerle tamamlamıştır:

*Gülistân-ı hidâyetden düşüp bir gonce-i hamrâ
Cinân-ı câvidânımı bezetdi ravza-i rânâ*

*Seâdet silsilesinden yine bir halka-i tevhîd
Reisi terk edüp dâr -ı fenâyı eyledi ifnâ*

*Kamer-veş kubbe-i kalbi münevver eyleyen hurşîd
Gurûb etdi o mâh-ı mânevî şems-i gurûb-âsâ*

*Der-i der gâh-ı Mevlâda geçip seksen sene ömrü
Penâhu dest-gîri Hazret-i Allahâ ilticâ (Lutfî, 2013:
629-630)*

4.3. Hacı İbrahim Baba

Alvarlı Efe, Kadiri meşayihinden Hacı İbrahim Baba'nın⁸ ölümü üzerine, dünyada her şeyin fâni olduğunu, buraya gelenlerin mutlaka gideceklerini, Allah'ın takdirinin böyle olduğunu, hatırlatan şu şiirini yazmıştır:

*Sükût etdi bu eflâk-i hidâyetden yine bir necm
Erişdi kûy-i cânâne muvahhid mîr -i meydân*

*Bütün ömrünü sarf etdi tarîk-ı Hazret-i Hakk'da
Halilullahê hem-nâmdır mukaddes rûh-i nûrânî*

*Mübârek ismi İbrâhim Hacı Baba ile şöhet
Şî'âr olmuş idi ol zât vücûdu himmet ummânî*

*Muhammed Lutfî'yi yâ Rab kerem bahrine gark eyle
Derûn-i gönlünü âb-ı hidâyet eyleye ihyâ* (Lutfî, 2013: 628- 629)

4.4. Ferid Mengencioğlu

Efe Hazretleri Alvar'da iken 1934 târihinde Erzurum'da vefât eden "din kulubesin ışığı"na benzettiği Ferid Mengencioğlu⁹ için şu şiiri yazmıştır:

*Ceres feryâd eder vakt-i seherde
Çekildi kârubân gitdi bu ilden
Bu rihlet dâimî kûy ü şherde
Gelen gitdi konan göçtü bu ilden*

...

*Sönübdür gülbe-i dînin çerâğ
Bu derd deryâsının yokdur kırağ
Olur mu derdli derûnun durağ
Ferid dînin alup kaçdı bu ilden* (Lutfî, 2013: 350)

4.5. Mahmud Vehbi Efendi

Alvarlı Efe kardeşi Mahmud Vehbi Efendi'nin¹⁰ adını farklı şiirlerinde zikretmiştir. Bir şiirinde ondan bahsederken,

*O Mahmûd Vehbî cân merd-i Hudâdır
Anın ilmi zühdi Hak'tan atâdır* (Lutfî, 2013: 50)

diyen Efe Hazretleri, başka bir şiirinde de şunları söylemektedir:

*Hâce Mahmûd Vehbî dillere dildâr
Râh-i şeriatde oldur şehsüvâr*

*Zühd ü takvâ mahviyyetde nâmdâr
Âlim-i hakikat devrân iledir* (Lutfî, 2013: 150)

Vefatı dolayısıyla yazdığı 32 beyitlik uzun şiirinde, onun dindarlığını dile getirip halka her alanda yaptığı hizmetleri en ince ayrıntılarına kadar anlatmış, Efendimizi örnek alan gerçek bir mümin olma vasfını öne çıkarmıştır:

*Fenâdan bekâya Vehbî Efendi
Göçüp gitdi bu dînin derd-mendi*

*O ne mahbûb idi sünnet-i Ahmed
Yüzünde gün gibi nûr -i Muhammed*

*Gezer idi kitâbı koltuğunda
Gül idi dîn-i İslâm'ın bağında*

*Kamu halka ederdî merhametler
Görünürdü zâtında mekremetler*

*Muhammed sırrına ol mazhar idi
Güneş-veş derûnu bil ezher idi*

*Yüzü yerde eli hizmetde idi
Bu hizmeti edâ-yı himmet idi*

*Görürlerdi anı dür -bîn olanlar
Olurdu üstüne dahî gülenler*

*Ederdi bu dîne bin dürlü hizmet
Kemâl ile bu ümmete muhabbet*

*İbâdullaha nâsır olan insân
Sezâ-yı nâil-i rahmet-i Rahmân*

Okuna Fâtiha rûh-i pâkine

Rahmetullah nâzil ola hâkine (Lutfî, 2013: 624-626)

Vehbi Efendi'nin mezar taşı için de bir kitâbe yazmıştır:

*Hamdü lillâh fazl-ı ekber ehl-i îmân olduğum
Ümmet-i Muhammed'im tabi-'i Kur'ân olduğum*
ifadeleriyle başlayan sekiz beyitlik bu kitabe, onun vefatına da tarih olan şu beyitle son bulmaktadır:

Vehbi Hâce nâmı ile abd-i âciz bendeyim

Rahmede rûhuma Mevlâ tenden üryân olduğum
(Lutfî, 2013: 626)

4.6. Maksud Efendi

Efe Hazretlerinin Maksud Efendi'nin¹¹ ölümü üzerine yazdığı şiirinde, onun tevazuundan, ümmetin dertleriyle hemdert oluşundan, iman-ı kâmil ve ilmiyle amel bir zat olup ümmete hizmetinden bahsetmiştir:

*Cevheri dilde pâk idi
Ehl-i tevâzu hâk idi
Ümmet için gam-nâk idi
Maksûd Efendi Hâcemiz
Dillerde bir dildâr idi
Kâmil-îmân dindâr idi
Cân gözleri bîdâr idi
Maksûd Efendi Hâcemiz*

*İlm ü amel lillâh idi
Bu ümmete fillâh idi
Sa'yi rızâullah idi
Maksûd Efendi Hâcemiz*

*Bu ümmete hâdim idi
Hizmetine dâim idi
Mâsivâdan sâim idi
Maksûd Efendi Hâcemiz*

*LUTFÎ ne vasf edem anı
Allah için idi şânı
Bulmuşdu kâmil îmânı
Maksûd Efendi Hâcemiz (Lutfî, 2013: 627)*

5. Bazı Muhib ve Arkadaşlarına Yazdığı Şiirler

Alvarlı Efe Hazretleri Nihad Efendi, Nûrullah Paşa, Bakkal Muhammed Efendi gibi hayatta olan bazı zatlara da şiirler yazmış bu şiirlerinde onları övmüş ve dua etmiştir.

Nihat Efendi¹² hakkında yazdığı şiir şudur:

*Der gâh-ı Mevlâ'da sâil-i sâdık
Nihad Efendi'ye yâdigâr olsun
Hidâyet-i güzel yâr -i muvâfık
Muhabbeti dilde müşg-bâr olsun*

*Erenler râhına vermiş serini
Dergâh-ı pîrânda bulmuş yerini
Satmış yâr yolunda âr u vârim
Çâr-taraf bu dünyâ târ u mâr olsun*

*Verenler dünyâda cânı cânâne
Meyl eylemez aslâ incû mercâne
Düşünce âşıklar bu heyecâne
İster Mansûr gibi o berdâr olsun*

*Sular gibi yüzün koymuş yerlere
Gubâr olmuş âsitân-ı pîrlere
Esîr olmuş ezel şîr -i nerlere
Rû-ber-zemînliği müştahâr olsun*

*LUTFÎ gibi olma esîr -i dünyâ
Dünyâ esîrinde bulunmaz hayâ
Tevhîd ile dâim ver kalbe ziyâ
Nâmın ind-i Mevlâ bahtiyâr olsun (Lutfî,
2013: 375- 376)*

Nûrullah Paşa

Efe Hazretleri Nurullah Paşa'yı¹³ Kur'an'a hizmetinden dolayı övmüş, "Ciğerim pâresi Nûrullah Paşa" diye hitap ederek başladığı şiiriyle, onu uğurlamış ve kendisine dua etmiştir:

*Ciğerim pâresi Nûrullah Paşa
Zü'l-Kerem'e seni emânet verdim
Hak yolunda başın çal taştan taşta
Zü'l-Kerem'e seni emânet verdim*

*Allah'a emânet cümle ihvânın
Kerîmîden erişe dâim ihsânın
Himmeti ulaşa şâh-ı merdânın
Zü'l-Kerem'e seni emânet verdim*

*Mülk-i kadîm ola cennet diyârı
Rabbim refik ede güzel Tayyâr'ı¹⁴
Siz de kabûl edin bu ihtiyârı
Zü'l-Kerem'e seni emânet verdim*

*Yâ Rabbi kabul et cümle ihvânım
Nûr-i îmânumdır dârü'l-emânım
LUTFÎ îmânumdır derde dermânım
Zü'l-Kerem'e seni emânet verdim*

Bakkal Muhammed Efendi

Alvarlı Efe, Bakkal Muhammed Efendi¹⁵ için yazdığı şiirinde misafirperverliğe işaret edip, misafire ve dostlara ikramın hanede berekete sebep olacağını belirtmiş, cömertliği övmüştür. Bu şiirinde Akif, Cemal ve Ağa isimli üç kişide de bahsetmiştir:

*Bereket istersen devlethânede
Da'vet et ihvâm bir bahânede
Hayr u bereketi bul bâ-hânede
Bakkal Muhammed'e etmeli hizmet*

*Âkif gibi siperlere sinmemiş
Cemâl gibi kuru kuru gülmemiş
Ağa gibi matbaada kalmamış
Bu âli himmete okunur rahmet
(Lutfî, 2013: 137)*

*Muhammed Bakkal'ı dūr etme gözden
Amândır dü-dîdem ayrılma sözden
Sahîler hâşâ ki düşer mi yüzden
Güneş-veş sevgili pîr ü civâne (Lutfî,
2013: 460)*

Alvarlı Efe Hazretlerin en çok değer verdiği kişilerin başında onun deyimiyle "muallim-i Kur'ân olanlar" gelmektedir. Özellikle Efe Hazretlerinin yaşadığı yasaklı dönemlerde çocuklara Kur'ân öğretme cesaretini gösterenler, onun gözünde gerçek kahramanlardır. Kur'ân muallimleri için yazmış olduğu ve onları "yiğitler yiğidi, inci tanesi gibi güzel sözler söyleyen dudaklar" olarak nitelediği şiirinde, Kur'ân öğretenlerin önemini vurgulamış ve herkesi onlara destek olmaya çağırmıştır:

*Ümmet-i Muhammed hâmil-i îmân
Hazret-i Kur'ândır îmâne dermân
Her kim ister ise rızâ-yı Rahmân
Kurbân olur muallim-i Kur'âne*

*Sirâc-ı neyyîr (nurlu) ehl-i îmândır
Muallim-i Kur'ân dârü'l-emândır
Her kim ki tâlib-i dâr -ı cinândır
Kurbân olur muallim-i Kur'âne*

*Muallimin kahr ü sitemi câne
Verilmez vallahi dürr ü mercâne
Her kim âşık ise Zât-ı Sübhâne
Kurbân olur muallim-i Kur'âne*

*İsteyenler seâdet-i ebedî
Gözleyenler dilde nûr -i Ehad'i
Her kim sever ise Zât-ı Samed'i
Kurbân olur muallim-i Kur'âne*

*Görmez misin Mevlâ bizleri netdi
Kâfîrler elinde terbiye etdi
Nice müslim kâfîr ellerin öpdü
Kurbân olur muallim-i Kur'âne*

*Tâlîm-i Kur'ândır efdal-i a'mâl
Kur'ân ile bulur bu îmân kemâl
Her kim ister ise bulmaya zevâl
Kurbân olur muallim-i Kur'âne*

*Ne kadar olsa da âlim-i âmil
Şöhreti olursa âleme şâmil
Tâlîm-i sibyanê olmasa mâil
Kurbân olur muallim-i Kur'âne*

*Muallim-i sibyan dârü'l-emândır
Muallim-i sibyan nûr -i zemândır
Dest-gîr-i ümmet rahm-i Rahmândır
Kurbân olur muallim-i Kur'âne*

*Seâdet-mend olan dutar hak sözü
Tâlîm-i Kur'ândan ayırmaz gözü
LUTFİYÂ hak sözden utanır yüzü
Kurbân olur muallim-i Kur'âne*

Sonuç

Alvarlı Efe'ye göre Erzurum, İslâm âleminin kilidi, Müslümanların ve ehl-i imanın sağlam kalesidir. Tarihte defalarca düşman istilasına uğrayan Erzurum, her defasında bu işgallerden kurtulmuştur. Erzurumlular dünyada benzeri bulunmayan bin bir hatim geleneklerinin bu kurtuluşa ve çeşitli afet ve belaların def'inde büyük tesiri olduğuna inanırlar. Erzurum'un Alvarlı Efe'nin gerek doğal güzellikleri gerekse manevî havasıyla tasvir ettiği çok güzel köyleri vardır ve buralarda tasavvuf ehli insanlar bulunmaktadır. Bu yönüyle Erzurum, hayırlı ve bereketli bir vatan toprağı, evliyâlar yatağıdır. Bilinen ve bilinmeyen pek çok Hak dostu bu toprakları şerefleştirmiş, Erzurum'un manevî havasını artırmışlardır. Asırlardır Müslüman canı ve kaniyla yoğrulmuş bu şehrin her tarafında ulu kişilerin türbeleri vardır. Aynı zamanda yetkin âlimleri, kürsülerden hakkı çekinmeden haykıran vaizleri, beş vakit güzel sesleriyle ezan okuyup hem insanları hem de kâinatı uyandıran müezzinleri, varlıklarıyla gönüllere huzur veren irşad ehli büyük zatları, tevhit halkalarında Hakk'ı zikreden Allah dostları mevcuttur.

Alvarlı Efe Hazretleri Erzurum'un her haliyle ilgilenmiş, işgallerini görmüş, felaketlerini yaşamış ve bunları şiirlerinde tasvir edip, halkın hislerine tercüman olmuş ve gelecek nesillere aktarmıştır. Bir mürşid olarak insanların maneviyatlarına bağlılıklarından mutlu olmuş, bu mutluluğunu dile getirmiş, iyi insanları övmüş, dualarına dâhil etmiştir. Hemşehrilerinin İslamî hassasiyetlerinin zayıflaması karşısında üzüntülerini dile getirmiş, yanlış gidişatlarını da eleştirmeden çekinmemiş, halka ve yetkililere uyarılarda bulunmuştur.

Allah makamını cennet etsin, Âmin!

DİPNOTLAR

- 1 Çalışmamızda Hülâsâtü'l-hakâyık'tan yapılan alıntılar eserin şu neşrine aittir: Lutfî, Hâce Muhammed (2013). Hülâsâtü'l-hakâyık ve Mektûbât-ı Hâce Muhammed Lutfî. İstanbul: Efe Hazretleri Vakfı.
- 2 Dinarkom: Efe Hazretlerinin Hazretleri'nin 1890-1914 yılları arasında imamlık yaptığı, Erzurum il merkezine 18 km mesâfede bulunan merkez köylerdendir.
- 3 Söğütlü Köyü: Erzurum ili, Aziziye ilçesine bağlı bir köydür. Söğüdü çok olduğu için bu isim verilmiştir.
- 4 Bilmiyorum, acaba, Söğütlü Köyü halkı Alvarlı Efe Hazretleri'nin bu şiiirini, köylerinin girişine yazmışlar mı? Şayet yazmamışlarsa, bu sempozyum dolayısıyla ben buradan, bu şanslarını değerlendirmelerini ve bu güzel şiiiri köyün uygun bir yerine yazdırmalarını Sayın Belediye Başkanım'a ve diğer ilgililere tekif ediyorum.
- 5 Vâmîk: Mecnûn gibi meşhur bir Arap âşiktir. Mâşûkası da Azrâ'dır. Vâmîk'la Azrâ'nın aşk maceraları Türkler arasında yaygın değildir. Aristokrat hayatın romanı olan "Vâmîk u Azrâ"da, ilk defa bir aşk mesnevisinin bütün kahramanları birbirleriyle buluşmuşlardır. Şiirde geçen bazı kelimelerin anlamları şöyledir: (Şâik: şevkli, hevesli./ Meserretgâh-ı dilkeş: Gönül çeken sürûr/ sevinç/ mutluluk yeri. / Mürg-i zâr: Kuşu çok olan yer, kuş yatağı./ gülistân: gül bahçesi. / gülşen: gül ahçesi./ Sâbık: Önde, ileride olan./ Tefeyyüz etmiş: Feyz almış./ Matla'inde: Doğuş yerinde, kaynağında. / mihr ü mâh: Güneş ve ay. / Şâik: Şevkli, hevesli, istekli./ Mâhiler: Balıklar./ Cevlan: Dolaşma. /Nâtık: Söyleyen. / Eyvân-gehler: Sarayların, köşkerin bulunduğu yerler. / Hûb-ter: En güzel, pek güzel. Zâik: Tadıcı, tadan, lezzet alan.)
- 6 Hacı Faruk Efendi: Asıl adı Hacı Ömer Faruk Ketvanlıoğlu (Tivnik'li Faruk Hoca) olup 1881 târihinde Erzurum'un Tivnik Köyü'nde dünyaya gelmiştir. İlk tahsilini köyde yaparak 1899'da Erzurum'a gelmiştir Şehrin birinci sınıf târihi medreselerinden Fevziye Kurşunlu medreselerine girmiş ve burada 15 sene okuyarak 1913'te son tertipten icazetnâme almıştır. Şavşat'lı Hacı Süleyman Efendi'ye intisâblı olup, 1953 târihinde Erzurum'un Tivnik Köyünde vefât etmiştir. Kabri buradadır.
- 7 Kırklar İmamı: İsmi Mehmed Efendi'dir. Yâkutiye medreselerinin karşısında bulunan Kâbe mescidi imamlarındandır. Rivâyete göre erken bir saatte namaz kıldırması için camiye davet edilir. Tanımadığı bir cemaate namaz kıldırır. Namaz bittikten sonra cemaate döndüğünde kimseyi bulamaz. Henüz sabah vakti girmemiş olduğunu fark edince, keyfiyeti zamanın hüsn-i zan edilir sâlih zâtlardan birisine anlatır. O zât da kendisine "umulur ki sen kırklara imam olmuşsun" der. Bundan sonra Kırklar İmamı olarak şöhet bulur. Kabri Erzurum kalesinin dış tarafında saat kulesinin yanındadır.
- 8 Hacı İbrahim Baba: Erzurum'da dünyaya gelmiştir. Kâdirî meşâyihindendir. Birşeyler alır-satar, geçimini öyle te'min ederdi. 1348/1930 târihi Şâban ayında Erzurum'da vefât etmiştir. Kabri Yoncalıkta Hacı İbrahim Baba Camii önündedir.
- 9 Ferid Mengencioğlu: Efe Hazretleri'ne intisâb etmiş, medrese tahsili görmüş ve Efe Hazretleri'nin yanında seyr ü sülûkünü tamamlamıştır. Ketencizâde Rüşdi Efendi'nin terbiye kerdesidir. Güzel gazel okurdu. Efe Hazretleri Alvar'da iken 1934 târihinde Erzurum'da vefât etmiştir.
- 10 Mahmud Vehbi Efendi: Hâce Hüseyin Efendi'nin oğludur. Alvarlı Efe'nin kardeşidir. Erzurum'un Pasinler ilçesine bağlı Kındığı Köyünde dünyaya gelmiştir. 1946 yılında 73 yaşında iken Pasinler'in Ephemce Köyü'nde vefât etmiş ve oraya defnedilmiştir. Tarihçe-i hayâtını, yüce makâmını fazilet ve kemâlini vefâtından sonra büyük kardeşi Hâce Muhammed Lutfî Efe nazm etmiştir. (Bkz. Lutfî, 2013: 659)
- 11 Maksud Efendi: Erzurum'da doğmuştur. Eski müderrislerdendir, intisâbı yoktur. Çiftçilikle meşgul olmuştur. Kendisine Efe Hazretleri'nin mektupları vardır. Doğum ve vefâtı hakkında bilgi olmamakla beraber, kabri Süteveler'in doğusunda Ağzı Açık Yaylası'ndadır.
- 12 Nihad Efendi: 1327/1909 târihinde Erzurum'un Hasankale ilçesinde dünyaya gelmiştir, ilkokul mezunu olup manifaturacılık ve terziilik ile meşgul olmuştur. Yaklaşık 1926 târihinde genç yaşta iken Efe Hazretleri ile tanışan Nihad Efendi 28 Mart 1989 târihinde vefât etmiştir. Kabri Erzurum Asrî Mezarlığı'ndadır.
- 13 Nurullah Paşa: Aslen Kağızmanlı olup 1960 lı yıllarda 80-85 yaşlarında vefat etmiştir. Kabri Dumlu'dadır. İri cüsseli, yakışıklı, nûranî çehrelî, cesûr ve gayretli bir zattır. Kurân-ı Kerim'in yasaklandığı dönemde, hiç kimseden çekinmeden Kur'ân eğitimine devam etmiştir. Efe Hazretleri'ne mensuptur.
- 14 Tayyar, Muhtemenlen 1898 târihinde Ümudum Köyü'nde dünyaya gelmiş olan Tayyar Efendi'dir. Babası Mevlüd Hoca'dır. 1962 de vefât etmiştir. Kabri Dinarkom köyü kabristanında, Hâce Seyfüddin Hazretleri'nin vâlidelerinin doğu tarafındadır. Umudum Baba için yazdığı bir şiiiri Umudum Köyü Camii'ndedir.
- 15 Bakkal Muhammed Efendi: 1303 /1885 târihinde Erzurum'da dünyaya gelmiştir. Tahsilini medresede tamamlamıştır. Bakkallık yaptığı için kendisine Bakkal Mehmed Efendi denilmiştir. İntisâbı Vehbi Efendi Hazretleri'nedir. 1371/1952 târihinde Mekke-i Mükerrreme'de vefât etmiştir.

A photograph of a stone structure, likely a well or a small tower, with a conical roof. The structure is built from large, weathered stone blocks. The roof is covered in moss and has several yellow flowers growing from it. The sky is blue with some clouds. The text 'BİR PASİN EFSANESİ' is overlaid in the center of the image in a bold, yellow, sans-serif font.

BİR PASİN EFSANESİ

Yağın Baba

(Cihangir oğlu Halil Divanî)

Prof. Dr. Hakan Hadi KADIOĞLU

Türklerin Anadolu'ya yerleşmesi İslamiyet'ten önce ve sonraki devirlerde olmuştur. İslamiyet'ten sonraki devir bin yıl civarındadır. Anadolu'ya son gelişini esas alarak Türklerin, kendi asıl inanç, gelenek, düşünce kabul ve değerlerini girdikleri dinlerin esaslarına uyumlu biçime dönüştürdüklerini söylemek mümkündür. Bu bağlamda bir ulus, kendilerinden daha önce bir dine girmiş olan içlerinden bir kısım halk ile başka yer ve zamanda tekrar karşılaştığında dinsel öğeler dışında

dil, yaşama tarzı ve daha önemlisi toplumsal bilinç ve bellek gibi ortak değerler etrafında daha hızla bütünleşmiştir. İslamiyet'e giren Türklerin Anadolu halkı ile bütünleşmesinin hızlı oluşunda böyle bir amilin de olabileceği düşünülmelidir. Anadolu'da halkı ve yöneticisi inanç birliği içerisinde olduğunda muazzam uygar ve güçlü devlet ortaya çıkaran Türkler bu güçlü taraflarını unuttuklarında paramparça olmuş, dirlik ve düzenleri ortadan kalkmıştır.

Hakan Hadi KADIOĞLU

Erzurum platosunun doğusunda kalan ve onun küçük bir örneğini oluşturan Pasin ovası, daha doğru deyişle Pasin Düzlüğü, Erzurum'dan Deveboynu geçidi ile ayrılır; doğuda bugün Sarıkamış ile Kağızman yol ayrımının bulunduğu Karakurt geçidine kadar uzanır. Kuzeyden Kargapazarı, Güllü Dağları, Soğanlı, Allahuekber; güneyden Palandöken, Aras Güneyi Dağları, şahveled, Ali Baba, Nalbant, Sakaltutan dağlarıyla çevrili düzlük Pasin olarak adlandırılmıştır. Pasin adı yöreye, Latinlerin Phasean dediği Saka Türklerince verilmiştir.

Anadolu'nun her yerinde ve Balkanlar'da karşılaşıldığı gibi Pasinde de çok sayıda baba, dede olarak anılan ve her birisinin kendi menkıbe ~ menkabe olan yer bulunmaktadır. Bu öykülerde benzerlik hatta aynılık ile karşılaşılabilmektedir. Bu öykülerde güçlü Türk ve İslam motifleri ile karşılaşılmaktadır. Yağan Baba efsanesi Pasinde hâlâ yaşayan menkıbelerden birisidir.

Menkıbeye göre Yağan Baba'nın da içinde bulunduğu yedi melik Horasan'dan Anadolu'ya Emir Çoban Süleyman ile birlikte gelmişlerdir. Emir Süleyman Yağan Baba'nın hem dayısı hem de kayınpederi imiş. Yağan Baba karısı ve bacısıyla dayısını izleyerek bu günkü Köprüküyü yakınındaki Çobandede tepesine yerleşmişler. Yağan Baba'nın kız kardeşinin adı Akmelik'immiş. Pasine önce emir Çoban Süleyman, ardından yedi melik ve askeri gelmiş. Kondukları toprakların sahibi olan Avnik Kalesi'nde oturan Gürcü kraldan bir miktar toprak satın alıp yerleşmişler.

Hem ilim sahibi hem melik olan, "ya gani, ya gani" diye zikrettiğinden adı Yağan Baba'ya dönen Ci-

hangir oğlu Halil Divanî Aras'ın güneyinde, bugünkü Yağan Köyü'nün olduğu yerde kendisine tekke ve mescit yapmak üzere işe koyulmuş. Durumdan haberdar olan Gürcü kral adamlarını gönderip Yağan Baba'ya mani olmalarını emretmiş. Gelen adamlar bunu söylediklerinde, Yağan Baba burayı satın aldığını, üstelik yeryüzünün Allah'a ait olduğunu, krala ait ise belgesini gösterebilmesi gerektiğini bu nedenle kimsenin kendisine engel olamayacağı cevabını vermiş. Kralın adamları gelişmeyi bildirdiklerinde kral "Gidin o adamı alın gelin" der. Adamlar tekrar geldiklerinde Yağan Baba iki üç müridi ile beraber elleri çamurlu vaziyette, binanın temelini kuruyorlarmış. Askerler kralın emrini söylediklerinde Yağan Baba onlara dönerek gidin kralınıza söyleyin benim satın aldığım toprakta bu mescidi yapmama engel olmaya kalkışırsa şu çamurlu ellerimle gözlerinizi oyarım! Tehdidinde bulunmuş. Askerler o an bu üç kişiden öylesine korkup çekinmişler ki bir şey yapmadan geri dönmüşler. Yolda kralın geldiğini görmüşler. Yaklaştıklarında kralın gözlerinin çamurlar içinde oyulduğunu görüp hayrete ve korkuya kapılmışlar. Gürcü kral onları görünce "Beni hemen o adama götürün!" diye emreder. Bulunduğu yere geldiklerinde onları gören Yağan Baba kral ve askerlere doğru yürümeğe başlamış. Ancak oradakiler Yağan Baba'nın inşa ettiği duvarla beraber yürüdüğünü görüp bunu sesle duyurmuşlar. Bunu duyması üzerine kral askerlerine taşıtından yere indirilip cephesinin Yağan Baba'ya doğru döndürülmesini istemiş ve başlamış sürünerek ona yaklaşmağa. Bir yerde karşılaşmışlar. Yağan Baba'dan af ve aman dilemiş. Onun affetmesi üzerine gözleri tekrar görür olmuş. Buna karşılık olarak Yağan

Baba'ya civardaki birçok köyü bağışlamış, kızını da ona vermiş. Yağan Baba nikâh için Avnik Kalesi'ne giderken dayısı ve kayınpederi olan Emir Çoban'dan izin almış. O ise sadece bizi unutma demekle yetinmiş. Ancak Yağan Baba bu ahdini üçüncü günden sonra hatırlayabilmiş. Hatırlar hatırlamaz Avnik'ten Çoban Dede tepesine doğru koşarak Aras'ı geçip dönmüş. Özur dilemiş. Emir, izin verinceye kadar orada kalmasını istemiş.

Aradan aylar geçmiş Gürcü Kralın kızı bir erkek çocuk dünyaya getirmiş. Ancak çocuk dünyaya gelmez ağlamağa başlamış, ne yapılmış ise susturulamıyormuş. Biliciler çocuğun babasının soyundan birisinin çocuğun beşiğine bir defa dokunup sallaması halinde ancak susacağını keşfetmişler. Bunun üzerine kral veziri ve kızını bebeğin babası ve soyundan birilerinin rastlayabileceği mahalle yollamış. Kafile bugün Çobandede Köprüsünün bulunduğu yere gelip konaklamış. Sabırla dört yol kavuşağı olan bu mevkiden geçenleri bekler olmuşlar. Gelip geçenlere kolay ulaşabilmek, insanları buraya yönlendirmek için kralın kızı ile vezir istişare ederlerken,

kızın aklına burada Aras'ın üzerine bir köprü yaptırılması halinde maksatlarına daha kolay ulaşabileceklerine kanaat getirirler. Gürcü kraldan da onay ve destek alarak köprü inşasına başlarlar. Bir süre sonra bakarlar ki karşı tarafta da benzer bir faaliyet var. Bunun üzerine iki tarafın askeri Aras kenarına yığılır. Gürcü kral bu durumdan haberdar olunca "savaşmayın bekleyin, emir ile sulh yapacağım" der.

Bu gün Yağan Köyü'nün Hasankale tarafından girişinde bulunan mevkide, Çevlik (etrafı -çit, çalı ya da ağaçla- çevrilmiş bahçe, bağ veya tarla) adlı yerde Emir ile Gürcü kral buluşur anlaşırılar. Kral Müslüman olur ve bir diğer kızını da Emir ile evlendirir.

İki tarafın askerleri, ustaları köprüyü yapmaya koyulurlarsa da bir türlü muvaffak olamazlar. Nihayet bir gün bulunduğu tepeden inen Çobandede değeneğini Aras'a atacağını, değenek nerede durursa köprüyü oraya kurmalarını söyler. Dediği gibi yapılır ve köprü bitirilir. Bu sırada Emir Süleyman Yağan Baba'nın bacası Akmelik'e "vakit tamam oldu, git beşiği salla, çocuğu sustur" der. Akmelik denileni yapar ve çocuk susar. Çobandede öldüğünde köprünün kuzeyinde bulunan tepedeki zaviyesinde defnedilir. Akmelik ise öldüğünde bugün Ügümü ile Badicivan arasında bulunan Miyadin köyünde gömülür ve bir de kümbet yapılır. Bugün halk arasında Yağan Baba'nın mezarından cuma günleri doğup, yükselen bir ışığın Miyadin'e kardeşi Akmelik'in kabrine yol aldığına inanılır.

"AH... EVLADIM GETİR O MUHABBETİ Kİ
VERİM O ŞEKERİ !"

NOKSANI BABA

Erdal GÜZEL

Ata yurttan Anadolu'ya taşınan önemli kültürel değerlerimizden biri şüphesiz halk ozanlığı geleneğidir. Türk edebiyatında önemli bir yeri olan halk ozanlığı, sözlü kültürün en önemli aktörlerinin başında gelmektedir. Türk kültürünün dünden bugüne taşınmasında aktif rol oynayan halk ozanlığı, Türk boyları arasında değişik isimler almış olsa da geleneğin temel yapısı ve uygulaması benzerlik göstermektedir.

Altay "kaycılık geleneği" ile "âşık tarzı şiir geleneği" arasındaki müştereklik aynı kaynaktan beslenen ve Anadolu'ya uzanan kültür irmağının devamı olarak günümüze taşınmıştır. Altay Türklerinin "kam", Yakut Türkleri'nin "oyun", Kırgızlar'ın "baksı", Oğuzlar'ın "ozan" ismini verdikleri sözlü kültürün temsilcisi şairler, günümüzde "âşık" olarak isimlendirilmektedir. Türklerin millî çalgısı "kopuz" eşliğinde gelenekleri sürdüren ozanların bu çalgıları, zaman içerisinde "karadüzen", "bozuk", "çökür", "bağlama" ve "saz" ismini almıştır.

2009 yılında Unesco tarafından "İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirası Temsil Listesi" ne kaydedilen âşıklık geleneğinin Anadolu'da en yaygın yaşandığı yerlerden biri Erzurum'dur. Âşık Emrah, Âşık Sümmâni, Âşık Erbabı, Âşık Nihani, Âşık Ruhani, Âşık Reyhani, gibi çok sayıda ünlü Erzurumlu halk ozanlarından biri de Noksani Baba'dır.

Alevi-Bektaşî öğretisine bağlı şiirler yazar Noksani, 18.yy. ozanlarından olup Erzurum'da doğmuştur. Doğum tarihi belli olmasına rağmen 1872 yılında Erzurum'da vefat ettiği bilinmektedir. Hayatı hakkında fazla bilgi bulunmayan Noksani'nin, Hasankale'nin köylerinden Güllü isminde bir hanımla evlendiği; Rıza, İbrahim, Zekiye isimli üç çocuğunun olduğu; Rıza'dan Adil ve Zekiye isimli iki torunu; İbrahim'den Ziya ve Lütfiye isimli iki torunu, Lütfiye'den ise Makbule ve Hatice isimli iki torunu olduğu bilinmektedir.

Kaynaklarda ismi İsmail veya İbrahim olarak geçen Noksani, küçük yaşta medrese eğitimi görmüş bu eğitimden sonra çevrede "İnce Molla" diye ün salmıştır. Noksani, kökenleri İmam Hasan'a dayanan Ağuçan (Ağuçin veya Ağuiçen) Ocağı'na bağlı bir aileye mensup olup babası bu ocaktan Sadık Dede'ye intisaplıdır.

Ağuiçen'in ismi "Seyyid Temiz'dir." Onun da Koca Seyyid, Köse Seyyid, Mir Seyyid ve Seyyid Mençek isminde dört oğlu vardır. Noksani Baba'nın bir şiirine "Sultan Koca Seyyid" adını vermesi ve onu öne çıkarması Sadık Dede'nin Koca Seyyid soyundan gelme ihtimalini artırmaktadır. Noksani Baba'nın Koca Seyyid ve Ağuçinler dışında ocaklara ve yol önderlerine atıfta bulunduğu dörtlükleri vardır.

***"Koca Seyyid Köse Seyyid pîrlere,
Mîr Seyyid'le seyyid Mencekilere,
Seyyid Sabun'la Baba Mansırlulara,
Sarı Saltık Kızıl Delî'den meded!..."***

Âşıklık geleneğinin usta- çırak ilişkileri içerisinde veya manevi bir yolla (rüya motifi şeklinde) öğrenildiği bilinmektedir. Rüya motifinde âşığın rüyasında pîr, Hızır veya sevgili elinden bade içmesiyle bu özelliği kazandığı söylenir ki bunlara "Bâdeli âşıklar" ismi verilmektedir. Nitekim Mevlüt İhsani, âşıkları:

***"Sorma âşıklara kimin nesidir,
Âşıklık Mevlâ'nın hediyesidir,
Ruhun arzusudur, kalbin sesidir,
Ne ölçen hisseder ne tartan anlar !..."***
dizeleri ile izah etmektedir.

İslamiyet öncesi dönemlerde kaycıların da rüyalarında bu özellikleri kazandıkları bilinmektedir. Böyle bir durumu Noksani Baba'nın da yaşadığı, ona rüyasında âşıklığın verildiği rivayet edilir. Anlatılanlara göre, Sadık Dede müntesiplerini görmek için Erzurum'a geldiğinde Noksani Baba'nın da evine uğramış. Hane halkı bu ziyarete çok sevinmiş ve mutlu olmuş. Sadık Dede bir müddet sonra İsmail'i (Noksani Baba) sormuş. Ev halkı İsmail'in yakında olduğunu birazdan eve geleceğini söylemiş. Dedikleri gibi biraz sonra İsmail odadan içeri girmiş ama, Sadık Dede'nin gözleri onun üzerinden hiç ayrılmamış. İsmail'i yakın takibe alan Sadık Dede, onun zahîr ilme kapılmış olduğunu, kibir içerisinde bulunduğunu, kendisini üstün gördüğünü, kimseyi beğenmediğini hissetmiş. Sadık Dede, elini öpen İsmail'in iki omuzu arasına iki eli ile vurmuş ve ona dua etmiş. Bu arada İsmail'in ağzından bir duman çıkmış, bayılmış. Bir müddet sonra ayıldığında dili çözülmüş ve Sadık Dede'ye dönerek:

**“Gönlümün ziyâsı gözümün nuru,
Gönlümde mihmanım sen oldun ezel!
Kolumun kuvveti, dizimin ferî,
Ruh ile revânım sen oldun ezel!
Gösterip mâh yüziün eyleme meftun,
Aklım fikrim aldın olmuşum Mecnûn,
Cefâ ile aşkın eyledin mahzûn,
Kulunum, sultânım sen oldun ezel!
Bilmem hûri midir, melek mi zâtun,
Nur-i İlâhi’ye benzer sıfatın,
Teşneyim nûş ettir lebi hayatın,
Derdime dermânım sen oldun ezel!
Alnında yazılmış âyet-i Furkan,
Dihanın esrârı sûre-i Rahman,
Visali hüsnünden yâd etme bir an,
Katre-i ummânım sen oldun ezel!
Noksani kulundur kapında şâhım,
Pertevi hüsnündür şems ile mâhım,
Cüdâ kılma bir dem alma bu âhım,
Dem ile devrânım sen oldun ezel!”**
mısralarını söylemiş.

Sadık Dede, İsmail’in artık hazır olduğunu anlamış, ona “Noksani” mahlasını vermiş. Âşıklar dilinde buna kendini tanıtmaya manasına gelen “tapşırma” denilmektedir. Bu konuyla ilgili bir rivayette de Noksani’nin eşi ile sorunlar yaşadığı ve eşine söz geçiremediğinden dolayı bir erkek olarak eksikliği bulunması nedeniyle Sadık Dede tarafından kendisine Noksani mahlasının verildiği söylenmektedir. Mahlası konusunda başka görüşler de yok değildir. Mürşidinin ziyaretinde ilk anda bulunmamasının bir eksiklik olarak görüldüğü, işyerinde muhabbete dâhil işini-gücünü aksatmasının ve sattığı şeylerin miktarını fazla verip parasını noksan almasının da “Noksani” mahlası verilmesinde etkili olduğu rivayet edilmektedir.

Erzurumlu Noksani’nin dışında halk ozanları içerisinde “Noksani” mahlasını kullanan Posoflu Noksani (1857-1940), Sivaslı Noksani (1899-1972) ve Hodlu Noksani (1922-1964) gibi âşıklar da vardır.

Taşmağazalar’da küçük bir bakkal dükkânı işleterek geçimini sağlayan Noksani, dost meclislerinde günlerini geçirir, “limoncu” ve “kavcı” namıyla bilinen dostlarıyla bir araya gelir, Horasan’ın Endek ve Müşk köylerindeki dostlarıyla sıkça görüşür, onlarla sohbet eder. Bu muhabbet ortamlarının lezzeti o kadar derin olurmuş ki, Noksani bu muhabbet anlarında işi gücü unutturmuş. Gönül penceresinden yapılan böyle bir muhabbet esnasında dükkâna gelen bir çocuk Noksani Baba’dan şeker ister. Muhabbetin derinliğinden olsa gerek Noksani Baba çocuğa bir top şeker verir, çocuk da yanında getirdiği az bir parayı bırakır gider. Çocuk eve geldiğinde annesi az bir parayla bu kadar şekeri nasıl aldığını sorar. Çocuk da Noksani Baba’nın bu kadar verdiğini

söyler. Anne bu duruma akıl erdiremez çocukla birlikte dükkâna gider. O sırada gönül dostu gitmiş, muhabbet bitmiştir. Kadın elindeki aynı miktar parayı Noksani Baba’ya verir karşılığında şeker ister. Noksani Baba bu sefer şekeri tartarak verir. Dolayısıyla kadın öncekine göre çok az bir şeker almış olur. Bu işe bir anlam veremez. Her iki alışveriş arasındaki farkın sebebini sorar. Noksani Baba “Ah... Evladım getir o muhabbeti ki verim o şekeri!” diye cevap verir.

Noksani, insanı temel alan ve insanın insana kulluğunu reddeden Alevi kültürünü düşünce yapısını şiirlerine yansıtan güçlü bir ozandır. Şiirlerini hem hece hem de aruz vezniyle yazmıştır.

Noksani’nin şiirleri, 1943-1945 yıllarında Hasankaleli Şinasi Koç tarafından derlenmiş, Adil Ali Atalay (Vaktidolu) tarafından yayınlanmıştır.

**Hakk’ı görmek diler isen sûret-i insana bak!
Arayup gezme bu halkı cismin içre cânâ bak!
Aşkın mirâcı derler dostunun didardır,
Bu söze isbat dilerseñ defter-i Rahman’a bak!
Yedi iklim çâr köşe bir dilberin veçhindedir,
Gel oku Ümmü’l Kitâbı, mekteb-i irfâna bak!
Ta’n idüp yetmiş ikiye dime kim beyhudedir,
Sen seni fehm eyle, sen küfürdeki imana bak!
Herkes bu haliyle buldu Rabbi’sin bi-iştikâk,
Rabb-âlemin buyurdu; âyet-i Kur’an’a bak!
Dil-i Yakûb’un ağlayup zâr eyleme Yûsuf deyu,
Mısr-ı tende Şah oluptur Yûsuf-ı Kenân’a bak!
Âdeme hürmeten yaradıldı zemin ü âsumân,
Secdegâh-ı âlem oldu lütf ile ihsana bak!
Hakkı bul öz kalbin içre gel Noksani iş bu dem,
Himmetlidir evliyânın ahd ile peymanâ bak!**

İnsanlık onurunun ve hoş görünün yüksekte tutulduğu olgun düşünceyi eserlerinin çoğunda dile getirmiş, bu mesajlarını mısralara dökmüştür;

**Havalanıp gönül çekme gel ceza,
Kılavuzsuz gökte uçar kuş olmaz!
Belâya sabr et, kazâya rızâ,
Kişinin başına gelmez iş olmaz!
Halına şükr eyle, sen sana bakın,
Kendinden yukarı bakmadan sakın,
Akıllı ol adın divâne takın,
Divâneler sırrı hergiz faş olmaz!
Kötülük edene sen iyilik eyle,
Arif ol, herkesin halini söyle,
Özin hâke indir alçağı boyla,
Alçak yerde bahar olur, kuş olmaz!
Her yerde uzatma Noksani elin,
Kalbinden bilmeze bildirme halin,
Haramîsi çok olursa bir belin,
Uğrama ziyândır kârı hoş olmaz!**

Alevi-Bektaşî düşüncesinin temel değerleri olan Allah ve İnsan sevgisi tasavvufî düşüncenin bir

yansıması olarak Noksani'nin şiirlerinde görülmektedir:

*Nefse uyup gönül yolundan çıkma,
Bağlanır yolların şaşarsın bir gün!
“Vesvâs-ı hannâsı” kalbine sokma,
Ecel çengelini düşersin bir gün!
Arılara bakup ibret alsana,
Her çiçeğin hâmin hasın bilsene,
İkilikten geçip Bir'i bulsana,
Birlikten geçersen şaşarsın bir gün!
Can gözün göremez edersin inat,
Süret-i güzeli seversin gayet,
Nefse kul olana yoktur hidayet,
İmandan gümâna düşersin bir gün!
İman ile gümân bir kapda durmaz,
Nefse uyan münkir didârı görmez
İkrar, iman, rızâ kandedir sormaz,
Dar kabda kaynama taşarsın bir gün!
İrfanlarda okur ilmim çok dersin,
Tenhalarda inkâr edip yol dersin
Kız gelini aldayup “hak bende” dersin,
Nefsin ateşinde bişersin bir gün !
İblis ile nefis atna binersin,
Zâg misâli her bir leşe konarsın,
Çiğ bişmiş demezsin elin sunarsın,
Kelp olup murdarlar eşersin bir gün!
Mahlûka doğru yol tarif edersin,
Hak'dan döner eğri yola gidersin,
Helal haram her ne bulsan yudarsın,
Cismine zehr olur şişersin bir gün!
Zâhirinde ummanları yüzersin,
Bâtınında türlü hile düzersin,
Ebu Cehil gibi kuyu kazarsın,
Kendi tuzağına düşersin bir gün!
Balı zehir edip sonra içersin,
Batılını tutar Hak'tan kaçarsın,
Dilber görsen pervaz edip uçarsın,
Çok havaya çıkma düşersin bir gün!
Nefs için gezenler Hakk'ı bulamaz,
Binbir yere gitse murad alamaz,
Hikmet-i nefsinden halâs bulamaz,
Dergâh-ı Ali'den düşersin bir gün!
Bunca küstahlığı özümde buldum,
Sanmayinki illere dahil geldim,
Kabul eyle Şah'ım bak tevbe kıldım,
Tevfikından refikına koşarsın bir gün!
“El-haris ke'l mahrum” dedi çün Ahmed,
Nefsine hakim ol dilersen rahmet,
Noksani mürrşide kıl candan hizmet,
Korktuğun hallerden aşarsın bir gün!*

Noksani Baba, mısra başlarında Arap alfabesinin ilk harfi “elif” ten başlayarak alt alta alfabetik sırayla devam eden ve alfabenin son harfi “ye” ile biten “Elifnâme” türünde de örnekleri vermiştir:

Elifnâme

*Elif, Allah için hem dinim için,
B, Benim halimi bil elâ gözlüm!
T, Tımar eyle gel sinem üstüne,
S, Sıkletim yeğin bil elâ gözlüm!
C, Cemâln gibi cerrâh bulunmaz,
H, Hicâb edince karar kılınmaz,
Hı, Hañcer yarama derman bulunmaz,
D, Derdime derman ol elâ gözlüm!
Zel, Zaif olmuşum aşkın delisi,
R, Rah-ı ragıp has bahçe serisi,
Z, Zülfün telleri cennet kokusu,
Sin, Siyah saçların tel elâ gözlüm!
Şın, Şirin ilinden Sad; Dad gelirim,
Tı, Zı, Ayn, Arap Farsî bilirim,
G, Gafllet gurbet ellerde kalırım,
F, Fakir halimi bil elâ gözlüm!
K, Karar kalmadı sarardım soldum,
Kef, Keremler-kânusun sana geldim,
L, Leblerin kevser emip de kandım,
M, Mahım yüzüme bak elâ gözlüm!
N, Der ki var mı bencileyin âşık,
V, Devâ eyleyip âşkına düşüp,
H, Çifte benlerin akluma düşüp,
Lamelif, Laf değil (Ya) elâ gözlüm!
Noksani kulundur yâr benzim soldu,
Üç harf ile bir beytimiz yazıldı,
Eksiğimiz üstadımız düzüldü,
Otuz üç harf ile gel elâ gözlüm!*

KAYNAKÇA

- Bekir Karadeniz-Orhan Bahçivan, Doğulu Halk Şairleri II, Kara Mavi Yayınları, Ankara 2010, s. 239-241.
- İsmail Özmen, Alevi-Bektaşî şiirleri Antolojisi 3, Kültür Bakanlığı, Ankara 1998.
- Adil Ali Atalay Vaktidolu, Erzurumlu Halk Ozanı Noksani Baba, Can Yayınları, 1997.
- Hasan Ali Kasır, Erzurum Şairleri, Dergah Yayınları, İstanbul, 1997.
- Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, Erzurum Şairleri, Ankara, TYB, 2010.
- Ahmet Kırkkılıç - İbrahim Topal - Selda Öksüz, Geleneksel Türkiye Âşık Yarışması (1990-1996), Erzurum Halk Ozanları Kültür Derneği Yayınları 1, Erzurum.
- Ensar Aslan, Çıldırılı Âşık Şenlik, Sevinç Matbaası, Ankara, 1998.
- Emine Gürsoy - Naskali, Sibiryâ Araştırmaları, Simurg, İstanbul, 1997.
- Timur Yılmaz, Âşıklardan Halk Hikâyeleri, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 2011.
- Mehmet Şimşek, Mirseyit Tarihi 1, Fam Yayınları, İstanbul, 2015.
- Mehmet Bayrak, Alevi-Bektaşî Edebiyatında Ermeni Âşıkları, Özge Yayınları, Ankara, 2005.

YETİM HOCA MUSTAFA ZİHNİ EFENDİ

(۴)

دولت جاسته عرض که چون که ایده است کور نامین که بر دم کور سسوه بچن بچن متران این قیاسته ایل خان ایل علی ایرویه ایامی در خیرین ایل او ایرویه عظیم شالی بود که بود ایرویه کج ایرویه ایرویه ایرویه بجز کتایبم دم کور ایرویه متران ایل علی ایرویه ایرویه	سخت و حال حضرت مولانا سردار خیریه مشهور ایرویه	سخت و حال حضرت مولانا سردار خیریه مشهور ایرویه
(توضیح)		
سخت و حال حضرت مولانا سردار خیریه مشهور ایرویه	سخت و حال حضرت مولانا سردار خیریه مشهور ایرویه	سخت و حال حضرت مولانا سردار خیریه مشهور ایرویه
سخت و حال حضرت مولانا سردار خیریه مشهور ایرویه	سخت و حال حضرت مولانا سردار خیریه مشهور ایرویه	سخت و حال حضرت مولانا سردار خیریه مشهور ایرویه
سخت و حال حضرت مولانا سردار خیریه مشهور ایرویه	سخت و حال حضرت مولانا سردار خیریه مشهور ایرویه	سخت و حال حضرت مولانا سردار خیریه مشهور ایرویه
سخت و حال حضرت مولانا سردار خیریه مشهور ایرویه	سخت و حال حضرت مولانا سردار خیریه مشهور ایرویه	سخت و حال حضرت مولانا سردار خیریه مشهور ایرویه
سخت و حال حضرت مولانا سردار خیریه مشهور ایرویه	سخت و حال حضرت مولانا سردار خیریه مشهور ایرویه	سخت و حال حضرت مولانا سردار خیریه مشهور ایرویه
سخت و حال حضرت مولانا سردار خیریه مشهور ایرویه	سخت و حال حضرت مولانا سردار خیریه مشهور ایرویه	سخت و حال حضرت مولانا سردار خیریه مشهور ایرویه
سخت و حال حضرت مولانا سردار خیریه مشهور ایرویه	سخت و حال حضرت مولانا سردار خیریه مشهور ایرویه	سخت و حال حضرت مولانا سردار خیریه مشهور ایرویه
سخت و حال حضرت مولانا سردار خیریه مشهور ایرویه	سخت و حال حضرت مولانا سردار خیریه مشهور ایرویه	سخت و حال حضرت مولانا سردار خیریه مشهور ایرویه
سخت و حال حضرت مولانا سردار خیریه مشهور ایرویه	سخت و حال حضرت مولانا سردار خیریه مشهور ایرویه	سخت و حال حضرت مولانا سردار خیریه مشهور ایرویه
سخت و حال حضرت مولانا سردار خیریه مشهور ایرویه	سخت و حال حضرت مولانا سردار خیریه مشهور ایرویه	سخت و حال حضرت مولانا سردار خیریه مشهور ایرویه
سخت و حال حضرت مولانا سردار خیریه مشهور ایرویه	سخت و حال حضرت مولانا سردار خیریه مشهور ایرویه	سخت و حال حضرت مولانا سردار خیریه مشهور ایرویه
سخت و حال حضرت مولانا سردار خیریه مشهور ایرویه	سخت و حال حضرت مولانا سردار خیریه مشهور ایرویه	سخت و حال حضرت مولانا سردار خیریه مشهور ایرویه
سخت و حال حضرت مولانا سردار خیریه مشهور ایرویه	سخت و حال حضرت مولانا سردار خیریه مشهور ایرویه	سخت و حال حضرت مولانا سردار خیریه مشهور ایرویه
سخت و حال حضرت مولانا سردار خیریه مشهور ایرویه	سخت و حال حضرت مولانا سردار خیریه مشهور ایرویه	سخت و حال حضرت مولانا سردار خیریه مشهور ایرویه
سخت و حال حضرت مولانا سردار خیریه مشهور ایرویه	سخت و حال حضرت مولانا سردار خیریه مشهور ایرویه	سخت و حال حضرت مولانا سردار خیریه مشهور ایرویه
سخت و حال حضرت مولانا سردار خیریه مشهور ایرویه	سخت و حال حضرت مولانا سردار خیریه مشهور ایرویه	سخت و حال حضرت مولانا سردار خیریه مشهور ایرویه
سخت و حال حضرت مولانا سردار خیریه مشهور ایرویه	سخت و حال حضرت مولانا سردار خیریه مشهور ایرویه	سخت و حال حضرت مولانا سردار خیریه مشهور ایرویه
سخت و حال حضرت مولانا سردار خیریه مشهور ایرویه	سخت و حال حضرت مولانا سردار خیریه مشهور ایرویه	سخت و حال حضرت مولانا سردار خیریه مشهور ایرویه
سخت و حال حضرت مولانا سردار خیریه مشهور ایرویه	سخت و حال حضرت مولانا سردار خیریه مشهور ایرویه	سخت و حال حضرت مولانا سردار خیریه مشهور ایرویه

سخت و حال حضرت مولانا
سردار خیریه مشهور ایرویه

سخت و حال حضرت مولانا
سردار خیریه مشهور ایرویه

İsmet KÖSOĞLU

"Erzurum'da 'iz Birakanlar" arasında 'Yetim" lakaplı Mustafa Zihni Efendi isimli bir zat vardır ki O'nun adı şehir halkı tarafından hep "Yetim Hoca" olarak bilinmekte.

Erzurum'un aydını, bilgini okur-yazarı ne yazık ki bu müstesna insanların hayatını kaleme alıp yayınlamamışlardır. Erzurum'a askerlik görevini ifa için (1943) gelen gazeteci-yazar Cemalettin Server Revnakoğlu Erzurum Müftüsü Solakzade Sadık Efendi, Halk Evi Başkanı Eğitimci Murat Uraz ve öğretmen Sıtkı Dursunoğlu ile dost olduktan sonra, bu gibi bilgileri hayatları üzerinde araştırma ve derleme yapmış ve ara ara yayınlamıştır.

Yetim Hoca hakkında kaynak bilgiler aradık, sorduk soruşturduk pek bir şey bulamadık. Nihayet Yetim Hoca hakkında en güzel bilgileri rahmetli Cemalettin Server Revnakoğlu'nun Tarih Yolunda Erzurum dergisinde yayınladığı ve kendisine nâm-ı müstear isim olarak seçtiği 'Erzurumiyatçı' imzalı yazısında bulduk. C.S. Revnakoğlu nur içinde yatсын. Erzurumluların yapamadığını hep Erzurum'a aşık bir İstanbullu yapmıştır."

Biz, Yetim Hoca'yı onun kaleminden tanıyalım:

"... Kullanılmayan adı "Mustafa Zihni" olan Yetim Hoca Efendi- aslında Rize'lidir. Rize'nin İkizdere İlçesi'nin Cimil Bucağına bağlı "Aşağı Köy"ünden ve Taşçıoğulları soyundandır.

Pek küçük yaşında dayısı "Fetvacı Hoca" denilen Hacı Mehmet Efendi ile Erzurum'a gelmiş, başından sonuna kadar bütün tahsilini orada O'nun himayesi altında yapmıştır. Bu itibarla baba yüzü görmeden büyüyen "Yetim" in babalığı ve ilk hocası "Fetvacı Hoca" olmuştur.

Bunu bilen tahsil arkadaşları, mahalle komşuları, kendisine "Fetvacının Yetimi" diye ayrı bir isim vermişlerdir.

Yetim Hoca, daha sonra Pervizoğlu Medreseleri'nde okumuş, zamanın bir çok hocalarına ayrı ayrı devam etmiş, bunlar arasında, derslerinden ayrılmayıp, kendisinden en çok istifade ettiği Karslı Büyük Hamit Efendi olmuştur. Ayrıca severek takip eylediği ve tedris (öğretim) usulünü pek beğendiği Tabur imamı Dağıstanlı "Mehmet Efendi Hoca'dan" Fârisi öğrenmiş, Mesnevi Şerifi de yine O'ndan başlayıp bitirmiştir.

Yetim Hoca'nın ilk vazifesi:

Hocanın Erzurum'da ilk resmi vazifesi Rüşdiye muallimliğidir. Kırk Çeşme çevresinde Esat Paşa Yokuşu'nda 1291 (1875) tarihinde, "Erzurum Mülkiye Rüşdiyesi" ismiyle açılan bu mektebin başmuallimliğine yine Cimilli soyundan tanınmış bilgin İbrahim Selâmi Efendi getirilmiş, muallimi saniliğine de (ikinci Öğretmenlik) Yetim Hoca Efendi tayin edilmiştir.

Değerleri birbirinden üstün bu iki faziletli adam, burada baş başa vererek feragatle çalıştılar. Şehrin maarif hayatını yükselten hayırlı, faydeli işler gördüler. Bir taraftan yurt çapında övünülmeye değer, feyizli, mümtaz şahsiyetler yetiştirmekle kendi isimlerini de unutulmazlık ve ölmezliğin sırrına erdirdiler.

Yetim Hoca, on seneden fazla Rüşdiye muallimliğinde kaldıktan sonra kendi medresesinde bir köşeye çekildi ve burada hususi dersler vermeye başladı.

Gürcü Kapısı çevresinde, kavaflar çarşısında Memiş Ağa Hanı içinde vaktiyle Ebülhayrat Ahishali Hacı Dede Ağa'nın ticarethanesi olan bu oda, Yetim Hoca'nın dersanesi haline getirildikten sonra, şehrin ve çevrenin taze mollaları, genç aydınları ile dolup

taşmış, ilme susayanlar için doyurucu, feyz saçıcı bir kaynak kuvvetiyle irfan ve irşad yolunda, daima çağlaya durmuştur.

Yetim Hoca'nın bilhassa mektebciliğe ve tedris usulüne getirdiği yeni metodlar ve kolaylık sayesinde burası, Erzurum'un diğer medreselerinden daha köklü, daha kuvvetli öğretim yapmış, şehrin maarifine az zamanda çok şey kazandırmıştır. Kendisine zaman zaman teklifler yapıldığı halde başka medreselerde resmi müderrislik almamış, okuttuğu, yetiştirdiği kimselerden de ücret veya hediye olarak her hangi bir şey kabul etmemiştir.

Daima insanlığa yararlı bir iş görmek gayesiyle ve tamamıyla "Allah Rızası" için ders okutur, öğrenim ve öğretimde çıkar gözetmezdi. Kendisine ait bir işi başkasına gördürmez, talebesinden olanlara bile hiç bir suret veya münasebetle hizmet ettirmezdi. Evliyullahın kölesi, uşağı olmadığını, zira hayatta en ağır yükün başkasına yük olmak olduğunu söylardı. Kazancına alın teri kazandırmak için şehrin uzağında, tabyalarla yolun arasında gübresi kuvvetli has topraklarda evlek evlek bostan ektirirdi. Yahut ortağı Erçikli Hacı Ömer Efendi ile Erzurum'un köylerinden toplattığı koyunları sürü halinde Trabzon'a getirir, oradan deniz yoluyla İstanbul'a gönderir ve sattırırdı. İhtiyaçlarını ve geçimini böylece sağlardı.

Meşrutiyet başlarında Erzurum'lu Çelebizadelerden Hüseyin Hüsnü Efendinin (Vefatı: 1912) Şeyhülislamılığı zamanında, İstanbul dersiamları gibi Erzurum ulemasına da maaş bağlanmıştı. Hüsnü Efendi'den sonra Şeyhülislamığa getirilen ve yine Erzurum'un büyük evlatlarından biri olan Musa Kazım Efendi (Vefatı: 1920) bu maaş tahsis işini yeniden ele aldı. Erzurum'un diğer meşhur hocalarından, Feyziye Müderrisi Şavşetli Hacı Süleyman Efendi (Vefatı:1914) ile Yetim Hoca'nın maaşlarını dört yüze çıkarttı. Fakat Yetim Hoca, bütün ısrar ve tekliflere rağmen bu "muhasas maaşı" ömrünün sonuna kadar almadı.

Vefatından sonra güzide talebelerinden eski Erzurum meb'usu Zımıklı merhum Cazım Efendi tarafından gerekli işlem yapılarak toptan alınmış ve hoca merhumun iki yetim kızının vasisi bulunan Gürcü Hüseyin Efendi'ye verilmiştir.

Zeynel Camii Şerifi'nin kuzeyine rastlayan çıkmaz sokağa girerken, sağ köşenin basında kira ile oturduğu iki katlı, kargır ev, dersten sonra memleketin büyük, küçük her halkı ile dolar boşalırdı. Tüccar, memur, talebe, hatta Devlet Adamları başı daralınca Yetim Hoca'ya koşarlardı. Vali ve Kumandanlar da şehrin idarî, içtimaî işlerine dair bazı meseleleri

istişare etmek için Yetim Hoca'nın odasında toplanır; Onunla hemen her konuda görüşürler, sohbet ve ziyarette bulunmaktan doyumaz zevk duyarlar, ilim ve feyiz alırlardı. Çünkü Yetim Hoca'nın başka hocalara benzemeyen kıymet ve ziynetlerle yüklü tarafları çoktu. Herşeyden Önce uyanık insandı. Biraz Fransızca da bilirdi. "Meramını anlatacak, söylemeni anlayacak kadar olsun öğrenmelidir" derdi, in-sanda en büyük servetin ilgilenmek ve öğrenmek olduğunu, uyarıcı vesilelerin ışığı içinde daima söyler, duyururdu.

Her gün mutlaka gazete okur, günlük olayları dikkatle takip eder, lâkin siyasî işlerle uğraşmaz ve onlara karışmazdı. "Ulema bunların dışında kalmalıdır" derdi.

Yetim Hoca, görünürde zahir ulemasından olmakla beraber, manada ve gerçekte Ehlullah mirası olan tasavvuf ahlakının mübarek terbiyesi ve kibarlığı içinde, kemale gelmiş, olgunlaşmış nadir bulunur meziyetlere malik bahtiyar ve kıymettar insanlardan biri idi.

Gösterişi sevmediğinden şenliğin toplantısında tasaddur etmek (başköşeye geçip kurulmak) el ayak öptürmek gibi, halleri yoktu. Bunları yapanları da

yaptıranları da hoş görmez, bu gibi hareketleri insanî ve İslami terbiyeye aykırı bulurdu.

"Üç Aylar" da Caferiye Camii Şerifi'nde, ikindiden sonra "Tefsir" okutulurken bile kürsüye çıkmamış, mihrab önüne koydurduğu küçük bir rahlede derslerini takrir eylemişti.

Giyinişi de köylü kılığına benzerdi. Cübbe, lata hiç giymez, sırtında dizden aşağıya inen, kumaştan düz bir hırka, yahut yakasız bir pardösü bulunurdu. Kış gelende, yünden geniş kollu kahve rengi bir maşlah, veya harmaniye giyerdi. Gelişi güzel dolanmış küçük beyaz sarığın sadelik ve düzgünlüğü içinde, ihtişamın zerrece izn rastlanmazdı.

Süt gibi bembeyaz ve temiz sarığı-tarikat mensupları gibi- kulak memelerine kadar bastırmayı da unutmazdı. Bu meyanda bıyıklarını kırtırmaz tabii haline bırakırdı.

Kendisi orta boylu ve top sakallı idi. Hoca'nın hattatlığı da vardı. Hele ta'lik ve rik'a yazıları pek güzeldi. Kendi elinden çıkmış bazı kıblegâhları bu gün hâlâ sevdiklerinin ve yazı meraklılarının evlerinde, duvarları süslemektedir.

Yarım asrı dolduran hocalık hayatında sayısı pek çok olan talebelerinden hiç birisine -mutat olduğu şekilde- yazılı icazet (İcazetname-diploma) vermemiştir. Bunun sebebi olarak kendisinin son zamanlarda hocasına nedense küserek icazetname almadan ayrıldığını söylerler. Kısaca söylemek lazım gelirse, Yetim Hoca, ilmi de ahlaki da biri birinden üstün, kıymeti

ölçülmez bir insandı. Erzurum Maarif tarihinde şahsiyeti her zaman saygı ile alınacak, asla unutulmayacak mübarek simalarından biri de muhakkak ki Yetim Hoca'dır.

TEVFİK İLERİ'NİN KAYINPEDERİNE HOCALIK YAPMIŞ

Yetim Hoca, Eski Milli Eğitim Bakanı Tevfik İleri ve İşadamı İdris Yamantürk'ün kayınpederleri Hukukçu-Hâkim Hamdi Danişoğlu'nun Erzurum'da Medrese Hocalığında bulunmuş.

İdris Yamantürk'ün hayatını anlatan -Türk Milletine Borcumuz Var- isimli kitabı yazan Osman Çakır 40 sahifede İdris Yamantürk'ün söylediğine göre Kayınpederi olan Hâkim Hamdi Danişoğlu dini eğitimini o zaman Erzurum'da medresede hocalık yapan ve adının Meşhur Yetim Hoca olduğunu söylemiş.

İdris Yamantürk kitapta aynen 'Hamdi Danişoğlu kayınpederim ağır ceza reisi idi. Ben evlendiğimde emekli idi. Onun kuzeni Galip Karayağçın da Hâkimdi. Bizden yukarıda bir başka köyden. Kayınpederim hem İlahiyat hem de Hukuk mezunudur. Beraber devam ettirmiş. İlahiyat dediğim din tahsili. Bugünkü İlahiyat Fakülteleri değil. Erzurum'da Medrese okumuş. Meşhur Yetim Hoca diye hocaları varmış. Kayınbabam aklına geldikçe ağlardı. Hukuk tahsilini İstanbul'da Dar'ül Fünun'da yapmış.

Yetim Hoca; 29 Şubat 1328 (1912) Çarşamba Günü 85 yaşında olduğu halde vefat eyledi. Gez Mahallesi altında, Gürcü Kapısı Kabristanı'nda yatıyordu. Son yıllarda memleketin basma çöken 'Tarih Katliamı' sırasında, yolların düzenlenmesi, mezarlıkların sökülmesi ve etrafına sıra sıra yeni binalar yaptırılması yüzünden Hoca'nın kabri, iki metreye yakın

moloz yığını altında kalmış, tamamıyla belirsiz hale gelmişti.

Erzurum Belediyesi'nin başında bulunan, Sayın Hadi Şükrü Koçak'ın (Erzurum Vali Muaviniydi. 27 Mayıs ihtilali ile Belediye Başkanlığına vekalet ettiği) unutulmaz himmeti ile yeni Asri Mezarlıkta ayırttığımız "Meşhurlar Sulfası" na (sofa) kaldırıldı. Yıllarca sonra da olsa, mübarek ruhunun yüksekliği kemik kalıntıları da nihayet kendine layık olan topraktaki yerini bulmuş oldu..."

Yetim Hoca, Erzurum'da hocaların da hocasıdır. O'nun rahlei tedrisinden geçen bir kaç ünlünün isimlerini şöyle sıralayabiliriz.

- Hoca Raif Efendi (Dinç)
- Zırnıklı Cazim Hoca (Mebus)
- Müftü Solakzade Sadık Efendi
- Aşağı Habib Efendi imamı Maksut Efendi
- Şükrü Paşa
- Fatih müderrislerinden Ahmet Efendi

ERZURUM'DA BİR MAKAM

EBU İSHÂK TÜRBEİ...

Hamit ALGAR

Erzurum'da çifte minareli medresesinin karşısında Ebû İshâk Türbesi olarak meşhur olmuş ziyaret yeri bir makamdır. Burada Ebu İshak'ın halifelerinden birisinin yattığı tahmin edilmektedir.

Bu türbenin içinde ve dışında şu şahıslara ait kabirler vardır. Ebû İshâk Hazretlerini ayakucunda Osmanlı Komutanlarından Dişlek Hüseyin Paşa, yanında Mürtaza Paşa onun yanındaki Ulu cami eski imamlarından biri olduğu ifade edilmektedir. Bahçede kapıya yakın olan Çıldır valisi divan kâtibi Mustafa Efendi ve Sultan Abdülmecid Hanın hariciye müsteşarı Nuri Efendinin kabirleri bulunmaktadır.. Ruhları şad makamları cennet olsun.

Kâzerûniyye tarikatının kurucusu, Ebû İshâk İbrâhîm b. Şehriyâr Kâzerûnî (ö. 426/1035) Kimdir?

352'de (963) İran'ın Fars bölgesinde bulunan Kâzerûn kasabasında doğdu. Bu dönemde Kâzerûn halkının önemli bir kısmı henüz Mecûsî idi. Anne ve babası onun

doğumundan kısa süre önce müslüman olmuş, baba tarafından dedesi Zâdânferuh atalarının dininden vazgeçmeyerek Mecûsî olarak ölmüştü.

Yoksul bir ailenin çocuğu olan Kâzerûnî aile bütçesine katkıda bulunabilmek için ticarete yönelmek zorunda kaldı. Ancak içinde Kur'an tahsiline yönelik hararetle bir istek uyanınca babası ilk anda karşı çıkmakla birlikte daha sonra sabahleyin işe gitmeden önce mektepte Kur'an derslerine katılmasına izin verdi (Mahmûd b. Osman, s. 14). On üç yaşında hâfız olan Kâzerûnî, bu dönemde mânevî hayatını geliştirmeye karar vererek Hâris el-Muhâsibî, Ebû Amr b. Ali Kâzerûnî ve İbn Hafif'in görüşlerine ilgi duymaya başladı. Doğumundan bir asır önce vefat eden Muhâsibî ve kendisi altı yaşındayken ölen Ebû Amr'ın tasavvuf anlayışlarını inceledikten sonra henüz hayatta olan İbn Hafif'in Şîraz'daki öğretim halkasına katıldı. Tarikat hirkasını, şeyhin 371 (982) yılında vefatı üzerine halifelerinden biri olan Hüseyin-i Ekkâr'dan

giydi. Ekkâr'ın onu Kâzerûn'dan Şîraz'a getirttiği ve burada hem tasavvuf yoluna girmesini sağladığı hem de kendisine hadis dersleri verdiği kaydedilmektedir (Cüneyd-i Şîrâzî, s. 49).

Kâzerûn'da Ebû İshak'ın çevresinde kalabalık bir mürid topluluğu oluşmaya başladı. Şîraz'dan dönüşünden sonra görüşlerinin tesiri daha geniş bir alana yayıldı. Bir mescidde vermeye başladığı derslerine devam edenlerin sayısı giderek artınca onların da yardımıyla 370 (980) yılı civarında kendi mescidini inşa etmeye karar verdi. Ancak mescidin ilk inşa edilen kısmı, Kâzerûn'da çoğunluğu oluşturan ve idarecilerden destek alan Mecûsiler tarafından yıkıldı. Ardından inşaata tekrar başlandı ve mescidin yapımı dört yılda tamamlandı (Mahmûd b. Osman, s. 26-31). Ebû İshak'ın yaşadığı dönemde bir-

birkaç defa şeyhi öldürmek için suikast düzenledilerse de başarılı olamadılar. Şehzur b. Harbam adlı Mecûsî'nin onu öldürmek için attığı ok odasının kapısına saplanınca Şehzur pişmanlık duyup tövbe ederek önce müslüman oldu, ardından da şeyhe intisap etti. En sonunda Kâzerûnî'nin de gönülsüzce katıldığı müridlerinin bedduası neticesinde Vali Hurşîd feci şekilde öldü (Mahmûd b. Osman, s. 154). Mecûsîler'in saldırılarına karşı şeyhin müridleri kendilerini savunmak için önlemler aldılar, ayrıca Kâzerûn ve çevresinde Mecûsîler'in oturduğu yerlere baskın düzenleyen silâhlı gönüllülerden oluşan bir grup kurdular.

Mecûsîler'e karşı yürüttüğü başarılı mücadelenin ardından müridlerini Bizans'a karşı ilân edilen cihada katılma konusunda teşvik eden ve onları her yıl

kaç defa genişletilen mescid Kâzerûn'un çekirdeği ve şehirde gittikçe yükselen İslâm'ın bir sembolü haline gelmiştir.

Kâzerûnî'nin faaliyetleri sayesinde, aralarında Mûsevî ve Mecûsiler de olmak üzere şehir ve çevresinde yaşayan 24.000 kişi müslüman oldu (Attâr, s. 776; Mahmûd b. Osman, s. 30-31). Şeyhin şehri İslâmlaştırma faaliyeti, o dönemde bölgeye hâkim olan Büveyhîler tarafından Kâzerûn'a vali tayin edilen Hurşîd ile ihtilâfa yol açtı. Bir Mecûsî olan Hurşîd, Kâzerûnî'yi Büveyhîler'in Şîraz'daki nâibi Fahrûlmülk'e şikâyet etti. Bir başka Mecûsî olan Deylem-i Mecûsî ile yaşanan ihtilâf, müslümanlarla Mecûsîler arasında geniş çaplı çatışmalara sebep oldu. Kâzerûnî, durumu anlatmak için Şîraz'daki Büveyhî idarecilerini ziyaret etmek zorunda kaldı. Mecûsîler

tarikatinin sancağı ile birlikte cepheye gönderen Kâzerûnî'nin (a.g.e., s. 154) vaaz ederken müridlerinden birinin kılıcını aldığı ve o güne kadar bir serçe dahi öldürmemesine rağmen o anda, "Allah üçün biridir" diyen bir kimseyle (hıristiyanla) karşılaştığı takdirde onu öldüreceğini söylediği rivayet edilmektedir (a.g.e., s. 168, 198). Müridlerini cihada teşvik etmesi sebebiyle ona Şeyh-i Gâzî lakabı verilmiştir.

Kâzerûn ve çevresinde meydana gelen olaylarla çok yakından ilgilenen şeyh, bu bölgeyi 388 (998) yılında hac vazifesini ifa etmek üzere sadece bir defa terketmiş, Mekke'de kalmayı düşünmüş, ancak Mekkeliler'in dünyaya fazla düşkün oldukları düşüncesi ve kendisiyle yolculuk yapan Hüseyin-i Ekkâr'ın tavsiyesiyle bundan vazgeçmiştir (a.g.e., s.

122-123). Kâzerûnî 8 Zilkade 426 (14 Eylül 1035) tarihinde vefat etti. Vasiyeti uyarınca, tövbe etmelerine vesile olduğu müslümanlarla İslâm'a girmelerine önderlik ettiği 24.000 gayri müslimin isimlerinin yazılı olduğu bir liste ve suikast için kendisine atılan okla birlikte defnedildi.

Kâzerûnî'nin şöhret ve etkisinin kendi hayatında İran sınırlarını aşmadığı anlaşılmaktadır. Ebû Saîd-i Ebû'l-Hayr ve İbn Sînâ gibi çağdaşlarıyla mektuplaştığı veya görüştüğüne dair rivayetler sonradan uydurulmuştur (DMBİ, V, 172). Yine sonraki dönemlere ait bir kaynakta, Abbâsî halifelerinin ona zekât gelirlerinden gönderdikleri ve bunu Selmân-ı Fârisî'nin mensubu bulunduğu kabile arasında taksim etmesini istedikleri ileri sürülmektedir (Hasan-ı Fesâî-yi Şîrâzî, s. 249). Kâzerûnî'nin şöhreti vefatından sonra da devam etmiş, toprağının hastalıklardan koruyucu ilâç etkisi olduğuna inanılan türbesi önemli ziyaret yerlerinden biri haline gelmiştir. Kurduğu hankah 909'da (1503) Safevîler tarafından yıkılmış, ancak Kâzerûnî'un Gencâbâd bölgesinde bulunan türbesi (Fursat - Şîrâzî, s. 326-327; Behrûzî, s. 161-163) saldırılara rağmen yok olmamış ve sonraları tekrar inşa edilmiştir.

Kâzerûnî'da şeyhin mescidine bitişik, İran'da benzeri kurumların ilklerinden olan hankahı sadece müridlerin ikamet yeri değil, aynı zamanda yiyecek maddelerinin gayri müslimler dahil olmak üzere muhtaçlara ücretsiz olarak dağıtıldığı bir hayır kurumu olarak faaliyet gösteriyordu. Yoksullara hizmet müridlerin başlıca görevlerinden biriydi (Mahmûd b. Osman, s. 105). Bu faaliyetler için gerekli kaynak, Kâzerûnî zenginlerin katkılarını istemediği için esas itibarıyla cami cemaatinden toplanırdı. Şeyhin müridleri İran'da altmış civarında hankah

kurmuşlar ve bunlar merkezî idareyle Kâzerûnî'dan yönetilmiştir. Kâzerûnî'nin gazaya verdiği önemle fakirlere gösterdiği ilgi adını taşıyan tarikatın belirlenmiş özelliklerini oluşturmaktadır.

Kâzerûnî'nin İshâkiyye, Mürşidiyye veya Kâzerûniyye isimleriyle anılan tarikatının tasavvuf anlayışı esas olarak dinî hayatın tam anlamıyla yaşanmasına, Allah'a tam tevekküle ve hayattan çekilmeyi gerektiren riyâzete dayanır. Bu sebeple Kâzerûnî et hatta hurma yemeyi bile terketmiş ve hiç evlenmemiştir. Bununla birlikte bazı kadın müridleri de olmuş, bunlardan Sitti Kârziyâtî'nin hankah kurmasına izin vermiştir. Kendisinden sonra yerine Hatîb Ebû'l-Kâsım Abdülkerîm'i halife tayin eden Kâzerûnî kendine mahsus bir zikir, evrad veya dua öğretmemiş, Kâzerûnî lehçesiyle yazdığı birkaç beyit dışında eser bırakmamıştır (bu beyitler için bk. a.g.e., s. 149). Görüşlerinin yazıya geçirilmesi tarikatın üçüncü şeyhi Hatîb Ebû Bekir (ö. 502/1109) dönemine rastlar. Hatîb Ebû Bekir'in Kâzerûnî'nin hayatı hakkında kaleme aldığı ve şimdi kayıp olan Arapça eser, 728 (1328) yılında Mahmûd b. Osman tarafından Firdevsü'l-mürşidiyye fî esrârî's-şamediyeye (nşr. Fritz Meier, Leipzig 1948; nşr. İrec Efşâr, Tahran 1358 hş./1979) ve bir asır sonra Alâ b. Sa'd Muhammed el-Kâzerûnî tarafından Marşadü'l-ahrâr ilâ siyeri mürşidi'l-ibrâr (bk. Arberry, III [1950], s. 163-182) başlığı ile iki defa Farsça'ya tercüme edilmiş ve Envârü'l-mürşidiyye fî esrârî's-şamediyeye adıyla bir özet hazırlanmıştır. Firdevsü'l-mürşidiyye, Kadı Ahmed oğlu Çömezzâde Mehmed Şevki tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir (Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 2429).

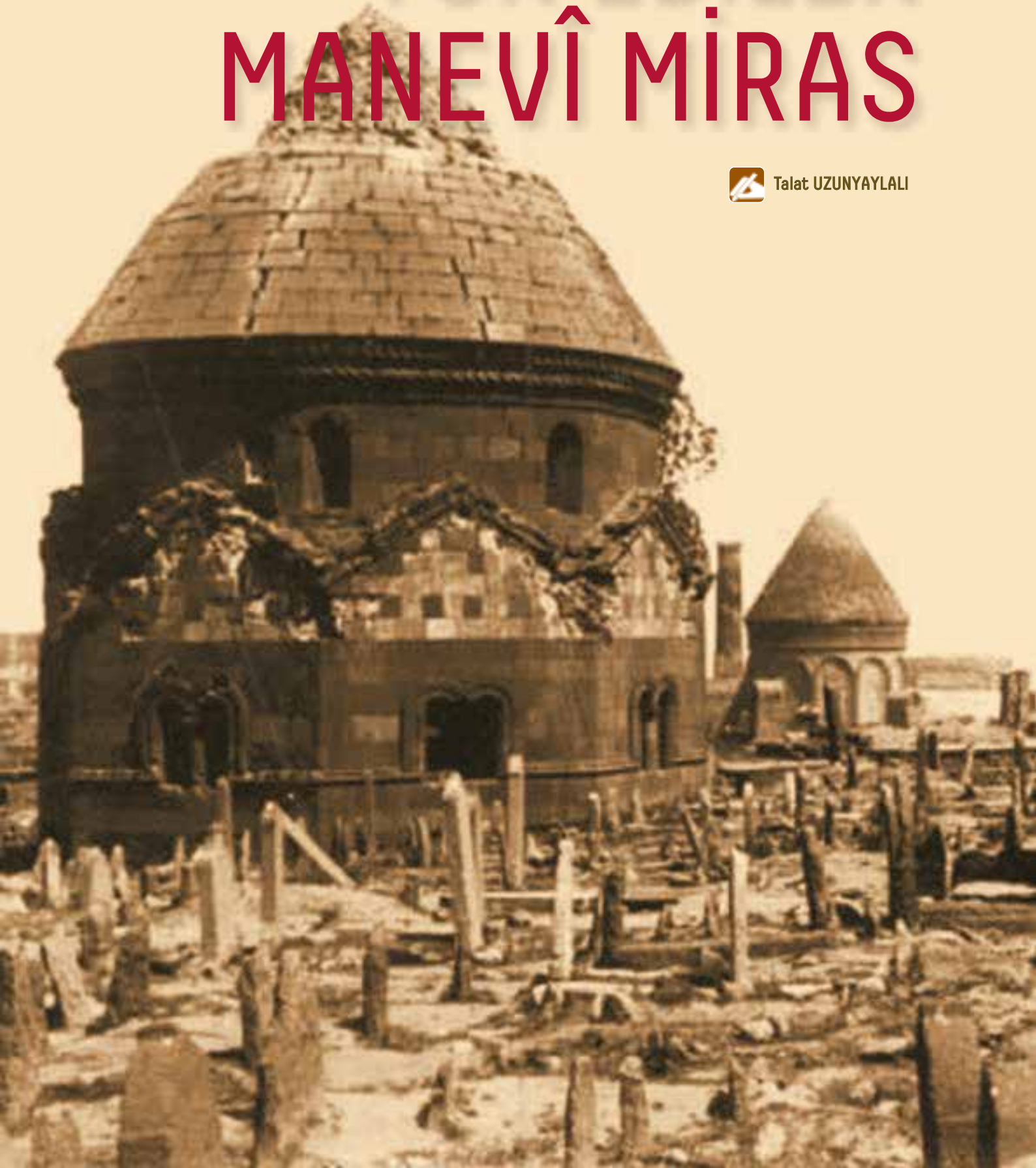

KALDIRILAN MEZARLIKLARLA

YOK EDİLEN MANEVÎ MİRAS

Talat UZUNAYLALI

Erzurum tarihi bir şehirdir; Bizanslılar, İranlılar, Araplar, Moğollar, Türkler, Gürcüler, Ermeniler ve Ruslar, Erzurum'a sahip olmaya çalışmışlardır. Erzurum, bu milletler arasında defalarca el değiştirmiş ve tabii her defasında yakılıp yıkılmıştır.

1514 tarihinde Yavuz Sultan Selim, Erzurum'u, Osmanlı ülkesinin doğu hududunda serhatin başkenti kılmıştır. Selçuklularla başlatırsak, şöyle böyle, bin yıldır Erzurum Türklerin yurdudur. Bin yılda nice nice değerli şahsiyet bu şehirde yetişmiş, Selçuklu ve Osmanlı hükümdarlarına ve millete hizmet etmişlerdir. Devlet adamları, askerler, din âlimleri, şeyhler, hafız efendiler, şairler, sanatkârlar... Bu zatlar, Alvarlı Efe'nin deyişiyle, Erzurum'un, 'Mülk-i İslam'ın bir derbendi' olarak payidar olması için nice kahramanca fedakârlıklar ortaya koymuşlardır. Bu şahsiyetlerin her biri, ister maddi ister manevi bilimlerde ve pratiklerde temayüz etmiş olsunlar, hepsi de bu şehrin manevi mimarlarıdır.

Rahmetli Prof. Dr. Zeki Başar, Erzurum üzerine araştırmalar yapmış ve bize değerli eserler bırakmıştır. Onun pek kıymetli eserlerinden birisi de Cumhuriyetin 50. Yılı Armağan kitabı olarak basılan 'Erzurum'da Eski Mezarlıklar ve Resimli Mezar Taşları' adlı eseridir. (Sevinç Matbaası, Ankara-1973)

Başar, bu eserinde, Erzurum'un büyük bölümü kaldırılmış olan tarihi mezarlıkları hakkında malumat vermiştir. Çifte Minareli Medrese, Yakutiye Medresesi, Lala Paşa Camii gibi onlarca dini ve milli eser nasıl ki bu beldenin İslam geçmişinin birer mücessem tapularıdır, bunlar gibi, tarihi mezarlıklarımız da bu maddi tapunun birer manevî rükünleridir.

Hatırlanacağı üzere, 1919'da, Amerikan Senatosu'na bilgi vermek üzere, General James G. Harbord başkanlığında, 15 kişilik bir heyet, bölgede, Ermenilerle ilgili durumu tespit için, Erzurum'a gelmişlerdi. Heyet başkanı ve üyeleriyle görüşmek üzere, Erzurum Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti tarafından, Süleyman Necati Bey görevlendirilmişti. Süleyman Necati Bey, şehri gezdirmiş ve Ermenilerin zulümlerini gösteren tabloları, özellikle Mürsel Paşa ve Ezirmikli Osman Ağa konaklarıyla İstasyon barakalarındaki katliamları ve nihayet binlerce Türk'ün buralarda çığlıklar içinde en vahşi bir şekilde nasıl yakıldıklarını yerinde göstermiş ve anlatmış, İslam eserlerini gezdirek, şehrin bin yıldır bir Türk yurdu olduğunu kanıtlamıştır.

Süleyman Necati'nin yanında bulunan Belediye Reisi Zakir Gürbüz Bey, bir ara söz alarak, eliyle Gez ve Kavak mezarlıklarını gösterip Amerikalı heyete şöyle demiştir:

"Şu, geniş taşlıkları görüyor musunuz? İşte bunlar Türk mezarlıklarıdır. Şehrin diğer taraflarında bulu-

nan daha on misli mezarlıklarımız vardır. Bir de, duvarlarla çevrilmiş, görülen şu küçük mezarlık vardır ki, işte orası Ermeni maşatlığıdır. Şimdi, bu şehirde Türkler mi Ermeniler mi çoktur. Bu herifler ölülerini yemediler ya!" (Kaynak: Başar'ın eseri.)

Yol açmak, bina yapmak gibi bahanelerle tarihi Erzurum mezarlıkları bir bir kaldırılırken, ihmal-kâr davranışlarımız, millî ve mahallî tarihimize bakımından, maddî ve aynı zamanda manevî mirasımızın mühim bir unsurunun yok edilmesiyle neticelenmiştir.

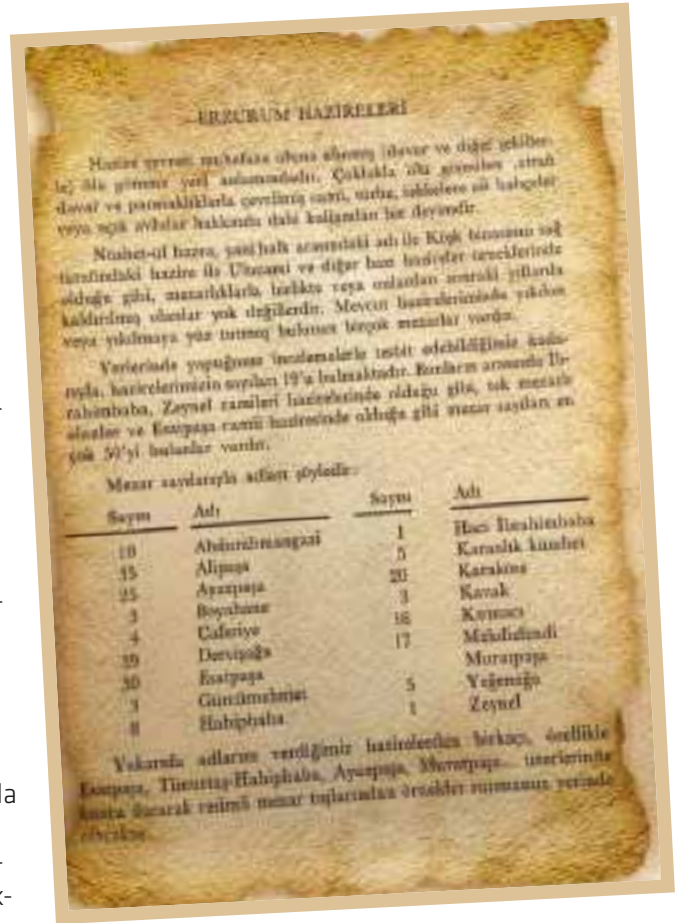
Erzurum'un kaldırılan ve yüzlerce dönüme yayılmış mezarlıklarında hangi şahsiyetler yatmaktaydı, tam olarak bilmiyoruz. Hiç olmazsa kaldırılan bu mezarlıklarda kimler metfunda onlar tespit edilseydi ya! Bu dramı muhterem Zeki Başar Hoca, mevzu bahis ettiğimiz eserinde, şu hayıflanma ile dile getirmiştir:

"Durumlarına değindiğimiz eski mezarlıklarımızda asker, sivil, birçok kişiler, eski bir deyimle, Ulema ve İlimiyeden pek çok kimseler ve halk adamı olarak bilinen sayısız değerler yatmaktadır. Mezarlıklar kaldırılıp yerlerinde parklar, bahçeler yapılırken, parsellenip satılır ve başka suretlerle yok edilirken, ünlü kişilerin tespitleri yapılmadığı için, bunlardan elde kalanları ve yerleri bilinenleri, maalesef çok az ve hemen hiç yok gibidir."

Başar, kaldırılan tarihi mezarlıkların sakinlerinin baş taşlarının dahi muhafaza edilmediğini, Erzurum Müzesi'nde, o zaman müze müdürü olan Tahsin Aşıroğlu'nun gayretiyle, hepi topu muhafaza altına alınan 38 mezar taşı olduğunu ifade eder ve üzüntüsünü dile getirir. Erzurum'un saygın evladı Başar'ı dinleyelim:

"Bazıları çeşitli türlerden kabartma resimler, bir kısmı kitabe, diğer bazıları da, kitabe ve resim taşıyan bu mezar taşlarının dördü Saltuklu, altısı Selçuklu, dördü İlhanlı dönemlerine ve geriye kalanları da Osmanlılar devrine ait oldukları halde, sahiplerinin kimlikleri çoklukla tespit edilememiştir.

Saltuklular dönemine ait olan 4 mezar taşından 3'ü Alaaddin Emir Ali (H. 8. yy.ın ilk yarısında öldürülmüştür); Emir Şeyh Mehmet ve Cemalettin adlı kişilere aittir. Osmanlı dönemindekiler arasında okunan on kadar kitabede rastlanan adlar ise Erzurum valileri Hacı Ali Paşa (Canik'te Alipaşa olacak) ile Ahmet Paşa, Müftü Hazık Efendi ve Kethuda İbrahim Ağa'ya aittirler. İbrahimağa Erzurum Valisi İbrahim Paşa'nın Kethudası Dergâh-ı Âli Kapıcılarbaşı olan İbrahim Ağa olacaktır ki, 1762'de ölmüştür.

Erzurum'un ilk valisi 1527 tarihinde atanmış olan Ferhat Paşa'dır. Ondan bugünü valisine (1973) kadar geçen 446 yıl zarfında atanmış olan valilerin sayısı 297'yi bulmaktadır. Bunlardan çeşitli tarih-

lerde Erzurum'da ölüp kaldıkları tespit olanlar arasında Bostancı Halil Paşa, Baldudak Mehmet Paşa, İstanbul Gümrükçüsü Ahmet Paşa, Çerkez Mehmet Paşa, Kara Mustafa Paşa, Seyit Ahmet Paşa, Süleyman Bahri Paşa, Müşir İsmail Paşa... vardılar. Seyit Ahmet Paşa ile Müşir İsmail Hakkı Paşa'nın İbrahim Paşa mezarlığına, Süleyman Bahri Paşa'nın ise Yeni Cami mezarlığına gömüldüklerine dair kayıtlara rastlanılıyor. Fakat gerek bunların ve gerek diğerlerinin yerleri bilinmemekte ve mezarlarına ait kitabeli taşlar elde bulunmamaktadır.

Sorumlu örgütlerin ilgisizlikleri ve genellikle bakımsızlıkları yüzünden yok olmaya mahkûm edildiklerine değindiğimiz mezarlıklarımız arasında Leblebici yokuşundaki mezarlık gibi, satılıp parsellenmiş ve parsellenen yerlerinde evler, apartmanlar yapılmış olanları da vardır. Bunlardan adı geçen yokuşun sol tarafına düşen mezarlığın bir kıyısında halk arasında Selçuk mezarı diye anılan Ali Fahrettin'e ait mezar (üzerinde kabartma kılıç, kama resimleri vardır) ile bunun yol aşırı karşı tarafında 1880 yılında ölen Müftü Feyzullah Efendi'ye ait mezar vardır.

Bu mezarlık, içinden geçen yollar ve yapılan evler ile yok edildiğinden tek başlarına kalan her iki mezar, ilgisizlik yüzünden pek perişan bir duruma düşmüşlerdir. Her iki mezarın durumları konu edinilmek suretiyle Belediye Başkanı Selahattin Ozan'a, 23 Haziran 1971 gününde yazılan bir mektup da dikati çekilmiş fakat ilgisi görülmemiştir.

Yerleri ve kimlikleri bilinen mezarlarımız arasında Ali Paşa Camii haziresindeki Ali Paşa'ya ait mezarla, Mehdi Efendi'den Karskapı'ya giden Beşiktaş Caddesinin sağ tarafına düşen bir yerde, Kadı Fahrettin Davut ve tahminen karısı olan Zahide Hatunun mezarları (Çifte Kardeşler); Muratpaşa Camii Haziresinde, 1730'da ölen Kul Kethüdası İsmail Ağa, Muratpaşa Camii ön haziresinde ordu mensuplarından Mehmet Ali Paşa, Derviş Ağa Camii haziresinde, 1799'da ölen Erzurum Ağası Ahmet Ağa ile 1789'da ölen Rüşumat Nazırı Ali Paşa oğlu Hasan'a ait mezarlar ve daha başkaları vardır.

Aziziye tabyasında verdiğimiz savaşta 1878'de şehit edilen İbrahim oğlu Süleyman'ın mezarı (Mahmutpaşa türbesinin doğusunda) ile 1915 tarihinde Ermeniler tarafından şehit edilen Hafız Davut'un mezarı ve bir de 1879'da ölen âlimlerimizden Abdurreşid Hilmi Efendi ait mezar, müellif İbrahim Hakkı Konyalı'ya göre, Mahmutpaşa mezarlığında idiler. Diğer mezarlıklarımızda da sayıları çoğa vuran şehitlerimize ve çeşitli mesleklerden birçok ünlü kişilerin bize ait mezarları bulunmakta idi. Mezarlıkların hemen birçoklarının akıbetleri yukarıda belirttiğimiz şekilde olduklarına göre değindiğimiz isimlerle mevcudiyetlerini öğrendiğimiz diğer birçok değerlerimizi ait kitabeli ve resimli mezar

taşları ne olmuşlar ve nerelerde kalmışlardır?..

Dün kendileri gibi olan ölülerine saygı duymayan ve yarın onlar gibi olacaklarını hatırlamayanların Müslümanlıklarından olmasa bile, gerçek insanlıklarından ve Ata'ya saygıyı töre bilen gerçek Türklülüklerinden söz edilebilir mi?"

Başar, ilgili kitabın,'Mezarlıklarımız' başlıklı bölümde ise şu tespitleri yapar:

"Buralar, ölülerimizin gömüldükleri çukurlukların toprakla doldurmaları ile tümsek tümsek kabarmış bir arazi parçasından veya sınırları çevirmiş belli bir alandan ibaret değillerdir.

Mezarlıklarımız, göbek göbek sürüp gelmiş olan atalarımızın, onlardan sonra babalarımızın ve bizlerin, bizlerden sonra da kuşak kuşak yaşayıp gidecek olan torunlarımızın ebedî istirahat yerleridirler. Buralarda yatanlar bizleri örnek olmuş, yol göstermiş, maddi ve manevi yönleriyle zengin miraslar bırakmış kişilerdir.

Öbek öbek toprak yığınlarının ve boy boy, çeşit çeşit, taş ve mermer parçalarının altında yatanlarımızın vücuda getirdikleri bu yerlerde, maalesef bakımlarını da ihmal ettiğimiz bu sessizler çevresinde kimler ve kimlerimiz yoktu ki...

Toprakları vatan yapmasını bilmiş, gereğinde toprakları vatan yapanlara lâyık olarak, onların ruhlarını şad etmiş, büyük vakıfları ve türlü mimari eserleriyle bu vatani bayındırlaştırmış, bilgili ve bilgin varlıkları ve güzel telifleriyle millî, ahlakî niteliklerimize sahip çıkmamızı öğretip öğütlemiş olanlarımızla, karaların karşısında ak kalmasını, aklığai daima karalığa üstün kılmasını sağlamışlarımız, kısacası saymakla bitmeyecek kadar çok olan ilim, irfan, fazilet, meziyet, yetki ve yetenek sahiplerimiz, hep buralarda, bu yerlerde idiler...

Dirilerimize yol gösterip onları yönetenlerimizin sessiz ve hareketsiz yatıkları yerler oldukları için buralara "mezarlık" diyoruz. Tümsekleriyle birbirlerine benzeyen mezarlardan her birinde yatanların farklı meziyet ve hizmetlerini olanca genişliğiyle değerlendirmiş ve değer ölçülerimizi korumasını bilmiş olursak, mezarlık adının anlamındaki enginliği tümüyle kavramış oluruz.

İnceleyerek tespit ettiğimiz kadarıyla eski mezarlıklarımızın sayıları 36'yı bulmaktadır. Yine tek tek görüp tetkik ettiğimiz birçok hazirelerimiz vardır. Bütün buralarda yatanlarımızın genellikle kimler olduklarını yukarıda görmüş bulunuyoruz. Gördüğümüz bu kimselerin bir kısmının olsun kimliklerini öğrenmek istersek ne olacak? İstenilenleri de elde etmek herhalde mümkün olmayacak...

Bugün bile çocuklukla ileri sürülen iddiaların aksine kişiler ve resmi teşekküller olarak Hacı Kurban Mezarlığı örneğinde görüldüğü gibi, hayvan leşleri atmak, gübre dökmek, çöplük yapmakla kötü davranışımızı göstermiş bulunuyoruz. Bu olumsuzluğun özünde temiz ve olumlu bir niyet saklı olduğu söylenebilir mi? Bütün bunları yapmak ve yıllar yılı yapanlara göz yummakla hem samimi-yetsizlik göstermiş ve hem de bu görünüm karşısında eza ve utanç duymadığımızı açığa vurmuş olmuyor muyuz?

Gereçleri görmeyerek veya görmek istemeyerek çıkarları peşinde koşanların, bir bakıma, ölümlerimizin mülkleri olan mezarlıklara tecavüz etmekte hakları var mıdır, dersiniz? Bütün bu kişilerin kişisel yorumları, yaygaraları ne olursa olsun tedbirler alınmış olmalıydı ve alınmalıdır. Atalarımızın yattıkları bu yerlerde hayvanlarını otlatmaktan yine buraları aşağılık eğlencelerinin her türlü-süne sahne kılmaktan başka oluruna göre ahır ve kom yaparak, kerme dökmekten, kaçak barınak ve tuvaletler yapmaktan sakınmadıkları görülmektedir. En sonunda çukurlarından dışarı attıkları ölümlerimizin mülklerini arsa ve bahçe haline getirip tesahüp etmekten evler ve apartmanlar yapmaktan çekinmemiş, kuldan utanıp Allah'tan korkmamış olan kimselerdir, bunlar!..

Bu şekilde saygısızlık ve bakımsızlığın her türlü-sü ile karşılaşmış olan mezarlıklarımızın bir araya toplanmalarında bu demek oluyor ki kaldırılmaları da iyi niyet ve isabetin payını görmekle beraber, hataların, kusurların işlendiğini de kabul etmiş bulunuyoruz elbet. Şöyle ki, bu mezarlıklar kaldırılmadan önce krokileri çizilemez, her birinde yatanlar Asrı Mezarlık'ta ayrı ayrı parsellere kaldırılamaz, bunlardan gerekli olanların kitabeleri yazılıp derlenemez veya fotoğrafları çektirilemez ve nihayet mahallî tarihimiz bakımından değerli olanların mezar taşları, tarihi, milli ve medeni eserlerimizin koruyuculuğunu yapan müzelerimize kaldırılamaz mıydı?..

Evet! Mezarlıklarımızdan kaldırılanlar böylesine olmuş, bırakılanlar ise, işaret ettiğimiz gibi ağır bir ihmal ve ilgisizliğin perişanlığına terkedilmiştir. Resmi makamlardan, belediyeden, çok defa üyelerinin çıkarlarından başka bir şey düşünmeyen kooperatiflerden ve başka türlü örgütlerden her birinde yer alıp memleketten, milletten, ecattan, maneviyattan durmadan laf edenler, maalesef kendilerinden beklenenleri yerine getirememişlerdir. Bununla da kalmayarak, mezarlıklarımızı ve ölümlerimizi çıkarlarına konu yapmanın yollarını aramış ve bulmuşlardır.” (s. 5-9)

Zeki Başar'ın kitabından öğreniyoruz ki, tarihi mezarlıklarımız gibi, cami bahçelerindeki ölü

gömme yerleri olan hazirelerimizin ekserisi de yine yok edilmiştir. 1945 yılında rahmetli Kâzım Yurdalan'ın Belediye Başkanlığı sırasında yapılan ve yüzölçümü 127 bin metre kare olan Asrı Mezarlık, kaldırılan eski mezarlıkların bakiyesine ve hatırasına sahip çıkamamıştır!

Erzurum'un seçkin kişilerine ait olsun ayrı bir parsel ayrılmamış, mezarlık içinde yahut yakınında özel bir hazire düşünülmemiştir. Bunun gibi, eski mezarlıklar kaldırılırken, tarihi anlam taşıyan veya belgesel karakterde olan, kitabeli ve resimli mezar taşlarımız için ayrı bir bölüm düşünülmesi maddi-manevi mirasın yok edilmesiyle sonuçlanmıştır.

Asri Mezarlıktaki bir kısım mezarlığın Büyükşehir Belediyesi tarafından yakın bir zaman önce sökülüp kimliksiz hale getirilmesi, mezarlıklarımızın, hâlâ kültürel mirasımızın, manevî ve pek mühim bir parçası olduğunun şuurunda olmadığımızın da bir kanıtıdır.

Çarşıların Efendisi: Eski Erzurum'da Esnaf Teşkilatı ve Gelenekleri¹

Prof. Dr. Murat KÜÇÜKÜĞURLU

Osmanlı Devleti'nde geleneksel üretim ve alış-verişin yapıldığı çarşılar hâkim olan en önemli unsur, özü ahiliğe dayanan esnaf teşkilatıydı. Bu teşkilatın konumu, geleneksel üretim ve alış-verişin etkisini kaybetmeye başladığı 19. yüzyıldan itibaren değişmeye başladı. Bu dönemde bir taraftan Avrupa ürünleri çarşılar hâkim olurken diğer taraftan merkezî hükümetin çarşı üzerindeki etkinliği artmaya başladı. Bu durum Meşrutiyet döneminde iyice kendini gösterdi. Cumhuriyet döneminde ise bu sürecin tamamlandığını görüyoruz.

1 Bu makale, tarafımızdan yazılan "Erzurum Çarşı Pazar" kitabından derlenmiştir. Geniş bilgi için bahsedilen kitaba bakılabilir.

Bu değişim ve dönüşüm sürecinde, esnaf teşkilatının çarşı üzerindeki etkinliğini en uzun süre devam ettirdiğı şehirlerden birisi Erzurum'du. Bunu, 1925'te Süreyya Raif (Şarman) tarafından yazılan bir makaleden anlıyoruz. Bu makalede, geleneksel esnaf teşkilatının belirtilen tarihte Erzurum'da "berhayat" olduğı ve bu teşkilatın esnaf üzerindeki gücünü koruduğı belirtilmiştir. Süreyya Raif, esnaf teşkilatının yerini almak üzere kurulmuş olan Ticaret Odası'nın ve belediyenin bu teşkilatın çarşıdaki etkinliğini kırmayı başaramadığını özellikle ifade etmiştir. Kitapta bu makaleye ayrıca değinilecektir. Biz burada, tam da bu makalenin yazıldığı döneme ait bir hatırayı aktararak, eski esnaf teşkilatının Cumhuriyet'in ilk yıllarında ne denli güçlü olduğunu göstermek istiyoruz:

Akşam Gazetesi yazarı Şevket Rado, 15 Mart 1950 tarihli köşe yazısında, çok gezmiş, çok görmüş bir arkadaşının 25 yıl önce Erzurum'da yaşadığı bir hadiseyi şöyle anlatıyor:

"25 sene evvel Erzurum'a gitmiştim. Oradan kendime bir ayakkabı aldım. Bozuk çıktı. Ertesi günü ayakkabıcıya gittim, gösterdim. "Bunu geri al" dedim. Meramımı anlatamadım. Ah-

bablara dert yanarken, "Ne duruyorsun? Esnaf şeyhine gitsene!" dediler. Kalktım gittim; aldığım ayakkabıyı gösterdim. Hemen bir adam gönderip ayakkabıcıyı çağırttı ve ona ağızına geleni söyledi. Ayakkabının çürük tabanını kesip suratına attı. Ertesi günü bana sağlam bir ayakkabı getirip teslim ettiler..."

Bu hadiseyi aktaran Şevket Rado şöyle hayıflanıyor:

"İnsanın "Neredesin esnaf şeyhi?" diyeceğı geliyor. O zamanın esnaf şeyhi, herhalde bugün sayıları pek çok olan esnaf cemiyetlerinden birinin reisi demektir. Ayakkabı çürük çıktı diye ayakkabıcılar cemiyetinin reisine gidip şikâyet etseniz, "mesleğın şanını kötölüyor!" düşünceyiyle, meslektaşının kulağını çeker mi dersiniz?"

Meslektaşlar arası disiplin tarihe karışmıştır..."

Şevket Rado'nun dediğı gibi, artık eski esnaf cemiyetinin ruhu ve meslektaşlar arası disiplin tarihe karışmıştır. Aynı zamanda eski çarşılar ve mahalli üretim mekânları da tarihe karışmıştır. Bize düşen, geçmişin güzelliklerini belgelere dayalı olarak geleceğe aktarmaktır.

Erzurum'da Ahilik ve Esnaf Teşkilatına Dair İncelemeler

Şeyh, Kethüda ve Yiğitbaşı

Ahiliğin Erzurum'da çok eski bir geçmişe sahip olduğı, gerek İbn Battuta'nın seyahatnâmesinde verdiğı bilgilerden, gerekse Ahilere ait 13.-14.yüzyıllardan kalan mezar kitabelerinden anlaşılmaktadır. Meşhur Arap seyyah İbn Battuta, İlhanlı hâkimiyetinin hemen sonrasında Erzurum'a geldiğinde, Ahi Tuman'ın zaviyesine inmiş ve burada üç gün misafir olmuştu. Battuta'ya göre Ahi Tuman oldukça yaşlıydı ve yaşının 130'u geçkin olduğı söyleniyordu. Buna rağmen hafızası çok güçlü olan, değnek-siz yürüyen ve namazlarını düzenli olarak kılan Ahi Tuman, tekkesine gelen bu önemli misafirine bizzat yemek ikram etmişti.

Battuta'nın seyahatnamesinden de anlaşılacağı üzere ahilik, tekke ve zaviye ile alakalı bir yapıydı. Erzurum'daki esnaf teşkilatı incelendiğın-

de, teşkilatın başında olan üç makam ön plana çıkmaktadır: Şeyh, kâhya/kethüda ve yiğitbaşı.

Esnaf teşkilatının başında bulunan Debbağlar Şeyhi, esnaf arasında çıkan problemleri hallettiği gibi, esnafın belediye ve hükümetle olan ilişkilerine de nezaret etmekteydi. Tespitlerimize göre 1840'lı yıllarda Erzurum'daki Debbağlar Şeyhi, Hacı Kurban Ağa idi. Kurban Ağa'nın, Taşhan yakınındaki Büyük Kavafhâne'de dükkânı vardı. 1880'lerdeki Debbağlar Şeyhi ise Büyük Debbağhâne'nin sahiplerinden olan Hacı Nebi Ağa idi. Debbağlar Şeyhi'nin yanı sıra, 19. yüzyıl sonlarında Attarlar Şeyhi Şakir, Hüseyniye Dergâhı Şeyhi Eşref ve Tüccar Şeyhi Hacı Mehmet Efendi, şehrin esnaf ve tüccarına liderlik yapan kişiler arasında yer alıyordu.

Erzurum'daki ahiliğe dayalı esnaf teşkilatının tespit edebildiğimiz son lideri, Debbağlar Şeyhi Arif Efendi'dir. Cumhuriyet'in ilk yıllarına ait bazı kaynak eserlerde, Arif Efendi'ye "*Debbağlar Şeyhi*" yerine "*Debbağlar Kâhyası*" denilmektedir. Yani Arif Efendi, bu yeni dönemde Debbağlar Cemiyeti Reisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Arif Efendi'nin, esnaf lideri olmak yanında, siyasetle yakından ilgilendiği anlaşılmaktadır. 21 Ocak 1921'de, Bolşeviklik

(komünizm) cereyanına karşı Erzurum'da kurulan Muhafaza-i Mukaddesât Cemiyeti'nin 20 kişilik kurucu azası arasında Arif Efendi de yer almaktaydı. 1924'te Erzurum'da meydana gelen şiddetli deprem sırasında Karadeniz seyahatine devam eden Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'i Erzurum'a davet eden telgrafın altında Arif Efendi'nin de imzası vardı. Cumhuriyet'in ilk yıllarında Gürcükapı'daki debbağhâneyi işleten Arif Efendi, aynı zamanda Ticaret Odası meclisi üyesiydi. Arif Efendi'nin meclis üyesi yapılmasının amacı, Ticaret Odasına kaydolmakta tereddüt gösteren esnafı bu yeni oluşuma ısındırmaktı.

Osmanlı'nın son döneminde esnaf teşkilatı içinde ön plana çıkan kişi "kâhya", yani "kethüda" idi. Bu dönemde, yani 19. yüzyılın sonlarında, Erzurum'daki Umum Esnaf Kethüdası Hacı Haşim Efendi idi. Bu dönemde her bir esnaf teşkilatının başında bulunan kişinin kâhya olduğunu söylemek yanlış olmaz. Anladığımız kadarıyla Debbağlar Şeyhi, bütün esnafın üzerinde temsili bir makam olup, esnaf gruplarının fiili liderleri kâhyalardı. Hatta kâhya, çoğu zaman "*şeyh*" olarak zikrediliyordu.

1912'de çıkarılan "Esnaf Cemiyetleri Talimatnamesi" ile esnaf kethüdalıkları kaldırılmış ve her esnafın birer cemiyet kurarak cemiyet re-

islerini seçmeleri hükme bağlanmıştı. Bu tarihten sonra Erzurum'da kurulmaya başlanan esnaf cemiyetlerinin başkanları, genellikle eski kethüdalar olmuştur. Bu durum 1918 sonrası için de geçerlidir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında "esnaf cemiyeti reisi" yerine bazen "esnaf kethüdası" tabiri kullanılmıştır. Mesela, 93 Harbi'ndeki Aziziye Savaşı'na katılmış olup 1930'ların ortalarında hayatta olan 7-8 kişiden birisi "Kahveciler Cemiyeti Reisi" Haydaroğlu Şükrü Bey olup, kendisi için bazı belgelerde "Kahveciler Kethüdası" tabiri kullanılmıştır.

Kâhyanın yardımcısı olan "yiğitbaşı" yerine, Erzurum'da bazen "yol ustası" tabiri de kullanılmaktaydı. Ahilik teşkilatından kalma bir terim olan "yiğitbaşı"lık, Erzurum'daki bakırcılar esnafı içinde 1966 yılına kadar kullanılmış, bu tarihten sonra yiğitbaşı yerine "tebliğ memuru" ifadesi kullanılmıştır.

Diğer taraftan, Erzurum'la ilgili çeşitli belgelerde pazar ağası, çarşı ağası, pazarbaşı, bakkalbaşı, tellalbaşı, ekmekçi başı, mekkarecibaşı, kasapbaşı, kömürcübaşı gibi unvanlara rastlanmıştır. Anlaşıldığı kadarıyla bu kişiler, bir pazarın veya bir esnaf grubunun sorumlusu veya sözcüsü olarak görev yapmaktaydılar.

Erzurum'un önemli şahsiyetlerinden İhsan Coşkun Atılcan, yukarıda anlatmaya çalıştığımız esnaf yetkililerinin yaptıkları işleri şöyle anlatır:

"Yüz sene kadar evvelki (19. yüzyılın ikinci yarısında) Erzurum'un çarşı ve pazar yerlerini, o devirleri yaşamış olanlarla birlikte gezdiğimizde, bu hakikatlerle beraber bazı gelenekler de meydana çıkıyor. Esvela esnaf teşekkülleri başıboş değildi. Her esnaf zümresinin bir şeyhi

(piri), yiğitbaşı, onların başında da yiğitler bulunurdu. Bu teşekküller esnafı murakabe ve cezalandırma yetkisine sahiptiler. Ekseriya Cuma günleri namazdan sonra yiğitbaşılı mensup olduğu esnafı kapı kapı dolaşır "Bugün falan yerde erkân (usta toplantısı) var" der ve belli yer ve saatlerde toplanmalarını sağlardı. Belirtilen yerlerde toplanan ustalar, ya bir kalfayı imtihan eder; mesela kalfa berberse bir baş traşını veya ustura kullanmasındaki hünerini gösterir veya esnafın piyasaya süreceği işin kalite ve işçiliği hakkında kararlar alınır. Bir ayakkabıcıyı ele alalım: Havuzlu Hanın kapısında her zaman bir yemeni (ayakkabı) bir çizme veya sarı bir pabucun ortasından kesilmiş olarak asılı olduğu görülürdü. O pabuç veya yemeni yanlış yapıldığı için ustalar komisyonu tarafından halka teşhir edilmiştir. Erkânda mesela yemeniler öküz gönünden yapılacak diye bir karar alınmışsa, bunun aksine hareket eden esnafın "pabucu dama atılır" yahut yukarıda arz ettiğim gibi Havuzlu Han'ın kapısında teşhir edilir, tekerrüründe de dükkân kapatılırdı.

Ustalık derecesine gelmiş bir kalfanın resmen usta olabilmesi için de yaşlı, tecrübeli ve olgun ustaların huzurunda ciddi imtihan vermek mecburiyeti vardı. Böyle bir imtihan yemekli olurdu. O gün kuzular, pilavlar yenir, tatlı yarenlikler edilir, çeşitli eğlenceler yapılırdı."

ABD Konsolosu Bergholz'a Göre Erzurum Esnaf Teşkilatı

19. yüzyıl sonlarında Erzurum'da görev yapan ABD Konsolosu Leo Bergholz, 28 Ağustos 1897 tarihli Erzurum Ticaret Raporu'nda, şehirdeki esnaf teşkilatı hakkında son derece önemli bilgiler vermiştir. Bergholz'a göre bütün meslekler lonca teşkilatı içinde yer almaktaydı. Aynı mesleğe mensup olan kişiler, diğer Anadolu şehirlerinde olduğu gibi, tek bir pazarda toplanmamıştı. Herhangi bir pazarda aynı mesleğe mensup olanların tamamı, bir organizasyon teşkil ederek, başlarına "akşakallı" olarak isimlendirilen bir lider seçerlerdi. Bu lider, loncaların genel meclisinde onları temsil ederdi. Bu meclis, esnaf arasındaki problemleri çözer, dargınları barıştırdı ve esnafa yol gösterecek kuralları belirlerdi. Genel toplantıda çözülemeyen sorunlar, "şeyh" olarak isimlendirilen ustaya intikal ettirilirdi. Şeyhler, mutlaka Türk olmalıydı. Şeyhler, üst makam olarak "şeyh sahibi"ne temyiz başvuru-

rusunda bulunabilirdi. Bu şeyh sahibi esnaf tarafından seçilmezdi. Bu kişi, bilgeliği, zenginliği ve itibarı sayesinde bu göreve getirilirdi. Mesele burada da çözülemezse, mahalli hükümete başvurulurdu. Bununla birlikte, sorunların önemli bir kısmı, hükümete gitmek-sizin, esnaf toplantılarında çözüldü. Şehrin yöneticisi, loncalarla iletişime geçmek isterse, şeyh sahibine bir yazı gönderirdi. Bu yazı şeyh sahibi vasıtasıyla şeyhlere ulaştırılırdı. Şeyhler ise her bir meslek grubunun liderine bunu iletirdi. Esnaf liderleri ise “*kır sakallılar meclisi*”ne durumu bildirirdi. Bu meclis ise, temsil ettikleri teşkilata durumu aktarırdı. Çıraklara verilecek ücretler vs. mecliste tayin edilirdi. Meclisin toplantıları kahveler eşliğinde dualar ve tebriklerle sona ererdi.

Esnaf Teşkilatının Siyasetle İlişkisi

II. Meşrutiyet döneminde Erzurum'daki esnaf teşkilatının İttihat ve Terakki Fırkası/Partisi ile irtibatlı olduğu anlaşılmaktadır. Bu hususta elimizde bazı belgeler vardır. Bunlardan birisi, Erzurum Mebusu Hacı Şevket Efendi ile Bayezit Mebusu Süleyman Sudi Bey'in, İttihat ve Terakki Fırkası'ndan ayrılarak Ahali Fırkası'na katılmalarına tepki olarak, Erzurumlular tarafından hazırlanan telgraftır. Tasvîr-i Efkâr Gazetesi'nde yayınlanan 16 Şubat 1910 tarihli bu telgraf, bahsedilen mebusların bu

davranışlarına karşı ortaya konulan tepkinin ilginç bir örneği olarak karşımıza çıkmaktadır. Mebusların İttihat ve Terakki Fırkası'ndan ayrılmalarına karşı Erzurum halkı adına sert bir tepki koyan ve bu arada Erzurumluların “*verilen sözün tutulması*” ile ilgili bakış açılarını yansıtan bu yazının altında, başta Belediye Başkanı Şerif Efendi'nin, hemen ardından da Umum Esnaf Kethüdası Haşim Efendi'nin imzası vardır.

Bilindiği üzere, II. Meşrutiyet'in ilan tarihi olan 23 Temmuz, “Milli Bayram” ilan edilmiş ve kutlanmıştır. Erzurum'daki esnaf cemiyetleri, ilk defa olarak, 1911'de yapılan kutlamalara toplu halde katılmışlardır. Esnaf grupları, kendilerine mahsus bayraklarla Gürcükapı'dan Hükümet Konağı'na doğru yürüyüşe geçmişler ve yapılan törenlere katılmışlardır. Bu katılım, esnafın İttihat ve Terakki Fırkası'na yakınlığını göstermesi bakımından da önemlidir.

Abdülkadir İnan'ın Derlemeleri

1927'de İstanbul'da kurulmuş olan Halk Bilgisi Derneği, ilk ilmî seyahatini Erzurum ve çevresine gerçekleştirmiştir. 1929'da Dernek adına bölgeye gelmiş olan Abdülkadir İnan, Erzurum'daki esnaf teşkilatının işleyişi hakkında, başta Debbağlar Şeyhi Arif Efendi olmak üzere, bu teşkilatı bizzat görmüş kişilerden son

derece kıymetli bilgiler derlemiştir. Sadece bu hususta değil, sosyal ve iktisadî hayatın çeşitli yönlerine dair önemli bilgiler içeren bu derleme, 1930'da "*Birinci İlmî Seyahata Dair Raporu*" ismiyle İstanbul'da yayınlanmıştır. Aşağıda bu derlemenin konumuzu ilgilendiren kısımlarını aktarmak istiyoruz:

Büyük kültür tarihçisi Abdülkadir Bey'e göre, 1929 yılı itibariyle Erzurum'da eski esnaf teşkilatı neredeyse ortadan kalkmıştı; fakat Debbağlar Şeyhi Arif Efendi bu geleneği devam ettirmeye çalışıyordu. Arif Efendi'nin kendisine verdiği bilgilere göre; Erzurum'daki debbağ esnafının piri Kırşehir'de idi. Kırşehir'deki pir eskiden her yıl bir kez Erzurum'a gelir ve bü-

tün esnaf tarafından şehrin batısındaki İstanbulkapı'da istikbal olunurdu. Şeyh bu kapıdan itibaren yaya olarak şehre girerdi. Yanındaki yoldaşının elinde kırmızı renkli bir sancak bulunurdu. Bu sancağın üzerinde Arif Efendi'nin de tam olarak hatırlayamadığı bir şeyler yazılıydı. Bu şekilde merasimle şehir içinde yürüyen pir Erzurum'daki debbağlar şeyhinin evine gelir, sancağı diker ve 3 gün orada kalırdı. Bu süre zarfında şehir esnafı eve gelerek "Hoş geldiniz, safa geldiniz" der, sancağa ve pire selam verirdi.

Her esnafın kethüdası ayrı olurdu. Bütün esnaf teşkilatının başında ise debbağlar şeyhi (kethüdası/kâhyası) bulunuyordu. Esnafın kendi arasında halledemediği meseleler debbağlar şeyhine intikal ettirilirdi. Kunduracı hile yaparsa müşteri kethüdaya şikâyet eder, o da "*erkân*"ı toplardı. Erkân meclisi, hile karıştırılan kundurayı parçalamaya yahut bunu yapmanın dükkânını üç gün kapamaya hükmederdi. Esnaf arasında tesanüt çok kuvvetliydi. Birbirine yardım etmek âdeti vardı. Kalfa usta olduğu zaman, isterse eski dükkâna ortak olabilirdi. Çünkü o dükkâna kendisi de emek vermişti. Yoksul veya borçlu düşen ustalar için esnaf kethüdaları birbirleriyle haberleşerek yardım toplarlardı.

Bir kişi debbağlık sanatını öğrenmek isterse çırak-şakirt olup üç yıl hizmet eder ve sonra kalfa olurdu. Üç yıl da kalfalık yaptıktan sonra "usta" olurdu. Ustalık için bir merasim tertip edilirdi. Şöyle ki; üç yıl kalfalık yapan kişi ustasının müdahalesiyle "erkân"a gelip "benim hakkımı verin" derdi. Bu rica üzerine erkân, merasim icrasına karar verirdi. Yapılan merasimde "yol ustası" hutbe okur ve şöyle derdi: "Pirim, ey şeyhim. Çıkar getirdim; geleyim mi, geri döneyim mi?"

Pir bu isteği kabul ederdi. O sırada şeyhin sol omuzunda beyaz mendil bulunurdu. Ustadan "Bu çocuğun usta olduğuna şahadet edersin?" diye sorulur; usta da üç defa "Evet usta oldu" diye şahadet ederdi. Şeyh bu kez "Hakkını helal ettin mi?" diye sorar ve ustası "Ettim" diyerek karşılık verirdi. Sonra kalfaya dönülerek "Emeğini helal ettin mi?" diye sorulur ve karşılık olarak "Ettim" cevabı alınır. Bu soru cevap faslından sonra şeyh omuzundaki beyaz mendili alıp üç düğüm yaparak kalfanın beline bağlardı. Bu düğümlerden ilki Allah'ın birliğine, ikincisi Peygamber'in hak olduğuna, üçüncüsü ise kişinin ustalığına delalet ederdi.

Erzurum dadaşlarından Hasankaleli Recep Usta üç yıl çıraklık yapmış, üç yıl kalfa olmuş ve nihayet Balkan Savaşları sırasında Erzurum'da debbağlar şeyhi huzurunda peştamal kuşanmıştı. Merasim şöyle olmuştu:

Esnaf toplanmış ve usta olacak namzetler diz üzerine oturmuşlar. Merasim işine yalnız aşçı ustalar karışmış. Her esnafın şeyhi yanında yiğitbaşı olduğu halde, orada hazır bulunmuş. Recep Ustayı ve arkadaşlarını sınamışlar, imtihan etmişler. Debbağlar şeyhi peştamal kuşatmış. Kuşatırken kalfalar sağ elleriyle sol kulaklarını tutmuşlar ve ayaklarının başparmaklarını yekdiğeri üzerine koymuşlar. Ustadan "Hakkını helal ettin mi, bu çırağın usta oldu mu?" diye şeyh üç defa sual etmiş. "Evet" cevabını aldıktan sonra kalfalardan "Hakkını helal ettin mi?" diye yine üç defa sormuş. Sonra kalfalar şeyhlerin ve ustaların ellerini öpmüşler.

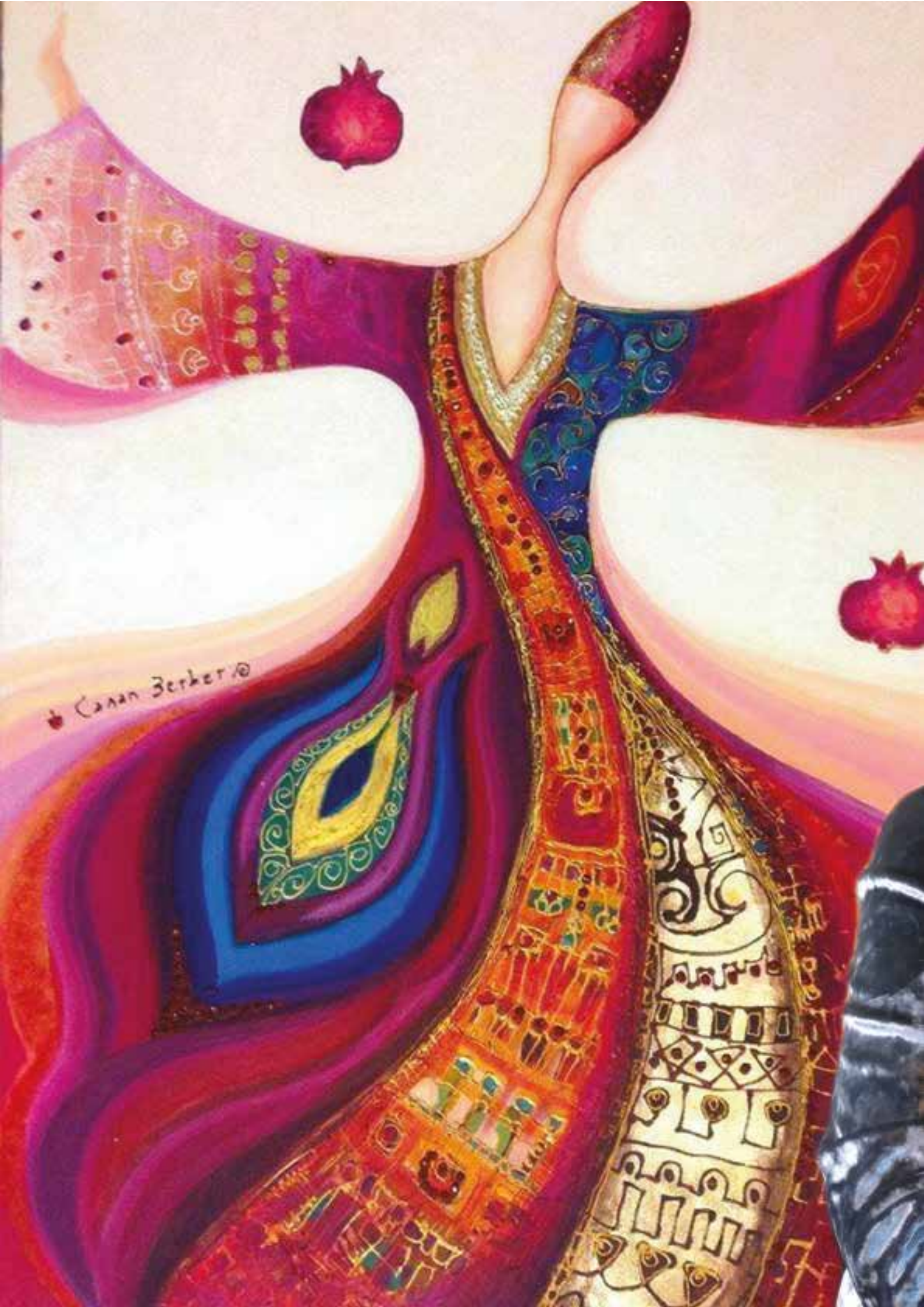
Ustalık merasimi sadece Müslümanlara özgü olmayıp, Hıristiyanlar da aynı merasime tabi tutulurdu. Çok daha eskiden debbağlık sanatı Müslümanların elindeyken, Hıristiyanların da tek tük bu sanatla iştiğal ettiği olurdu. Yardımlaşma ve diğer bazı konularda Hıristi-

yan ustalara karşı bir fark gösterilmezdi. Arif Efendi'nin ifadesiyle hep birlikte kardeş gibi yaşanırdı.

Erzincanlı kuyumcu Hafız Mustafa Nuri Efendi'nin verdiği bilgilere göre; ustalık için yapılan merasimlerde ve peştamal kuşanmada İslam-Hıristiyan farkı olmayıp aynı dualar okunurdu. Usta olacak adamın verdiği ziyafete "lokma" denirdi. Arif Efendi ve Mustafa Nuri Efendi'nin verdiği bilgilerin aksine, Hasankaleli Süleyman Usta ile Gümüşhaneli Yusuf Usta'ya göre, ustalık (peştamal kuşanma) törenlerinde Müslüman ile Hıristiyan arasında küçük bazı farklar vardı. Buna göre Hıristiyanlar peştamalı sağ omuz ve sol koltuk altından bağlardı. Yine dua merasiminde Hıristiyan ustalar için "Hayırlı günlere eresin" denirdi ki bunun anlamı "Müslüman olasin" idi.

Abdülkadir İnan'ın, başta Esnaf Şeyhi Arif Efendi olmak üzere, ilgili kişilerden dinleyip kaydettiği bilgiler son derece değerlidir. Bu bilgilerden hareketle, Erzurum ve yöresi esnaf teşkilatları hakkında önemli sonuçlar çıkarmak mümkündür. Örneğin Hıristiyanların, daha net bir ifadeyle Ermenilerin ahilik teşkilatlanması içerisinde yer aldıkları, ustalık ve peştamal kuşanma merasimlerinin onlar için de yapıldığını; yardımlaşma ve diğer pek çok hususta bir ayırım gözetilmediğini bu ifadelerden anlıyoruz.

Canan Berker ©

Belkıs Altuniş GÜRSOY ile *Erzurum Üzerine*

Neslihan Arzu KETECİ

Daha yeni yeni sosyal medya dediğimiz çarka dahil olmuştum. (2010) Eski dost ve arkadaşlara ulaşmanın verdiği mutluluğa, yeni yeni arkadaşlıklar ekleniyordu her geçen gün..Güzel bir Erzurum grubu oluşmuştu güzel yurdumun her bir köşesinden katılımlarla..Yapılan sohbetlerde her geçen gün yeni bilgilere rastlıyor ve bilgi dağarcığımız bu şekilde zenginleşmeye devam ediyordu.

ESKİ ERZURUM FOTOĞRAFLARI adı altında oluşan bir grubun içerisindeydim. Çok kıymetli Öğretmenlerimiz, Akademisyenler ve yüreği Erzurum sevdasıyla çarpan hemşehrilerimizle yeri geliyor eski bir fotoğrafın, bazen de yeri geliyor yöresel bir sözcüğün üzerinde uzun süren yazışmalar yapıyor ve bilgilerimizi paylaşıyorduk. Bu arada soyadımdan dolayı Babamın ve Rahmetli Annemin öğrencilerine rastlıyor, onlarla da küçük küçük hasbihal ediyorduk. "Acaba bu fotoğraftaki yer neresi?" dediğimiz günlerden birinde tanıştık Belkıs Hanımla.. "Erendiz Hanımın kızı mısınız? " diye başlayan bir soru bugünlerin mimarı oldu diyebilirim.

Özelden başlayan yazışmalarımız ve telefon görüşmelerimiz oluyordu ara ara.. Eşi Kenan Gürsoy o dönem Vatikan Büyükelçisiydi ve Roma'da yaşıyorlardı. İnsanı kendine hayran bırakacak incelikte güzel cümlelerle ve yumuşak bir ses tonuyla bana eskiye dair güzel hatıralardan bahsediyordu. *"Buradayız, bekleriz, seni ve kardeşlerini yakından tanımak isterim."* dediğinin üzerinden ne kadar zaman geçti bilmiyorum ama kardeşim Roma'ya gidecekti. Ona Belkis hanımdan bahsettim ama fırsat bulup yanlarına gideceğinden emin olamadım. Ve kardeşimin orada olduğu dönemde bana bir mesaj gönderdi Belkis Hanım. Duygu yüklü bu mesajda özetle Kürşad'ın ziyaretinden duyduğu memnuniyete değinmiş, ve onu dakikalarca izlediğini yazmıştı. *"Bir evlat gibi sevdim."* notuyla veda etmişti mesajında..

Gel zaman git zaman görüşmelerimiz bu şekilde devam etti. Eşinin görev süresinin bitimiyle İstanbul'a geldiklerinin haberini alınca sevinmiştim. *"Mutlaka bir araya gelelim"* temennisinin üzerinden geçen süreyi hatırlamıyorum ama görev yaptığı İstanbul Aydın Üniversitesi'nde görüşmek üzere sözleştik. Karşılaştığımız andaki o içten sarılışını ve gözlerindeki yaşları anlatmam için kelime dağacığımı zorladım ama inanın o anı bir kelimeye bağlayamadım.

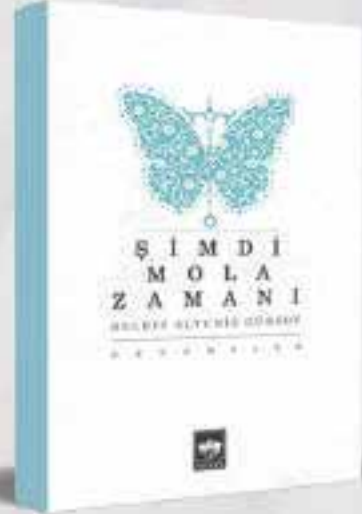
Güzel bir öğleden sonra geçirdik Belkis hanımla; Erzurum'dan, Edebiyat'tan, Öğrencilik yıllarından ve Roma'daki günlerine kadar doyumsuz bir sohbetle öğlen yemeğiyle eşlik ettik. Erzurumluların olmazsa olmazı limonlu çay şahit oldu konuşmalarımıza ve göz yaşlarımıza. *"Bir Abla gibi gör beni lütfen!"* değişindeki kibarlığı görmeyi isterdim.

Kendisine yoğun çalışma temposuna ve sosyal yaşantısına rağmen bizlere zaman ayırdığı için çok teşekkür ediyor sevgilerimi sunuyorum.

Sizlere Belkis Altuniş Gürsoy ile kısa bir biyografik bilgi vererek sohbetimize başlayorum:

Belkis Altuniş Gürsoy, 1954 Erzurum doğumlu. İlkokul, Ortaokul ve Üniversiteyi Erzurum'da bitirdikten sonra Nenehatun Kız Öğretmen Lisesinde 1 dönem Edebiyat derslerine girdikten sonra Atatürk Üniversitesinde Yeni Türk Edebiyatı Asistanı olarak göreve başladı. Aynı Üniversitede "Cenap Şahabettin'in Servet-i Fünun'da çıkan Mensur Eserleri" konulu çalışmasıyla Yüksek Lisansını, "Abdülhak Hamit Tarhan'ın Tiyatro Eserlerinde Kadın" adlı teziyle de Doktorasını tamamladıktan sonra Gazi Üniversitesinde Yardımcı Doçent, Doçent ve Profesör olarak görev aldı. Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesinde Öğretim Üyesi olarak görev yaptıktan sonra; eşinin Vatikan Büyükelçiliği görevine getirilmesi neticesinde oraya yerleşti. (2009- 2014) Roma'dan döndükten sonra İstanbul Aydın Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesinde Öğretim Üyesi olarak çalışmaya başladı ve halen bu görevine devam etmektedir.

Belkis Altuniş Gürsoy'un yayınlanmış 60 a yakın Makalesi, yurt içi ve yurt dışında sunulmuş bir çok konferansı ve tebliğinin yanı sıra Şimdi Mola Zamanı ve Hüseyin Suad Yalçın Hayatı ve Eserleri isimli kitapları bulunmaktadır. Türk Dünyası Yazarları Ansiklopedisi projesinde Proje Başkan Yardımcısı, madde yazarı ve Redaktör olarak görev almaktadır.

Şimdi Mola Zamanından

Levh-i mahfuz, zamandan ruhsat aldıkça katlarını bir bir açmakta. Her can yitik malının peşine düşmüş bir masal kuşu misali düşe kalka menziller aşmakta. İç alemin feveranları ile dış dünyanın tuğyanları nadiren uzlaşmakta; çoğu zaman da çatışmakta. Beşer, kara toprak ile gök kubbenin, fani beden ile baki ruhun arafında sık sık un ufak olmakta. Ademoğlu bir taraftan kaderiyle örülürken bir taraftan da kaderini örecek ömür defterini doldurmakta. Gün, ezeli vaadini yerine getirerek heybeler dolusu bahtı dünya sofrasına yağırmakta. Her insan payına düşene, kısmetine erişene sessizce sahip çıkmakta. Kimine eza, kimine cefa, kimine sefa tayınları dağılmakta. Kimi rahmet sağanakları altında susuzluktan kavrulurken, kimi ise kor ateşten karlar üstünde ısınmakta. Ümit, taze bir yürek gibi âlemlerin üzerinde her daim çırpınmakta. Ey can sus, dilin dizginlerini bağla artık. Sus ve bekle, bak ve seyret, duy ve işit. Çalılar ormana, çöller ummana, zulmetler nura dönmekte, ses etmeden çağla artık.

Edebiyatın sizin hayatınızdaki yeri nedir, Edebiyat sizce ne anlam ifade ediyor? Neden Yeni Türk Edebiyatı

Dünyayı penceresinden seyrettiğim edebiyat; edebi eserler vasıtasıyla beşerin ne ölçüde asil, derin ve yüksek fikirler taşıyabileceğine ne çapta ince, zengin ve yoğun hisler besleyebileceğine şahit olmama vesile oldu.

Şiir, roman, hikâye ve tiyatro gibi mahsullerin dünyasında insanoğlu; sadece kendini ifade etmekle kalmayıp zaman ve mekân farkı gözetmeksizin diğer insan kardeşleriyle her anlamda paydaş ve haldaş olduğunu gördü. Bu geniş aile fotoğrafı; herkes gibi bana da bir taraftan bu büyük resmin zerre mikyasta da olsa bir parçası olduğumu öğretmeye çalışırken diğer taraftan da bütün bir âlem halklarıyla gönül bağı kurmama âcizane fırsatı tanıdı.

Edebiyat; bana aynı sofranın nimetleriyle gıdalanın, aynı acılarla gözyaşı dökün, benzer ümitlerle teselli bulan bütün bir insanlık tarihinin bir nefeslik ölçekte bir devamı olduğumu hissettirdi. Bu hissediş; gayrılarının aynasında kendimi seyrederken, bir nebze de olsa kendimi fark etmeme ve kendimle yüzleşmeme imkân verdi. İnsanoğlu; uzun asırların çetelesinde sınındığı üzere onca kudret ve kuvvetine rağmen son kertede âcizdi. Nefsinden başlamak kaydıyla bu acziyetin şuurunda olmak; kusur ve noksanın da o aczin bir aksi olduğunu bilmek önemliydi. Bu biliş; gönüllerin yumuşamasına, yüreklerin ısın-

masına, nazarların buğulanmasına sebep olduğu kadar iç dünyanın sınırlarını da habire büyütmenin yolunu açıyordu. Her ne kadar bu iç büyümeyi yakalamak noktasından çok uzakta bulunsam da edebiyat sayesinde, böylesi bir ufkun varlığını öğrendim. O, itibarla edep kelimesinden türediği iddia edilen edebiyat; benim ömür çizgimde ışık saçan bir kandil mesabesinde oldu. Değil canlı cansız; İlahi tecellinin bir yansıması hükmünde bulunan her bir zerrenin bile büyük bir değer olduğunu keşfetmemi sağladı.

Niye Yeni Türk Edebiyatı sorusunun cevabına gelince, bu bir seçim değil; benim için bir kaderdi. Merhum Kaya Bilgegil hoca, üçüncü sınıfın final imtihanında kâğıdımdan hareketle gıyabımda beni asistan adayı olarak seçtiğinde zaten bu yol kendiliğinden önüme düşmüştü.

Siz bir Erzurumlusunuz ve merhum babanızın Erzurum'un önemli esnaflarından birisi. Bugün geldiğiniz noktadan geri dönüp baktığınızda babanızla ve onun esnaflık geleneği ile ilgili neler söylemek istersiniz. Bu soruyu şunun için soruyorum biz şehir dergisi için söyleyişi yapıyoruz. Şehrin geçmişine ait hatıralar bizim sanırım kaybettiğimiz değerlerimize ışık tutacak?

Babam, merhum Mahir Altuniş; sadece babam değil, dayandığım kol, yaslandığım omuz, inandığım yürekti. Belli bir yaşa gelinceye kadarki hayatımda insanüstü bir varlık olarak algıladığım, her sözünü Hak kelâmı gibi bildiğim bir koca direkti. Hem bir şehit yetimi hem de bir öksüz olarak büyüyen babamın en bariz hususiyetlerinden biri muhabbet dolu bir gönül taşıyor olmasıydı. Değil sadece insanı, Yunuslayın bir yaklaşımla kurdu kuşu, börtü böceği çalığı çırpıyı da sevgisiyle kuşatan bu yayla çocuğu; ticaretin genel geçer kurallarına pek uymaz, her daim vermeye amade yanını esnaflık hayatının da temelinde oturturdu. Çok özel tasarımları olan bir kuyumcu ustası olduğu halde alışılmış anlamda bir ticaret adamı olacak yapıda değildi. Her isteyene kefil olan yumuşaklığı sebebiyle hayatında çok sıkıntı çekti ama yine de insanlara güven duymaktan bir türlü vaz geçmedi. "İsteyeni boş çevirmek olmaz" diyerek her fırsatta bu sözüne beden verdi.

Babamın dükkânı çocukluğumuzda bizim ikinci evimiz mertebesindeydi. Taş Mağazaları'na sık sık gider, bu kalbi sıcak kuyumcu ustasıyla saatler harcardık. Çoğu zaman orada onu Horasan Müftüsü, Zeynel Cami imamı, Tapu müdürü Murat Bey gibi zamanın ehli dillerinden birkaçıyla tasavvufi bir neşve içinde koyu bir sohbetle dalmış bulurduk.

O zamanki çarşının, sokağın terbiye eden, kıvam bulduran bir cephesi vardı. Herkes birbirini göz ucuyla, hal diliyle kontrol ettiğinden bu sosyal disiplin -baskı demeyeceğim- cemiyeti bir şekilde hi-zaya sokardı.

İrfan meclislerinde demlenen babam, bilhassa tarihi konulara meraklıydı. Güçlü hafızası sayesinde bilgi biriktirmek ve yeri geldiğinde de sarf etmek hususunda ismi gibi mahirdi. Güler yüzlü, tatlı dilli, dağarcığı dolu bir kimse sıfatıyla herkese iyi muamele eder, herkesi hoş tutardı. Buna mukabil etrafından da layıkı veçhile sevgi ve saygı görürdü.

Erzurum'un kaybolan çarşıları var. Kentleşme adına mahalleleri yıkıp yok ediyoruz, yıktıklarımız, eğri büğrü kâgir-yığma evler ve binalar değil, yıktığımız bir kültür. Bu kültürlerden birisi de unuttuğumuz ahilik. Ahiliği bir de sizden dinleyelim..

Erzurum'un kültür zengini bir şehir olmasında şüphesiz ki Ahilik geleneğinin rolü vardır. Kervan yollarının geçtiği yerde kurulmuş olan bu kadim vilayet, Orta Çağ'ın sayılı büyük şehirlerindedir. Kevelciler, Bakırcılar, Tahtacılar, Kavafılar, Saraçlar, Çadircılar, Çulhalar gibi farklı meslek gruplarına göre ayrılmış zengin ve işlek çarşılarına paralel olarak canlı ticaret hayatı ile öne çıkar. Medreseleriyle de ünlü olan bu serhat şehri, yetiştirdiği âlimleri, ârifleri, fazılları, zarifleri, âşıkları, edipleri ve sadıklarıyla nam salar. Aynı zamanda bir Ahi şehri olan Erzurum, zamanın acımasızlığına devranın vefasızlığına inat; hala birçok değerli -her ne kadar içindekiler fark etmese de- bugün bile ruhunda barındırmaktadır.

Ahi terbiyesinin ön gördüğü başlıca umdeler; söz söylemede sıra ve doğruluk gözetmek, alış-verişte helale harama ve hakka riayet etmek, tartıda tera-

zide dürüst olmak, kaliteli malı zamanında üretmek ve teslim etmek, malı takdir edilmiş bedeli karşılığında satmak, komşu esnafın da siftah edip etmediğini takip ederek gerektiğinde müşterisini ona göndermek, ihtiyacından fazla mala ve paraya tenezzül etmemek, elindekini diğerleriyle paylaşmaktı. Ahilikte; "Peştamal bağlamak" yani ustalık belgesini hak etmek için kendi alanının ürününe yenilik getirmiş olmak şartı vardı. Bu hükümlerin son üç madde hariç; evrensel ticaret ahlakının da gerekleri içinde olduğunu söylemeye gerek yok zannedirim.

Bir ustaya çırak olmak demek; sadece bir zanaatın bilgisini kazanmak demek değildi. Çırak, kalfalık mertebesini aşıp usta olunca kadar bin bir ince elekten geçirdi. Sadece hüneri ile değil; kişiliği ve meziyetleriyle de gerekli takdiri toplamış olması beklenir-

di. Yani bu eğitim aynı zamanda

bir ruh terbiyesini de içine almaktaydı. Çırağın sadece usta olması değil; kâmil insan olma yolunda da bir ceht içinde bulunması umulurdu. Zira yolda olmak da menzile varmak kadar önemliydi. Her devirde geçer akçe olacak olan bu ticaret ahlakı; sadece meslek kazandırmakla kalmayarak; insanı adap ve erkan dahilinde yetiştirir, cemiyetin seçkin ve itibarlı bir üyesi konumuna sokardı.

Ahilik günümüzde yaşatılabilir mi? Bu sistem ne ölçüde yaşar? Her ne kadar adı konmamış olsa da bu disiplinin suda erimiş şeker gibi geleneksel kültürün kodları içinde nesilden nesile aktarıldığını düşünebiliriz. Birçok Anadolu şehrinde cemiyeti ayakta tutan değerler manzumesinin muhtevasında Ahilik nizamının bir şekilde yaşatıldığı düşünülebilir. Bu yerleşim birimlerinde sosyal doku birbiriyle sıkı bir irtibat dahilinde olduğundan bu kuralların dışına çıkanların çok da yaşama şansı bulamayacakları açıktır. Şaşmaz doğrular mesabesindeki bu nizamın bir şekilde günümüz şartlarında da ayakta ve zinde tutulması beklenir.

Çok üreten, ürettiğine pazar bulmak konusunda her yolu mubah gören ve tüketimi körükleyen bugünkü kapitalist nizam; sahte ihtiyaçlar doğurarak

insanın ayrıntılar ve kalabalıklar içinde kaybolmasına sebep olmuştur. Beşer fitratına ters düşen bugünkü gidişin pek çok noktada tıkanıp; banilerini açmaz ve çıkmazlara sürüklediği ortadadır. O halde değerlerimizden biri olan Ahilik kültürünü; edebi eserler yoluyla, medya kanalıyla, esnaf teşkilatları vasıtasıyla yaşatmanın gerekli olduğu söylenebilir.

Kaya Bilgegil dediniz. Merhum Bilgegil, bildiğim kadarıyla Atatürk üniversitesinin iz bırakan önemli isimlerinden birisi. Bize Kaya Bilgegil hocamız hakkında neler söylemek istersiniz?

Kaya hoca, babamdan sonraki ikinci babam olarak vasıflandırabileceğim bir insan. Sivas'ın Gürün ilçesinin yetiştirdiği bu değer; hem yetim hem de öksüz bir çocuk olarak yatılı mekteplerde yalnız bir çocukluk geçirir. Bu taşralı çocuk;

Hak vergisi zeka ve kabiliyetleri sayesinde sadece ilim tahsil etmekle kalmaz; klasik kültürün rafine zevk ve icaplarını da tedarik ederek kişiliğine giydiren. "Nevi şahsına münhasır" ibaresinin içini dolduran ve eski terbiyenin devam etmesini isteyen hoca; her haliyle muhafazakârdı.

Hocanın seciyesinden ve ilminden gerektiği ölçüde istifade edebilmeyi başardığımı zannetmiyorum. Ama o, rahleli tedarikten geçen herkes gibi bana da hiç şüphesiz ki çok tesir etmiştir. Evvel emirde böylesi mütebahhir bir âlimin, artık kolay kolay yetişmeyeceğini söylemeliyim. Hoca, ilmi birikiminin ve ihata kabiliyetinin genişliğiyle bir ekoldü. Her şeyiyle bu iklimin, bu toprağın mahsulüydü. Yabancı esintiler onun üzerinden bir seher yeli gibi gelip geçmişlerdi. Fikriyle, zikriyle ve duruşuyla yerli ve milli idi. Kendi tabiriyle hakiki bir "vatanperver" ve "milliyetperver" idi. Bu ülkenin çocuklarına bir baba şefkatiyle sahip çıkarak canla başla hizmet verdi. Bu coğrafyanın milli ve manevi değerleriyle şekil bulmuş olan ömrünü; nice eserler kaleme alarak ve nice öğrenciler yetiştirerek taçlandırdı.

Tanzimat'ın, Meşrutiyet'in ve Cumhuriyet'in edebiyata etkisi :

"Edebiyat hayatın aynasıdır", bu itibarla her dönemin edebiyatı o dönemin sesi ve ruhu ol-

mak keyfiyetini taşır. Her edebiyat gibi bizim edebiyatımızın da seyir defterlerinden hareketle, o dönemin siyasi, sosyal, ekonomik, tarihi ve psikolojik hayatı hakkında bir fikir edinebiliriz.

Tanzimat döneminde zevale doğru yürüyen İmparatorluğun düşünen beyni mesabesinde olan yazarlar, sancılı bir yürekle problem olarak gördükleri her meseleye el atmaya çalışırlar. Gazete çıkaran, şiir, tiyatro, roman, makale, tiyatro, tarih, hatırat yazan bu idealist nesil; münevver olmanın hassasiyet ve sorumluluğuyla hareket eder.

Suyun akışını tersine çevirmek adına tezli eserler vererek kalemleriyle toplumu değiştirip dönüştürme mücadelesi verirler.

***Bâis-i şekvâ bize hüznü umûmîdir Kemâl
Kendi derdi gönülümün billâh gelmez yâdna***

diyen Namık Kemal, gerçek bir serdengeçtidir. Çoğu yerde heyecanları akıllarının önünde giden bu kalem erbabı; her ne kadar bazı noktalarda yanlış düşmüşlerse de neticede halis emellerle hareket etmişlerdir.

Meşrutiyet dönemi edip ve şairleri ise, Trablusgarp harbi, Balkan harbi, 1. Dünya savaşı, Kurtuluş savaşı gibi nice yangınların harında pişerler. Bu neslin mensupları; her sabah uyandıklarında yeni bir toprak kaybına ilaveten binlerce şehit haberi alarak can evlerinden vurulurlar. Fakat buna rağmen bu devrin yazarları; telafi edilemez kayıpların acısıyla yas tutan gönüllerinin feryadını bastırıp da mücadeleye atılmayı başarmış kimselerden oluşur. Milli mücadeleyi kalemleriyle destekleyen, halkı yönlendiren bu ehl-i kelim; o dönemlerin birbirinden elim yaşanmışlık hikâyelerini eserleriyle tarihe kazırlar. Her daim ümitvar olmak suretiyle o zamanın ışığı sönmüş gönüllerinde, kanı çekilmiş bedenlerinde taze sürgünler yeşertmeye çalışırlar.

Cumhuriyet nesli yazarlarının da cumhuriyetin ilke ve ideallerine sahip çıktığı; cephelede kırılmış, yok yoksul kalmış bir milletin önünde bir öncü kuvvet gibi yürüdükleri söylenebilir. Satırlarıyla; küllenmiş ocakların, virane beldelerin üzerinde taze bir nefes gibi dolaşır, sadırlara inmeye gayret ederler. 1940'lı Yıllara gelinceye kadar edebiyat; yeni kurulmuş devletin ilke ve ideallerini kitlelere mal etmek konusunda önemli bir rol üstlenir. Bu söz ustaları, Milli Edebiyat mirasının da etkisiyle bütün varını cepheye akıtan Anadolu'yu saklı bir hazinemişçesine yeniden keşfetme yoluna giderler. Bu keşfin şevk ve heyecanını kelimelere sığdırmaya çalışırlar. Bu toprakları, "söylenmemiş bir masal gibi" görerek mütevekkil ve vakur Anadolu in-

Emine Süsoy

sanını anlatan eserler kaleme alırlar. Ülkenin her çeşit meselesini coşkulu bir idealizmle, kalbi bütün bir iyimserlikle ele alırlar. 1950'li Yıllara gelinceye kadarki Türk Edebiyatı; Doğu ve Batı çatışmasını da yoğunlukla ele alır. Yazarlar; Doğu ve Batı medeniyetinin arasında sıkışan ve arafta kalan ruhların bazen gülünç bezen de acıklı hallerini çeşitli cepheleriyle resmederler.

1960 Ve sonrası yılların edebiyatında siyasi çalkantılar ve kutuplaşmalar, gençlik hareketleri, köyden kente göç, tarımda makineleşme ve çeşitli ideolojik yaklaşımlar dile gelir. 1980 Sonrası Türk edebiyatının ise daha çok bireysel konulara yöneldiği görülür.

Yurt dışında ülkemizin kültürel değerlerini tanıtmış bir insan olarak Vatikan'da kaldığınız döneme değinebilir miyiz? Ne türlü çalışmalar yaptınız o dönemde.

Vatikan'da, Hariciye'den gelmeyen bir hariciyeci ailesi olmak hasebiyle ürkek adımlarla işe koyulduğumuz ve bu işin hakkını veremeyiz korkusuyla sarıldığımız dönemleri çabuk atlattık. Öncelikle Roma'da yaşayan Türk hanımları bir araya getirmeye çalıştık. Elçilik rezidansında yapılan aylık ev toplantılarında, her seferinde adı önceden tespit edilmiş bir hanım arkadaşımız kendi meslek alanı ile ilgili bir sohbet konuşması yaptı. Bazı özel günleri kutlamak (anneler günü gibi) vesilesiyle yine bir araya geldik. Bu birliktelik hepimize ilaç gibi geldi. Bu yolla oradaki Türk Hanım varlığının tanışması, kaynaşması ve yeni paylaşımlar ihdas etmeleri söz konusu oldu. Geleneksel Türk sanatlarını (Çini, tezhip, hat gibi) tanıtan çok sayıda sergi ile klasik Türk musiki konserleri tertipledik. Bu faaliyetlerde hem sanat gücümüzü sergiledik hem de Türk yemekleri ikrâm ederek zengin ve leziz mutfağımızı tanıtmaya yoluna gittik. İtalya'da çok güzel kişisel dostluklar kurduk. Hala görüştüğümüz, yazıştığımız zaman

zaman da bir araya gelerek iş birliği yaptığımız birçok İtalyan arkadaşımız oldu.

Bu arada Roma'da bir çok makale yazabilme ve konferanslar verme imkânı bulduk. Sapienza üniversitesi bünyesinde bir Osmanlıca kursu düzenledik. Türkçe bilen İtalyanların katıldığı bu kurs bizim için hoş bir tecrübe oldu.

Vatikan kütüphanesi, 1953 yılında Ettore Rossi'nin hazırladığı Türkçe yazma ve basma eserler kataloğunu basmıştı. Aradan geçen zaman; kütüphaneye yeni gelen veya arada unutulmuş olan eserlerden hareketle yeni bir katalog yapma ihtiyacı doğurmuştu. Türkiye'den gelen üç arkadaşla beraber projelendirilen bu çalışmada acizane görev aldım. Çalışmalarımızı tamamlayarak Vatikan kütüphanesine teslim ettiğimiz halde ne yazık ki, basılacağına dair henüz bir emare almadık.

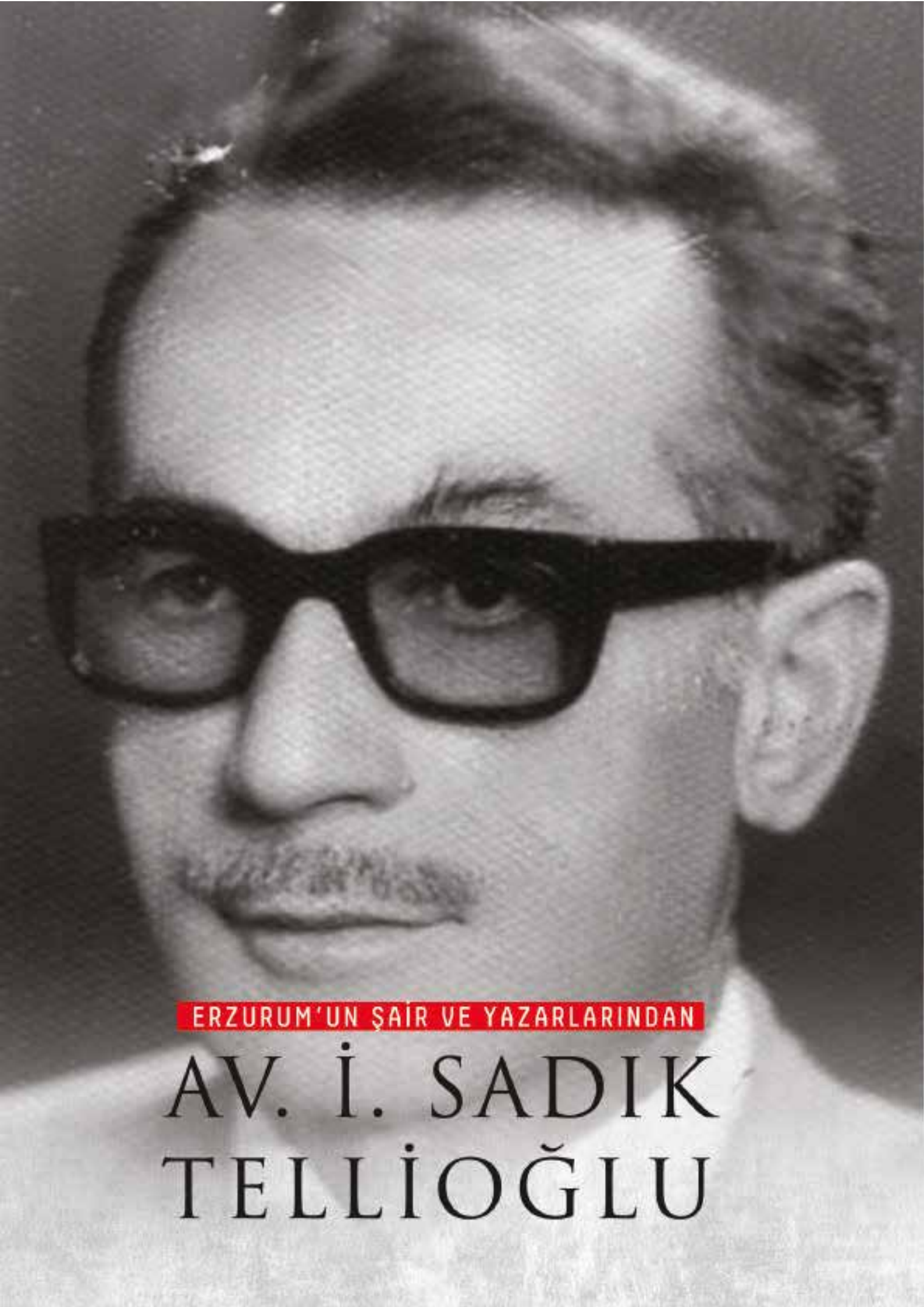
Sevgili Neslihan, Allah'ın rahmeti üzerinde olsun, kıymetli Erendiz Dalmızrak Keteci hocamın ilk göz ağrısı. İçi ve dışı birbirinden güzel Neslihan. Doğduğun şehir için cansiperane çalıştığını görüyorum. Allah her konuda yar ve yardımcın olsun. Bana bu fırsatı verdiğin için çok teşekkür ederim.

Ben teşekkür ederim sayın hocam. Bu güzel kültür dergisini yayınlatan ve şehrimizin değerleriyle insanımızı buluşturan Aziziye Belediye Başkanımız Muhammed Cevdet Orhan ve Erzurumlular adına ben size teşekkür ederim, efendim.

Murat Kızılkaya

ERZURUM'UN ŞAİR VE YAZARLARINDAN

AV. İ. SADIK
TELLİÖĞLÜ

Muammer ÇELİK

Şehrimizin köklü ve güzel aile fertlerinden biri olan Av. İshak Sadık Tellioğlu 1341 (1926) yılında Erzurum'un nezih mahallelerinden Topçuoğlu (İhmal) Mahallesi'nde doğdu. Babası Milli Mücadele'nin gazi kumandanlarından Ali Vasıf Bey yüksek rütbeli bir asker, Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkas, Kerkük, Musul Cephelelerinde Topçu Albay rütbesi ile savaştı. İlk dönem (1920) Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Genç milletvekili olarak bulundu. Bu sırada Meclis'ten izin alarak Sakarya Harbi'ne iştirak etti. İstiklâl Savaşı'na fiilen ve fikren katılmış olan Ali Vasıf Bey büyük başarılar gösterdi. Mart 1936'da Erzurum'da vefat etti. Habib Efendi Mahallesi'nde Sık Taşlar Mezarlığı'nın güney bitimindeki ailelerine ait Hüseyin Ağa Çeşmesi (Halk arasında Hüsa Ağa Çeşmesi) yanındaki aile mezarlığına defnedildi. Annesi Nedime Hanım Hasankale'nin Umurlu ve Hayırhah ailesinden Hüseyin Ağa (Hüsa) evladından İbrahim Bey'in kızıdır. Ali Vasıf Bey'in dört çocuğu vardır; Ahmet Necati (yüzbaşı), İshak Sadık (avukat), Necmettin Saip (Profesör Doktor), Yusuf Kemal (avukat) bu dört kardeşin ikincisi olan İ. Sadık Tellioğlu İlk okulu Gazi Paşa'da (Kongre Binası), orta okul ve liseyi Erzurum Lisesi'nde okudu. 1946 yılında Erzurum Lisesi'nden mezun olan Sadık Bey, askerliğini Ankara Yedek Subay Okulundan sonra 1950-1951 yılında İstanbul 61. Tümen Tank Savar Topçu Taburunda Asteğmen olarak yaptı.

1955 yılının Ekim döneminde İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesinden mezun oldu. Mezun olur olmaz Erzurum Barosu'na müracaat eden İ. Sadık Tellioğlu, 24.11.1955 - 24. 05. 1956 tarihleri arasında mahkeme stajını, 25.05.1956 - 26.11.1956 tarihleri arasında Av. Adnan Şenyurt'un yanında avukatlık stajını tamamlayarak Cumhuriyet Caddesi Vakıf İş Hanı'ndaki bürosunda avukatlık mesleğine başladı.

1958 yılının Sonbahar'ında 3. Ordu Veteriner Başkanı, Veteriner Hekim Albay Abdullah Önür'ün kızı Suna Hanımla evlendi. Sadık Bey'in Bahadır Vasıf ve Halit Celal adında iki çocuğu vardır.

Erzurum'da avukatlık yaptığı yıllarda Yapı Enstitüsü ve Tekniker okullarında iki yıl Türkçe ve edebiyat dersleri okuttu.

Mesleğini bir ahlak içinde, titiz ve dikkatli yürüten Av. İ. Sadık Bey yaşadığı şehri hiçbir zaman ihmal etmedi. Şehrin kültür ve edebiyatına katkı sağladı. Bu şehrin bir aydını olarak yerel gazete ve dergilerde yine bu şehrin yetiştirdiği kıymetli şahsiyetleri tanıyan yazılar ile onların fikir ve dünya görüşlerini içeren yazılar yazdı. Yazılarını genellikle Hür Söz gazetesi, Hâkimiyet ve Doğu gazetelerinde yayınladı. İstanbul'da Yeni Mecmua, Yedi Gün, Büyük Doğu Mecmuaları'nda, Yeni İstanbul, Memleket gazetelerinde şiir ve nesir yazıları yayımlandı. Şiirlerini 1973 yılında "SUNA'M" adlı şiir kitabında toplayan Sadık Bey edebiyata ve sanata meraklı biridir. Şiir ve nesir yazılarına lise yıllarında başlamış. Kendi ifadesine göre; Sıtkı Dursunoğlu, Necip Fazıl Kısakürek ve Hüseyin Cahit Yalçın gibi üstatlardan edebi yönden hususi alaka gördüğünü söylüyor.

Büyük bir kültür şehri olan Erzurum'da yayınlanmakta olan, "Hür Söz ve Doğu" gazetelerinde ülkemizin yetiştirdiği büyük fikir adamlarından; Nurettin Topçu, Necip Fazıl Kısakürek, Ali Fuat Başgil,

Gökhan Evliyaoğlu, Peyami Safa, Ahmet Kabaklı gibi yazarların köşe yazıları ve eserleri tefrika olarak yayınlanıyor. Böyle bir düşünce ağırlığı taşıyan gazetelerde Av. İ. Sadık Tellioglu'da yazmaktadır. 1959 yılında Hür Söz gazetesinde "Yaylamdan Mektuplar - 'İnan, Duymak Ölmek Demektir Her Nefeste' " başlığı altında seri köşe yazıları yazdı. Hisli bir insan olan Sadık Bey'in içi Erzurum ve Erzurum insanı sevgisiyle doluydu. Bir yazısından; "Dağda bol, çayır da çimen de kır da. Çoban armağanı bir deste çiçek gülü var, katmer dolu, unutmadım karanfilden yana... Mevsimlerden nişane. Hasılı her çiçekten, her bir renkten, her bir boydan bir tane... Senin için devşirdim tane tane desem. Ne dersin?" "Kafam yine gözlerim duman duman... İçimde dert üstüne dert yığılı, Sana âşıkım yine, deli gibi âşık, buram buram" gibi Erzurum sevgisini anlatan yazılarını yazdı. Erzurum insanına olan sevgisini de şiirlerle de dile getirdi. Derin bir vefaya sahip olan Sadık Bey şiirlerini, ailesine, dostlarına ve memleket insanına ithaf ederek yazdı.

ŞİİRLERİNDEN ÖRNEKLER:

DADAŞ'IM

"Haysiyetli her hareketin başı Erzurum dadaş'ına"

Kurtuluş ve kurtuluşun

Mebdei dadaşım

Seni anlamak seni tanımak için

Senden olmak lâzım.

*Aynı kaderin örsünde dövülmek,
Yana yana...
Aynı çileden çekmek,
Aynı çileyi doldurmak
Kana kana...
Aynı nasibin nasipsizliği içinde,
Seni.
Seni dinlemek lâzım,
Aziziye'm
Her yayla akşamının sessizliğinde
Derin derin.* (5.4.1959 Erzurum Suna'm, s.8)

ERZURUM'A İNEN NUR

*Gökler iniyor yere
Bu yağmur, ahh, bu yağmur çisil çisil
Bu yağmur lime lime,
İşliyor etime iliğime
Bu yağmur ak, berrak.
Bu yağmur sağnak
Bu yağmur ırmak ırmak
Akıyor benliğime
Kapkara buluta inat
Yanık toprağa murat
Bu yağmur kanat kanat
Bereket... Evime eşiğime
Bu yağmur billur billur,
Bu yağmur ahh bu yağmur Erzurum'a inen bir
nur
Bu yağmur rahat bu yağmur huzur
Odama döşegime.*
(Erzurum Dergisi, s.19)

BİLEMEM

*Neyi
Niçin
Neden
Sorma benden
Yanıyor oy yanıyorum
Gaflet
Seni arıyorum*

1.8.1966 (Yeni Camiin bütün heybeti) Suna'm, s.19

DÜZ YAZILARINDAN ÖRNEKLER:

Asaletten bir vefa ve terbiye sahibi olan Av. İ. Sadık Bey, talebesi olmuş öğretmenlerini ve fikirlerinden istifade etmiş idealist insanları hiçbir zaman unutmamış, onları her zaman yad etmiş. Bu dünyadan ahrete göçen öğretmenlerinin ardından da yazılar yazmıştır. Çok sevdiği öğretmenlerinden Nabi Daaş (Erverdi) rahmetli olduğunda 24 Kasım 1954'te Erzurum Hâkimiyet gazetesinde, "Hocamız Nabi Erverdi'yi Kayıp Ettik" başlığı ile yazdığı yazıda öğretmenine olan sevgisini şu şekilde dile getiriyor: "Seneler evvel başlayan talebelik hocalık münasebetini gün geldi ki zaman yumuşatıp o kas katı çemberi bir dostluğun temiz ve mutayım havasında eritti... Hatıramda gözlüğümün o kalın çerçevesi ile yer alan biyoloji mualliminin silueti bu gün gözlerimin önünde canlanıyor... O biraz kambur bir beden üzerine yerleşmiş düzgün bir baş zamansız ak düşmüş siyah saçlar, cesim bir alın tertemiz yüzde parlaklı-

**SELÇUKLU'DAN
OSMANLI'YA
ERZURUM'DA İLMİ
FAALİYETLERE BİR BAKIŞ**

Abdurrahman ZEYNAL

Türkiye Selçuklularında ilmi teşvik ve ilim adamlarını himaye etme anlayışı, Büyük Selçuklulardan bu devlete intikal eden “Türk devlet geleneği” bünyesinde şekillenmiştir. Bu anlayış, ilim ve fikir adamlarını destekleyen devlet yöneticilerinin, kendi adlarına ilmî eserler te’lif ettirmeleri ve medreseler kurulmasına ağırlık vermeleri şeklinde devam ettirilmiştir. ¹Türk devlet geleneğinin bir gereği olarak, devlet yöneticilerinin hassas davrandığı en önemli prensiplerden biri de, ülkedeki ilim ve fikir adamlarına sahip çıkılması ve bu zümrenin desteklenmesi hususudur. Böyle bir tutum, bir taraftan devlet yöneticilerinin ülkedeki siyasî hâkimiyetlerini güçlendirmelerine yardımcı oluyor, diğer taraftan da ilmin gelişmesine, ilmî ve kültürel müesseselerin yaygınlaşmasına katkıda bulunuyordu. Karahanlılarda: Yusuf Has Hacip, Kaşgarlı Mahmud, Ahmed Yüknêkî, Emîr Am’ak Buharî, Necibî Ferganî, Reşidî Semerkandî ve Muhammed b. Ali el-Semerkandî gibi değerli bilgin ve ediplerin yanında, Gaznelilerde: Birunî, Ebû Nasr İbn İrâk, Abdüssamed İbn Abdüssamed el-Hakîm, Ebû'l-Hayr İbnü'l-Hammâr, Beyhâkî, Ebû'l-Feth Bustî, Gazâ'irî, Râzî, ve Firdevsî gibi ilim ve edebiyat mensuplarının yetişmesi. ² Şüphesiz bu devletlerin hükümlerinde olduğu topraklarda tesis edilen ilmî ve kültürel ortam sayesinde mümkün olmuştur. Bu devletlerin yanı sıra, özellikle Büyük Selçuklular dönemi de, söz konusu uygulamalar bakımından oldukça zengin örnekleri ihtiva etmektedir.

İslam dünyasında başlangıçta mescit ve camilerde başlayan eğitim zamanla ilmin ilerlemesi, yeni ilim dallarının ilavesi talebelerin çoğalmasıyla birlikte mescit ve camilerde verilen eğitimin yeterli olmayacağını otaya çıkardı. Zamanla dersler düzenli hale gelince âlimlere Müderris sürekli ders dinleyenlere de talebe adı verilmesini ortaya çıkardı.

İslam coğrafyasında Beytül İlm, Beytül Hikme mektepleri yaygınlaşırken Karahanlılar, Gazneliler özellikle Buhara, Semerkant, Taşkent gibi şehirlerde eğitimin gelişmesinde çaba göstermişler, medreselerin ortaya çıkmasını hızlandırmışlardı. Gazneli Mahmut, Gazne, Nişabur, Belh gibi yerlerde medreseler kurmuş X. yüzyılda başlayan, XI. yüzyılda kurulan medreselerin sayısı 33'e çıkmıştı. 960 tarihinde Nişabur'da açılan Hasan b. Muhammed El-Kurşî medresesini diğerleri takip etmiş 1057 yılında Nişabur'da Nizamiye Medresesi inşa edilmiştir.

Nizamül-mülk Bağdat'ta Nizamiye Medresesini inşa ettirerek Gazali'yi baş müderris olarak tayin etmiş, vakıflar bağlamış, bu çabaların sonucunda eğitim bir disipline bağlanmıştı.

Selçukluların batıya yürüyüşleri başlayınca medrese sistemi Anadolu'ya taşınmış, Tokat, Sivas, Kayseri, Konya, Erzurum, Diyarbakır ve Mardin gibi illerde

hızla meyvelerini vererek bilim ve teknolojiye yeni ufuklar oluşturmuş, Ebul İz gibi bilginler sayesinde Artukoğulları'nın sarayları makineleşmişti.

Söz konusu yürüyüşte 1048 yılında Pasinler'de yapılan savaşla Anadolu ve Erzurum kapılara tamamıyla Türklere açılmış ilk vakıf Pasinler Yağan'da kurulmuş, 1078 tarihinde Saltukoğulları'nın Erzurum'u feth etmeleri sonucunda Oğuz boyları yöreye yerleşmiş, eğitim faaliyetleri hız kazanmıştır ³.

Erzurum feth edilmiş, Mehmet Kaplan Hocanın İfadesiyle “**Türkler nereyi Feth etti ise orada derhal medreseler, camiler, imaretler, çarşılar, kütüphaneler ve mahkemeler kurmak suretiyle yeni bir medeniyet nizamı vücuda getirdiler**” ⁴ ifadesiyle bu gerçeğe işaret etmiştir.

Saltuklular Erzurum'u ele geçirince “Kale Mescidini” , “Ulu Camiyi”, “Saat Kulesini” diğer adıyla “Tepsi Minare”yi inşa ederek tarihe yadigar eserler bıraktılar. Tepsi Minare'nin en önemli özelliği üzerindeki kufi yazı olmasıdır. Bu yazının varlığı minarenin yapıldığı dönemdeki edebi seviyeyi ve hat sanatını göstermesi bakımından önemlidir.

İlhanlılar döneminde Anadolu'nun incisi olan Çifte Minareli Medresesi'nin(Hatuniye Medresesi) inşa edildiğini görüyoruz. Selçuklu taş işçiliğinin zirvesi sayılabilecek bu anıtsal yapı şehrin bir eğitim merkezi olduğunun göstergesidir. Bu dönemde medrese sadece Erzurum'a değil bölge şehirlerine de hizmet yapmıştır.

Ahmet Eflâki'nin “Ariflerin Menkıbeleri” adlı eserinde ismini andığı Mevlana Şemseddin, Mevlana Celaleddini Rumi'nin şeyhi Şemsi Tebrizî'dir. Şemsi Tebrizî uzun yıllar Erzurum'da kalarak başta şehrin melikinin çocukları olmak üzere çok sayıda çocuğu eğitmiş ve muhtemelen Hatuniye Medresesi'nde ders okutmuştur.

İmam Davut yedinci asırda yetişmiş İslam âlimlerindedir. Erzurum'da ki kabri halk arasında çifte kardeşler olarak bilinir ⁵ İmam lakabını almış olması onun ilimdeki yerini belirtir ⁶

Tapduk Emre ve Yunus Emre adına Erzurum Tuzcu köyünde ⁷ kabirlerin bulunması, Yine Erzurum'da büyük hadis alimi ve Kazenuriye Tarikatının kurucusu Ebu Isak Kazerunî adına bir zaviyenin bulunması. ⁸ Erzurum'da ki ilimi faaliyetler açısından önemli işaret taşlarıdır.

Abbasiler döneminin ünlü alimlerinden Hasan-î Basri adına bir zaviyenin kurulması, ⁹ yine Abbasiler döneminde Erzurum'da Mehdi Abbas zaviyesini kurulmuş olması ¹⁰, konumuz açısından çok önemlidir.

14. yüzyılda isminden en çok bahsedeceğimiz alimlerden birisinin Kadı Mustafa Darir'dir. Darir Mevlidin ilk prototipini yazmış, Yusuf-u Züleyha'yı kale-

me almış, H. 779 yılında Mısır'a girmiş, Memluk sarayında Türkçe'nin konuşulmasını sağlamış, dönemin alimleri ilim dili olarak Arapçayı kullanmalarına karşı Darir Türkçeyi öne çıkararak eserleri Türkçe yazmış, alimlerimizdendir¹¹.

Erzurum'da ki İlhanlı Medreseleri

İlhanlıların şehre hâkim olmasıyla birlikte medreseler ve eğitim ön plana çıkmış yeni medreseler inşa edilmişti. Yakutiye, Ahmediye, Sultaniye ve Hatuniye medreseleri bu devirde yapılan muhteşem eserlerdi. Bu Medreselerin varlığı Erzurum'da ilmin geldiği seviyeyi göstermesi bakımından çok önemlidir. Bu medreselerde Hey'et(astronomi), tıp, tasavvuf konularında dini bilgilerin yanında akli bilimlerinde okutulduğu bu medreselerde yazılmış eserlerden anlaşılmaktadır¹².

Mezar Kitabelerindeki yazılardan olan Öksürük Baba adıyla anılan mezar taşının etrafında Ayetel Kürsi yazısı ve diğer kümbet mezarlarındaki yazılarda eğitimin durumuyla ilgili bilgiler ortaya koymaktadır.

Ahilik geleneğinin Erzurum'da ki izlerini, sanat erbabının yetiştirilmesi açısından 1200-1330 Yılları arasında yaşayan Ahi Toman Babanın varlığı, Ahi Fahrettin'in Mezar kitabesi yöredeki uhuvvet kültürü hakkında bizim için işaret taşları niteliğindedir.

Fatih Kütüphanesinde; Saltuklular zamanında, Ebu Bekr Rebi b. Ahmet El Ahaveyn en -Neccari, tıp alanında tanınmış, Nahcivan, Duvin, Sürmeli ve Erzurum'da yazdığı "Kitabü'l Hidaye fi't- Tıbb'ını" bir

önsöz ile hükümdar Ziya ed-din'e ulaştırmış, bu nedenle şöhret sahibi olmuştu¹³. Hatuniye Medresesinde yetişen ilim adamlarından biriside Hacı Hüseyin oğlu Mahmut'tur. Bu zat H. 730 senesinde yazdığı "Hidaye" eserinden anlaşılmaktadır¹⁴. Erzurumlu Mehmet Fazıl; Kemah Emirliği yapmış ancak bunun yanında bıraktığı vakfiyesinden anlaşıldığı kadarıyla İlim ehli bir zat olduğu¹⁵, Hüseyin oğlu Mehmet H.714 yılında yazdığı "Tefsir" kitabından anlaşıldığı şekliyle devrinin önemli âlimlerinden birisi idi¹⁶.

El-Bağdadi; 12-13. yüzyılda yaşadı. Tıp alanında şöhret sahibi idi. Önce Mengüceklerin başşehri olan Erzincan'a gelmiş, oradan Saltuklu'ların hatırını kıramayarak Erzurum'a gelmiş bir müddet kalmış hastalara şifa dağıtmıştı¹⁷.

Ahmet Eflakinin yazdığı "Ariflerin Menkıbeleri" adlı eserinde Mevla'nın torunu Erzurum'a gelmiş, şehirde kalmış ve şehrin ileri gelenleriyle görüşmüş Ulu Arif Çelebiyi de anmak gerekir¹⁸.

14. yüzyılda Erzurum'da yaşayan Hacı Hüseyin oğlu Mahmud, 20 Ağustos 1330'da Hatuniye Medresesinde, Hidaye'yi yazmıştı. Bu eser Erzurum'da yazılan önemli fıkıh konulu eserd¹⁹.

Muhammed bin Hüseyin Erzen ür-Rumi de; 1314 yılında, "Dürr ül-tenzil" adlı tefsir kitabı ile Erzurum âlimleri arasında yerini almıştır. Bu büyük şöhretten dolayı Yunus Emre ve Onun şeyhi Tapduk Emre Erzurum'a mal edilmiş adına Tuzcu köyünde 797 tarihli bir özel kitabesi yazılmıştır²⁰.

“Dürer ül-kamine” adlı esrin II. cilt inde (İbn Hacer, Dürer ül- Kamine , Haydarabad,1348-1350,cilt.II, s.108) İbni Hacer; Erzurumlu Recep bin Karaca Erzen ur-Rumî adlı edebiyat ve lisanîyat sahasında tanınmış bir alimin mevcudiyetini kaydeder. H. 730 senesinde Çifte Minareli Medresede yazılmış olan fıkıh kitabı “Hidaye”dir. Çifte Minareli Medresede yazılmış olan kitabı Ahmet Erverdi Abdurrahim Şerif Beygu’ya haber vermiş, kitaptan böylece haberdar olunmuştu²¹. Kitabı istinsah eden kişi Mahmud, babasının adı Hacı Hüseyin olup Hatuniye medresesinde H.730 tarihinin zilkade ayının beşinci gecesinde tamamlanmıştı²².

“Tefsiri Kadı” adlı Kuran tefsiri H.1163 yılında Hatuniye medresesinde Musa ibn-i Muhammed ibn-i Musa ve ileyhi Şehri Erzurum’da yazılmıştır²³.

Eratnalılar, Karakoyunlular, Timur ve Akkoyun’lular döneminde şehirde savaşlar eksik olmadığından ilim adamlarına pek rastlanmamış ancak Pasinler yakınında aynı adla anılan köyün kurucusu Molla Ahmet Kurdi şöhret bulmuş kendisine “Ulemanın Kurdi” lakabı verilmiştir²⁴.

Şah İsmail ve Yavuz Sultan Selim dönemindeki savaşlar nedeniyle şehir gerilemeye devam etmiş ancak Kanuni Sultan Süleyman’la birlikte şehir toparlanmaya yollarını sarmaya başlamış ve Osmanlılar döneminin ilk eseri olan Ayas Paşa Cami 1553-1558 yılları arasında yapılmış, 937 tarihinde devrin kadısı

Mahmud Muslihiddin tarafından ismi kayıtlara geçirilmiştir²⁵.

1562 yılında Lala Mustafa Paşa kendi adıyla anılan Lala Mustafa Paşa Cami yanına çocuklar için Kur’an-ı Kerim öğrenmeleri amacıyla eski Kâbe Mescidinin yerine Lala Paşa Mektebini yaptırmış böylece resmi anlamda ilk eğitim müessesinin kurulmasını sağlamıştı²⁶.

1600’lü yıllara gelindiğinde şehir epey istikrara kavuşmuş bu yüz yılda yeni cami ve medreselerin yapıldığına, ilim adamlarının, şairlerin yetiştiğini görmekteyiz. Bunların içinde Şair Nefi olarak bilinen Erzurumî Ömer Efendi’dir. Hasankale’de doğan ilk medrese dönemlerini burada geçiren sonrasında Kırım’a oradan İstanbul’a giden meşhur hiciv ustası Nefi bu topraklardan çıkmıştı.

1645-47 yılları arasında Erzurum’a gelen Evliya çelebi “şehirde 110 medrese ve mektebin bulunduğu”nu belirtirken Çifte Minareli Medreseden özellikle söz ederek Erzurum’un ilim tahsil edilecek yer olduğunu belirtir.”

Dönemin ünlü siması âlim ve devlet adamı Cafer Efendi’dir. Cafer Efendi kendi adıyla anılan Cami, Medrese, hamam ve mektebi inşa ettirmiş, bunlara vakıf yoluyla akarlar bağlamış bir zattı.

Bu yıllarda Karabağ’dan Erzurum’a gelip yerleşen Habip Mehmet Efendi ve Mehmet Habip Efendi’ler-

de şüphesiz Erzurum ilim tarihine iz bırakanlar arasına girmişlerdi. Ayrıca dönemin hattatı “Hattat Ömer Efendi” önemli bir simaydı. Osman Dede, İbrahim Mühlhemi, Abi Mahmud, Vani Mehmet Efendi, Şeyhülislam Feyzullah Efendi bu âlimlerin başında geliyordu. Mumcu Medresesi’nde ömrünü talebe yetiştirerek geçiren Eyüp Efendi’yi de zikredebiliriz.

Osman Dede; Ali Efendi’nin oğlu olup tarihçiler arasında “Mühürdar Tarihi” olarak bilinen “Cevairü’t Tevarih der Beyan-ı Menakıb-ı” adlı eserinde Köprülü Fazıl Ahmet Paşayı yazarak Girid Savaşından bahsetmektedir. Bunun dışında Tar-i müluk-ı Rum Afranc; “Şahname-i Murad-ı Rabi”, “Fetih Name-i Kara Buğdan” adlı eserlerin Osman Dede’ye ait olacağını F. Babinger yazmaktadır²⁷. İbrahim Mühlhemi; Canbuladzade’nin hocası olarak tanınmış devrin önemli bir âlimiydi. Tarih ilmi yanında matematik, şiir ve diğer ilim dallarıyla uğraşmış, 4. Murad’ın başından geçenleri “Muradname” adlı kitapta toplamıştır.

Abi Mahmud divan şairi olup kasideler yazmış, Kandiye muharebelerinde şehit olmuştur. Van-ı Mehmed Efendi tefsir ve hadis alanında eserler vermiş, Evliya Çelebi onun için devrin İmamı Azamı lakabını kullanmış, bilahare İstanbul’a gitmiş, başta Feyzullah Efendi olmak üzere çok sayıda talebe yetiştirmiştir. Bu dönemde Yeniçeri İmamı ve Yeniçeri Müezzini de iz bırakan simalar arasında yerini almıştır²⁸.

Şeyhülislam Feyzullah Efendi 1638 yılında Erzurum Müftüsü Ahmet Emin Efendinin oğlu olarak dünyaya gelmiş medrese eğitimini Erzurum’da tamamlamış II. Mustafa’nın hocalığını yapmış İstanbul’da şöhret olmuştu. 1701-1702 yılları arasında kendi adıyla anılan Feyziye Cami ve Feyziye Medresesini yaptırmış, bunlara mallarını vakfetmiş, böylece Erzurum’da ilmin yeşermesine öncülük edenlerden olmuştu.

Özellikle 1700’lerden sonra İspir bir ilim merkezi haline gelmiş, çok sayıda âlim yetişmiştir. Bu âlimlerden birisi Ömerü’l Faruk diye şöhret bulan Ömer b. Alidir. Yazdığı “Ferhadü’l-Fu’ad” adlı eserinde 1566 yılına kadar yaşanan olayları yazmış, tarihe önemli bir belge bırakmıştır. Bir diğer âlim Kadı Mehmet Efendi’dir. Erzurum Medreseleri’nde okumuş, İstanbul’a giderek Kazabaldi Hocadan icazet almış, Erzurum’a gelerek Sultaniye Medresesi’nde müderrislik yapmış, çok sayıda talebe yetiştirmiş, birçok kitap telif etmiş, 1759 yılında vefat etmiştir.

Mehmet Hazık Efendi, İspirli Ebubekir Efendinin oğlu olup Yazıcızade İbrahim Paşa Medresesi’nde müderrislik yapmış, talebe okutmuş, Erzurum müftülüğü yapmış, 1762 yılında vefat etmiştir. Hazık

Efendi Arapça ve Farsçayı mükemmel derecede bilmesi dönemi için çok önemlidir.

Es-Seyyid Ahmet Efendi Erzurum’da doğmuş, tahsilini Erzurum’da tamamlayarak Hatuniye Medresesi’nde uzun yıllar müderrislik yapmış, Erzurum müftülüğünün yanında Bağdat, Mekke, İzmir Edirne, Yanya’da adli işlerde görev almış, oğlu Ömer Efendi Erzurum kültür hayatına damga vurmuştu. 1717 yılında vefat etti.

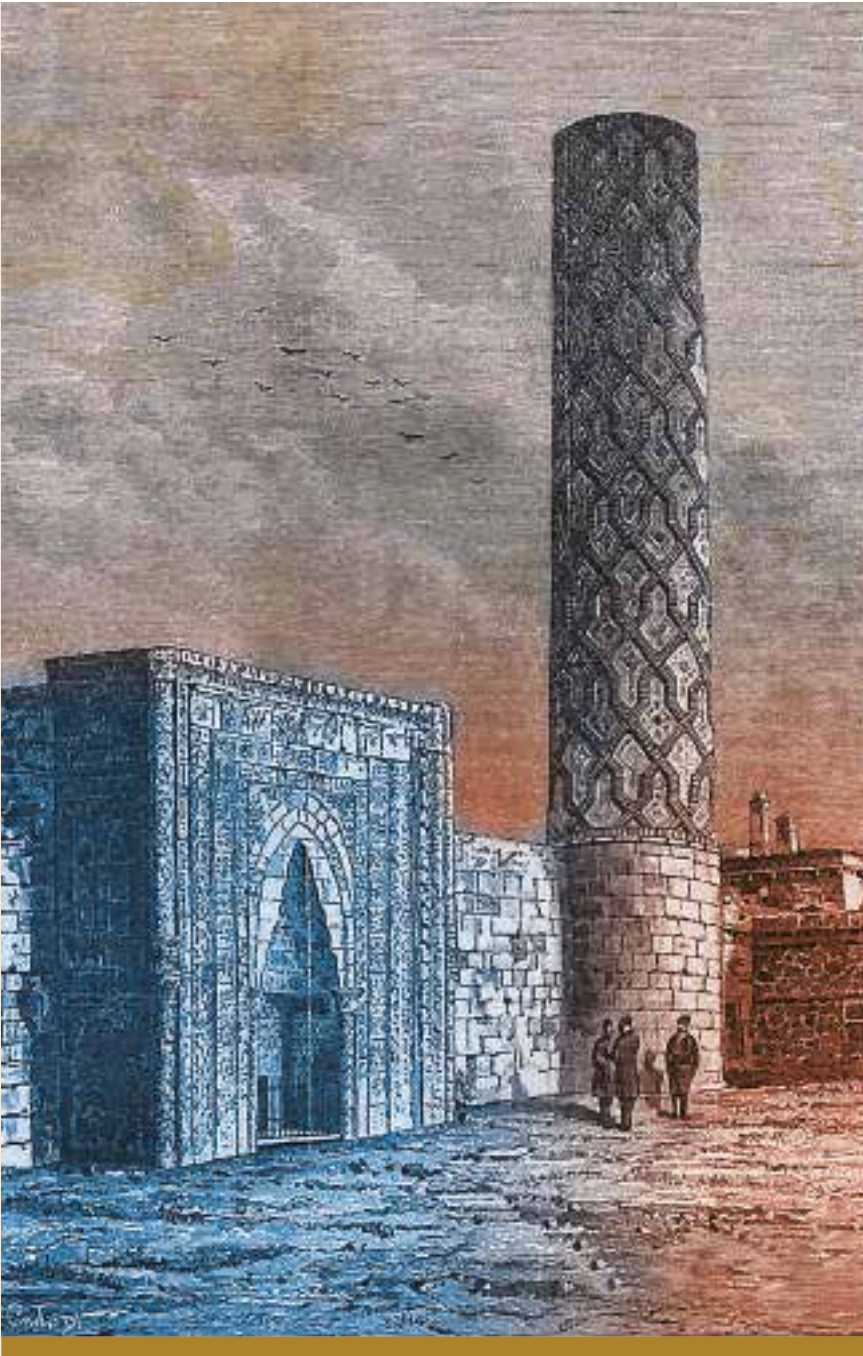
Hiç şüphesiz 18. yüzyılın en büyük değeri İbrahim Hakkı Hazretleri, 1703 yılında dünyaya gelmiş İlk derslerini babası Osman Efendiden almış sonra Haskankale’li hocaların tedrisinden geçerek Erzurum’a gelmiş, Sarı Gümrükçü Derviş Efendi’den özel ders alarak yetişmiş, Müftü Hazık Efendi’den Farsça dersi almış, Tillo, İstanbul, Erzurum arasında geçen bir tahsil hayatı olmuş, 1755 yılında ünlü “Marifetname’yi” yayınlamıştır.

1737 yılında Muid Efendi tarafından yaptırılan Muid Efendi Medresesi de önemli bir eğitim merkeziydi. Bu dönemde özellikle Abhazy’a’da İslami faaliyetleri yürüten Tazegüllü Mehmet Efendi’yi de anmak gerekir.

1800’lerden sonra ne yazık ki Osmanlı-Rus savaşları bölgenin kaderini etkilemiş, göçler, savaşlardaki can kayıpları, doğal afetler, özellikle 1859 depremi ciddi problemler doğurmuştur. Bu dönemin bir diğer özelliği James W. Redhause önce İstanbul’a gelerek Mühendishane-i Berr-i Hümayunda Arapça, Farsça, Türkçe ve Fransızca öğrenmiş, sonrasında Erzurum’a gelerek 1842 tarihinde “Müntehabat-ı Lügat-ı Osmaniye” adlı eserini bitirerek Erzurum Valisi El Hac Kamil Paşa aracılığıyla Bab-ı Aliye göndermiş bunun karşılığında 10000 kuruş değerindeki altını 1844 yılında almıştı. Bugün elimizde kullandığımız Redhause sözlüğü işte bu eserdirdi.²⁹ Eser Erzurum’da yazılmıştır.

1845’lerde Müftü İbrahim Ethem, Kadı Muhammed İmadeddin idi. 1847 yılında vefat eden Habip Babada gönül sultanlarından idi. 1866 yılında vefat eden ve Esat Paşa mezarlığına defin edilen Osman Efendi devrin önemli din adamı ve Nakşibendi şeyhlerindendir. Dönemin önemli simalarından Bayburtlu Zihni, Erzurumlu Emrah ve Erbabî şiir ve divan şiiri alanında şöhret olmuşlardı.

Abdurrahman Paşa Şeyhler Medresesinin kurucusu Şeyh Mustafa Efendinin oğludur. 21 yaşında Erzurum müftüsü olmuş 20 yıl fetva işlerini yürütmüştür. Müftü Salih Efendi, Tercanlı Sakıp Efendi de okuduktan sonra 20 yıl Abdurrahman Paşaya müsevvidlik yapmıştı. Müftülüğü esnasında “Sefinetü’l-Feteva’yı” yazmış ancak bir iftiraya kurban gitmişti. (Vefat:1820)

Şüphesiz Bu yüzyılda Kurşunlu, İbrahim Paşa ve Salihye Medreseleri önemli şahsiyetleri yetiştirmişti. Dönemin Ünlü Sadrazamı Küçük Said Paşa İbrahim Paşa Medresesinde okurken asrın son çeyreğinde Yetim Hoca medresesi ve Yetim hoca onlarca talebe yetiştirmişti. Bunlardan En önemlilerinden biride Edirne Müdafii Şükrü Paşa idi.

Döneminde vaaz ve talebe yetiştirmeleriyle kültür ve medeniyet alanında önemli katkıları olan Solakzade Ahmet Efendi, Solakzade Hamit Efendi, Şavşatlı Süleyman Efendi, Mustafa Yetim Efendi (Yetim hoca) dönemlerinde iz bırakan alimleri olmuşlardı.

İbrahim Paşa Medresesi son 300 yıl içinde Erzurum ve Osmanlı coğrafyası için önemli şahsiyetlerin yetiştiği bir yer olmuştur. Büyük Maksut Efendi ömrünün büyük bölümünü bu medresede geçirmiş, çok sayıda talebe yetiştirmiş, "Beyzavi Tefsircisine" "Talikat" adlı eseri yazmıştı. 1760 yılında vefat edince Havuzbaşı'nın bulunduğu yerdeki kabristana

defnedildi³⁰.

Müftü Hazık Mehmet Efendi İbrahim Paşa Medresesinde müderrislik yaparak çok sayıda talebe yetiştirdi. Talebeleri arasında İbrahim Hakkı Hazretleri de bulunmaktaydı. 1764 yılında vefat etti. Erzurum Kapı mezarlığına defnedildi³¹.

Tarihçe-i Erzurum'da Mehmet Nusret; medresede görev almış hocalarla ilgili bilgi vermektedir. Bunlardan biriside Hacı El Hüseyin Efendidir. Bu zat ceddin İspirli Mehmet Efendinin biraderidir. Çekmeli deresinde, Kan Değirmendere karyesinde yaşayan "Çirkin Ömer Ağanın oğludur". Küçük yaşlarında biraderleri nezdinde Erzurum'a gelerek İbrahim paşa Medresesinde tahsile başlamıştı. Hüseyin Efendi kısa zamanda başarı göstererek Kalacoz Müftü Efendiden icazet alarak Amasya'ya gitmiş, sonra Erzurum'a gelerek Sultaniye Medresesine müderris olmuştu. Bu dönemde Maksut Efendi medresenin müderrisidir³².

İbrahim Paşa medresesinin diğer bir müderrisi Hoca Nazif Efendi idi. "Bu zat icazetli olup İbrahim Paşa Medrese-

sinde ikamet ederdi. Şiir ve Divanı olup Kavukcizade unvanı ile meşhur olmuş, çok sayıda talebe yetiştirmiş, 1825 yılında vefat etmiştir³³.

Medresede müderrislik yapan diğer bir isim ise El-Hac Ahmet Efendidir. Ahmet Efendi; Müftü Safrazade Salih Efendinin halka-i tedrisine devam ederek icazet almış, fen bilgisi öğrenmiş, sonra İbrahim Paşa Medresesine müderris olarak atanmıştır. 30 yıl medresede kalarak eğitim ve öğretim işleriyle ilgilenmiş, böylece devrin önemli âlimleri arasına girmiştir. Okuttuğu kitapları kendi telif etmiş, çok sayıda talebe yetiştirmiştir³⁴. Talebeleri arasında Müftü Cemaleddin Ömer Fazıl Efendi ve Solakzade Ahmet Tefvik Efendi'de bulunmaktadır.

Cemaleddin Ömer Fazıl Efendi 1814 yılında doğdu. Talebelik hayatına İbrahim Paşa medresesinde başlamıştı. "Küçük İmam" lakaplı zattan Kur'an-ı Kerim öğrendi. El-Hac Mahurevi Ahmet Efendi'nin derslerine 18 yıl devam etti. Ancak 1843 yılında ho-

cası vefat edince icazetnamesini alamadı. Geçen zaman içinde ünlü bir alim olmuş, Sultaniye Medresesi'ne müderris olarak atanmış, Sultaniye Medresesi'nde uzun yıllar çalıştıktan sonra Erzurum müftüsü olmuştu³⁵.

Solakzade Ahmet Tefvik Efendi; 1816 yılında doğdu. Babası Hacı Lütfullah Efendi olup 8 yaşına kadar Kur'an-ı Kerimi ezberlemiş, İbrahim Paşa Medresesine gelerek müderris El-Hac Mahurevi Ahmet Efendi'den 18 yıl ders almış, icazetini aldıktan sonra aynı medreseye müderris olarak 1893 yılına kadar talebe okutmuştur. Ahmet Tefvik Efendi medresede müderrislik yaparken İbrahim Paşa Camii ve Lala Mustafa Paşa Camisinde vaazlar vermiş, halkı aydınlatma ya devam etmiştir. Halk kendisine artık Ulemanın Üstadı veya Hocaların hocası demeye başlamıştı. İbrahim Paşa Camiinde "Ruhu'l Beyan'ı" terkip ederek vaazlarında anlatmıştır³⁶. İcazet verdiği öğrencileri içinde âlimler ve ünlü devlet adamları vardı. Bunlar; Ödüklüzâde Mustafa Sakıp Efendi, Ferhadzâde Ahmet Vefik Efendi, Müftü Ali Avni Efendi, Memi Hoca, Kadı İsmail Efendi, Hoca İsmail efendi, Hacı İsmail Efendi, Hacı Osman Efendi, Abdürrezzak Efendi, Tatarzade Mehmet Asım Efendi, Kundakçızâde Ahmet Vefik Efendi, Müftü Solakzâde Hamit Efendi, Muhammet Salih Efendi ve Sadrazam Sait Paşa yetiştirdiği öğrencilerdendi.

Vefat tarihi ihtilafli olmasına karşılık kendisinden sonra 1893 veya 1896 yılından itibaren Solakzade Hamit Efendi müderrisliğe getirilmişti. Hamit Efendi Erzurum müftülüğü yapmış, çok sayıda talebe okutmuştu. Bunların içinde Erzurum Merkez vaizlerinden Şeyh Ahmet Fevzi Efendi de bulunmaktaydı. 1900 Erzurum Salnamesi'nde medresede 19 talebe okumuş, Birinci Dünya Savaşı ile birlikte medrese görev yapamaz hale gelmiş, 1924 yılında medreselerin kapanmasıyla İbrahim Paşa Medresesi kapanmış ve yıkılmıştır.

Feyziye Medresesi; Şeyhülislam Feyzullah Efendi tarafından 1688 de yaptırılmış, isminden dolayı bu medreseye Feyziye Medresesi veya halk arasında Kurşunlu Medresesi diye şöhret bulmuştur.

Mirza Mehmet Mahallesinde 20 odalı medresede; "Hadis", "Tefsir", "Usul" ve "Arapça" gibi derslerin yanı sıra muhtelif dersler verilmiştir. Medresenin eğitim işlerini aksatmadan sürdürmesi için Erzurum eyaletine tabi Kız-Uçan sancağındaki Gönulu tuz hanesi ile Muazzeviye isimindeki köy vakfedilmişti³⁷. Medresedeki personelin ücreti vakıf bünyesinden karşılanmış, eğitim işlerini yürüten müderrise 60 akçe, müderris yardımcısı olarak çalışan 10 müd'nden her birine 10 akçe, ilim tahsil eden her talebeye 8 akçe ve medresenin Şeyhü'l- kurasına 30 akçe yevmiye tahsis edilmişti³⁸. 1694 yılında Er-

zurum'a geldiğinde kaldığı sürede talebe okutmuş böylece topluma hizmete devam etmiştir. Ebu Hazine Mehmet Efendi'nin hocalığını yapan Bekir Efendi aynı zamanda Kurşunlu Medresesi'nde müderrislik yapmıştı.

Hacı Halil Efendi Erzurum'da ilim tahsiline başlamış, sonrada İstanbul'da eğitimini tamamladıktan sonra Kurşunlu Medresesi'ne gelerek 35 yıl (1843-1878) ders okutmuş birçok kişiye icazet vermiştir. Geniş ilmi araştırmaları olan Halil Efendi mukayeseli ders okutmuş, yetiştirdiği talebeleri arasında Hacı Süleyman Efendi olmuştur. 93 harbinde ilmiye taburlarının başında Ruslarla savaşmış, 1878 yılında hummadan ölmüştür³⁹.

Hoca Halil Efendinin vefatıyla Şavşatlı Hacı Süleyman Efendi medresenin son dönem müderrisi olmuş, uzun yıllar Kurşunlu Medresesi müderrisliğini yapmış, çok sayıda talebe yetiştirmiş 1914 yılında vefat etmiştir⁴⁰.

Tivnikli Hacı Faruk Efendi ve Rasim Erverdi Süleyman Efendi'den ders almış, geleneğin son halkasını teşkil edenlerden olmuştu. Tivnikli Faruk Efendi 1889 da Erzurum'a gelip 1913 yılına kadar medresede ders alıp son tertipten icazet sahibi olmuştu⁴¹.

Rasim Efendi çocukluğunda mahalle mektebine gitmiş, hocalardan ders almış bilahare Kurşunlu medresesine gelerek talebe olmuştur. Hacı Süleyman Efendiden Kuran, tecvit, Arapça, fıkıh, Kelam, Tefsir, Akaid, mantık ve Farsça dersler almış icazetnamesini alarak medreseyi bitirenlerden olmuştu.

Hacı Süleyman Efendi'nin yetiştirdiği bir diğer talebesi de Muhammed Nureddin Erzurumî olmuştur. Tortum Ödük'te 1853 yılında doğmuş, Kurşunlu Medresesi'ne gelerek Hacı Süleyman Efendi'den ders almış, onun rahle-i tedrisinden geçmiş, icazetini almıştır. Nureddin Efendi ayrıca Fars dili Ve Edebiyatını Ahıskalı Kurra Hoca diye anılan Hacı Hafız Efendi'den talim etmiş, 93 harbinde divan kâtipliği yapmış, Erzurum İdadisinde Arabî ve Farişi muallimliği yapmış, Erzurum mahkemesinde 5 yıl çalıştıktan sonra 14 yıl Erzurum nüfus dairesinde görev yapmış, 1945 yılında vefat etmiştir⁴².

Muhammet Kâmil Efendi 1876 yılında Pasinler de doğdu. İlk eğitimini Pasinler de aldıktan sonra Erzurum'a gelerek Kurşunlu Medresesi'nde Hacı Süleyman Efendi'de okumuş, medrese eğitimini bitirdikten sonra icazetini almıştı. 1910 yılında Hasankale Müderrisliğine atanmış, 9 yıl çok sayıda talebe okutmuş, 1919 yılında Hasankale Müftülüğüne getirilmiş, fahri olarak da müderrisliğini devam ettirdi. Erzurum Müftüsü, Din İşleri Yüksek Kurulu Üyesi Hafız Yaşar İşcan'da talebeleri arasındadır⁴³.

Kurşunlu medresesi talebelerinden bir diğeri Abdulgani Efendi'dir. Uzun yıllar İlica köylerinde imamlık yapmış pek çok talebeye ders vermiştir.

İbrahim Efendi; 1882 yılında Kırmacı Mahallesi'nde doğmuş, Narmanlı Medresesi'nde Hüseyin Efendi'den ders almış, Hüseyin Efendi vefat edince Kurşunlu Medresesi'ne gelerek Hacı Süleyman Efendi'den usul-i fıkıh, hikmet, tefsir okuyarak icazetini aldı. Türkçe, Farsça, Arapça okuryazar, Kürtçe ise konuşurdu. Hacı Cuma camii'nde imamlık yapmış, 1912 yılında Kıgı müftüsü olmuştu⁴⁴.

Erzurum Mebusu, Darü'l Hilafeti'l-Aliye Mektebi müdürü, 50 den fazla kitap telif etmiş, Yeşilzâde Mehmet Salih Efendi Kurşunlu Medresesi mezunlarından olup Hacı Süleyman Efendi'den Fıkıh, Hadis, Tefsir, dersleri almış olup icazetli âlimlerdendir. Ayrıca Erzurum Darulmuallim Mektebini bitirerek 15 yıl muallimlik de yapmıştır⁴⁵. Cumhuriyet döneminde özellikle 1945'lerden sonra medrese çok canlı bir dönem geçirmiş, özellikle Mehmet Kırkinci, Veli Velioglu, Mehmet Nuri Yılmaz, Osman Bektaş gibi âlimler buradan yetişmiştir. Solakzade, Osman Bektaş ve Sakıp Danışman medresede ders vermişlerdir.

Çelebizâdelerden Şeyhülislam Hüseyin Hüsnü Efendi, Erzurum'da yetişen Pehlivanlı Müderrisi Ahmet Efendiye, Yetim Hoca Medresesi Müderrisi Mustafa Yetim Efendi'ye ve Kurşunlu Medresesi Müderrisi Hacı Süleyman Efendiye 400'er kuruş maaş bağlatmıştır. Yetim Hoca ise bu maaşı almıştır⁴⁶.

Kemhan Mahallesi Çürüklük mezarlığının doğu tarafında Hicri 1257 Miladi 1841 yılında, ağzı eğri lakabıyla tanınmış, Bayburtlu müderris Hacı Salih Şükrü Efendi Salihye Medresesi'ni yaptırmış, uzun yıllar medresesinin müderrisliğini yürütmüş, onlarca talebe yetiştirmiş, vefat edince yerine Tahtacı-zâde Hacı Mustafa Fehim Efendi geçmiştir.

Kemhan Mahallesi'nde tahtacı esnafından Derviş Ağa'nın oğlu olarak dünyaya geldi. İlk bilgileri aldıktan sonra 1257 yılında Salihye Medresesi'ne giderek Müderris Hacı Salih Şükrü Efendi'den ders alarak icazetnamesini almıştı.

Tahtacı-zâde döneminin önemli hafızlarından olup aynı zamanda hattat hocalığı ve sanatkârlığı olan âlim bir şahsiyetti. Müftü Mehmet Nusret Efendi "Tarihçe-i Erzurum'da" onun için "İlimde yed-i tula" sahibi olduğu gibi "Hatt-ı ve Ta'lik'de de asrın Yesarisî, Hafız Osman'ı idi" demek suretiyle onun değerli bir âlim olduğunu vurguluyordu⁴⁷.

Hacı Mustafa Fehim Efendi Gümrük Camisinde vaaz verirken diğer taraftan Salihye Medresesi'nde müderrislik yapmış, özellikle Celî Hatla yazdığı "El-

vah'i- mübâreke" adlı eseri Erzurum evlerinin duvarlarını süslemişti. Aynı zamanda birçok "Mushaf-ı Şerif" istinsah etmiş, ayrıca "kırâat-ı seb'a (yedi kıraat) ve aşere'ye (on kıraat) vakıf idi. Bir çok hafız yetiştirmiş, mütevazı, âlim, halim-selim olup ömründe kimseleri incitmemişti⁴⁸.

40 yıla yakın Salihye Medresesi'nde müderrislik yapmış, pek çok talebeyi okutmuş, medresenin yanındaki kesik minare denilen mescitte 40 yıl hatimle sabah namazı ve Ramazan ayında teravih kıldırılmıştı.

Tahtacı-zâde Meşhur Hattat Eskicizâde Mehmet Avni Efendi'nin çıraklarından. Mehmet Efendi, Seyyid Ebubekir Efendi'den, o da Teymur Kemal Efendi'den "Ketebe" almıştı.

Hafız Mustafa Efendi'nin icazetnamesinin silsilesi ise şöyle idi. Sırasıyla; Muhammed Avni Efendi, Es-Seyyid Ebubekir el- Hamid Efendi, el Hac es-Seyyid Muhammed Teymur el- Kemal Efendi, Feyzullah El-Müniri Efendi, Mustafa Efendi, Muhammed efendi, İbrahim efendi, Koca İsmail Efendi, Derviş Ali Efendi, Halid Efendi, Muhammed Efendi, Derviş Muhammed Efendi, Mustafa Dede, Şeyh Hamdullah(İbnu's- Şeyh el -Amasi diye meşhurdur), Hayreddin Mar'aşı, Abdullah Sayrafi, Yakut el-Musta'simi, İbnu'l Bevvab (Ebu Hasan Ali b. Hilal el Bağdadi) İbn Mukle, Hasan el- Basri, Hz. Ali⁴⁹.

Hacı Mustafa Efendi döneminin "Reis'ül Hattat'ıydı". Ketebe'ye me'zun edilen Hattatların icazetlerini tasdik ederdi. İcazet verdiği talebelerinden bir kısmı ise; Muhammed el- Arif (1846), Hüseyin el-Fenni(1859), Muhammed Rüştî(1861), Ahmet Raşid Şevki(1866) olmuştur⁵⁰

Kemhan Camii yanındaki evlerinde ve Salihye Medresesi'nde beş yüze yakın yazma eserden oluşan iki kütüphanesi vardı. Bu eserler ne yazık ki işgal dönemlerinde yok olmuş günümüze gelememişti.

Mustafa Efendi'nin nefis Celî Hattıyla yazdığı Çifte Minarelerin üstündeki "Vema Tefviki Va'Tisami illa billah" yazısı da savaştan nasibini almış, yok olmuştu. Hoca Efendinin yazdığı Kelam-ı Kadim'ler ve Hilyelerde meşhurdu. Öyle ki eserleri İstanbul'da 60 altına zorla bulunuyordu. Mustafa Efendi çok sayıda Kiblegâhta yazmıştı. Ömrünün son demlerinde Tefsilde yazmaya başlamış, ömrü yetmemiştir. 17 Sefer 1311(1909) yılında vefat edince Çürüklük Mezarlığı yanındaki Ketencizâde'nin yanına defnedildi. Çürüklük Mezarlığı yıkılıp yerine Bat Pazarı kurulunca kabirler Asri Mezarlığa götürüldü⁵¹.

Mehmed Zühtü Efendi, 1880 yılında doğmuş ipti-

dai mektebi bitirdikten sonra Salihye medresesi müderrisi Eşref Efendiden ders almış Sarf, Nahiv ve Farsçayı bitirdikten sonra İstanbul'a gelerek Fatih Dersiamlarından Hemşinli Yusuf Dehri Efendi'den dersler alıp icazet almıştır⁵².

Medrese Birinci Dünya Savaşıyla birlikte kapanmış, 1938 yılında yerine park yapılacak diye yıkıldı ve yerine bat pazarı kuruldu. 1990'ların sonunda Belediye Yeğen Ağa iş merkezi binası adıyla bir bina yaptı. Böylece tarihi Çürüklük Mezarlığı, Salihye Medresesi ve kesik minareli cami yok olmuş oldu⁵³.

KAYNAKÇA:

Albayrak. S. Son Devrin Osmanlı Uleması, İstanbul Büyükşehir B. Yayınları.2005.

Arabacı.C. 1999. Konya Medreseleri, Konya Ticaret Odası Yayınları

Akgündüz.H. 1997 Osmanlı Medrese Sistemi Ulusal Yayınları İstanbul

Çağlayan.M. Y. 1981 Şu Bizim İspir. İstanbul İspir Derneği Yayınları

İzgi.C.(1997)Osmanlı Medreselerinde İlim İstanbul. İz Yayıncılık

Konyalı.İ.H. 1960 Anıtlar ve Kitabeleriyle Erzurum Tarihi. Ankara

Çetin.K.(1998) Erzurum'un XIX Yüzyıl Beşeri Tarihi Coğrafyası. Erzurum

Çöğenli. S. Kılıç .S. (2013) Hat İcazeti Geleneği, Yayına Hazırlayanlar Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum

Güfta.H.(2003) ,Erzurumlu Şair Hazık, Dergah Yayınları İstanbul

Özalp.Ö.H.(1999) Erzurumlu Yeşilzade Mehmet Salih Efendi , Dergah Erzurum Kitaplığı

Revnakoğlu.C.S. (1959) Tarih Yolunda Erzurum. Erzurum Tarih Derneği Yayınları

Revnakoğlu.C.S.(1946) Erzurum Halk Evi dergisi, yıl 3

Revnakoğlu.C.S.1968) Erzurum Hattatları ve Tahtacızâde, Çeşitli yönleriyle Erzurum .

Orhan.N. (2005) İ. Hakkı Hz. Cami külliyesi Yayın Organı, Haskale

Özyılmaz Ö.(2002) Osmanlı Medreselerinin Eğitim Programları,Kültür Bakanlığı Yayınları Ankara.

Pamuk . B.(2006) XVII. Yüzyılda Bir Serhad Şehri Erzurum , IQ Yayınları,İstanbul

Türk A. (2013). Erzurum Gazetesi 1. Mayıs

Nusret .M. (2005) Erzurum Tarihçesi ,Dergah Yayınları, İstanbul

Okçu.N. (2010) Salname-i Vilayet-i Erzurum(1871), Atatürk Üniversitesi Yayını

Zeynal.A. 2011 Selçukludan Günümüze Erzurum Eğitim Kurumları Tarihi , İl Özel İdaresi Yayınları.

DİPNOTLAR

1 İsmail Çiftçioğlu Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi / Journal of Turkish World Studies, Cilt: VI, Sayı 1, Sayfa: 29-38, İZMİR 2006.

2 Erdoğan Merçil, Müslüman Türk Devletleri Tarihi, Ankara 1991, s. 30-31, 40-41; Esin Kahya-Hüseyin Gazi Topdemir,"İlk Müslüman Türk Devletlerinde Bilim", Genel Türk Tarihi, C. 3, Ankara 2002, s. 575-581.

3 Erol Kürkçüoğlu, Ortaçağda Erzurum, s. 71.

4 Erol Kürkçüoğlu, Age, s. 75.

5 Mehmet Nusret, Tarihçe-i Erzurum, Dergah Yayınları, Yayına Hazırlayan Ahmet Fidan, İstanbul, 2005. s. 121.

6 Abdurrahim Şerif Beygu, Anıtlar ve Kitabeleriyle Erzurum, İstanbul, 1936. s. 170

7 Mehmet Nusret, Age, s. 122.

8 Mehmet Nusret, Age,s. 123.

9 Mehmet Nusret, Age, s. 124.

10 Mehmet Nusret, Age, s. 125

11 Mehmet Nusret, Age, s. A.Şerif Beygu, Age, s.167

12 A.Şerif Beygu, Age, s.167.

13 Faruk Sümer, Selçuklular, s.402.

14 A.Şerif Beygu, Age, s. 170.

15 A.Şerif Beygu, Age, s. 170.

16 A.Şerif Beygu, Age, s.169.

17 Ramazan Şeşen, Selahattin Eyyubî ve Devlet . İstanbul,1987, s.416-417 .

18 İbrahim Hakkı Konyalı, Erzurum Tarihi, Erzurum, 1960. s. 47-56.

19 İbrahim Hakkı Konyalı Age,s. 346-347

20 O.Turan, Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi, s. 38.

A.Şerif Beygu, Age, s. 171-174.

21 A.Şerif Beygu, Age, s. 135.

22 A.Şerif Beygu, Age, s. 35.

23 A.Şerif Beygu. Age, s. 36.

24 Enver Konukçu, Selçukludan Cumhuriyete Erzurum, Erzurum, 2000., s. 167

25 Enver Konukçu, Age, s. 167.

26 Enver Konukçu, Age, s. 181.

27 Enver Konukçu, Age, s. 222.

28 Enver Konukçu, Age, s.223.

29 Konukçu, age, s. 270.

30 Mehmet Nusret, Age, s. 133 .

31 Mehmet Nusret, Age, s. 133.

32 Mehmet Nusret, Age, s. 133.

33 Mehmet Nusret, Age, s. 133.

34 Mehmet Nusret, Age, s. 134.

35 Nusret, Age, s.

36 Nusret, Age, s.

37 Pamuk, Age, s.

38 Pamuk,2006, Konyalı, 1960.

39 Nusret, Age, s. 126.

40 Cemalettin Revnakoğlu, Tarih yolunda Erzurum,1959.

Sayı:

41 Cemalettin Revnakoğlu, Age, s.

42 Cemalettin Revnakoğlu, Age, s.

43 Orhan Türkoğlu, Age, s. Abdürrezzak Türk, Age, s.

44 Albayrak, Age, s.

45 Ömer Hakan Özalp, Erzurumlu Yeşilzade Mehmet Salih Efendi, Dergah Yayınları, İstanbul, 1999.

46 Cemalettin Server Revnakoğlu, Tarih Yolunda Erzurum,1959

47 Nusret, Age, s.

48 Nusret, Age, s.

49 Sadi Çöğenli-Selami Kılıç Hat İcazeti Geleneği, Yayına Hazırlayanlar Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum.

50 Sadi Çöğenli- Selami Kılıç, Age, s. 24.

51 Cemalettin Server Revnakoğlu,

52 Albayrak. Son devrin Osmanlı uleması.

53 Cemalettin Server Revnakoğlu, Erzurum Halk Evi Dergisi,yıl :3, Sayı: 8-9 1946

COĞRAFYAYI VATAN KILAN MİMARİ

Reşat COŞKUN

Yaklaşık 2000 m. yükseklikte bir tepe üzerinde inşa edilmiş olan iç kale V. yüzyılda Roma İmparatoru *Theodosius* tarafından yaptırıldığı Erzurum'a uğrayana seyyahların kale kitabesinden aldıkları notlarda vardır. Kalenin Roma Dönemine kadar uzanması şehrin savunmasının önceliğinden kaynaklanmaktadır. Bu durum da bizlere şehrin istilalara uğramasını gerektirecek güzellikleri ve zenginlikleri bünyesinde barındırdığı gerçeğini hatırlatması bakımından önemlidir. İbrahim Hakkı Konyalı Erzurum Tarihi kitabında bu durumla alakalı olarak; 1048 yılında Erzurum'a giren İbrahim Bey'in 15 bin araba altın ve gümüşle Tuğrul Bey'in yanına döndüğünü yazar.

Son zamanlara kadar kale, Türkler tarafından da kışla olarak kullanılmıştır. Bu durum şehir savunma sisteminde tabyaların önem kazanmasına kadar devam etmiştir. Ne var ki tabya savunma sistemleri de kifayetsiz kalmasına rağmen şehir stratejik önemini günümüzde de kaybetmemiştir. Kale Mescidi ve Saat Kulesi Türk mimarlığının ilk örnekleri olmaları bakımından önem taşırlar. Tepsi Minare olarak da adlandırılan kule Ortaçağ'da minare ve gözetleme kulesi olarak kullanılmıştır. Osmanlı mimarisinin Barok Çağında saat kulesine çevrilmiştir. Türbelerde olduğu gibi kale mescidinin kubbesi de Orta Asya kültürünün izlerini taşır. Kubbelere Türk geçici yerleşme-çadır kültürünün yerleşik hayata uyarlanmış şeklidir.

Şehir başlangıçta askeri mimari diyeceğimiz bir tarzda şekillenmeye başlasa da zamanla sivil mimari baskın hal almıştır. Bu durum kaledeki mimaride dahi müşahede edilir.

Mimari coğrafyayı vatan yapma gayretidir. Mimariyle coğrafyaya bir milletin ve onun medeniyetinin mührü vurulur. Ecdadı eserleriyle nesillere aidiyeti-

ni hatırlatır. Mimariyle atası evladına ayna tutar ona kim olduğunu sorgulatır ve hatırlatır.

Erzurum seyahati esnasında Arif Nihat Asya beraberindeki Hemşin Pastanesi sahibi Nail Usta'ya "Erzurumluların niçin milliyetçi ve muhafazakâr?" der. Nail Usta da "Ağabeyi bana pastadan dondurmadan sor. Ben ne bileyim. Bunu birileri bilse; onlardan biri de sensindir." diye cevap verir. Bunun üzerine Arif Nihat Asya " Nail, bu şehirdeki ecdada ait eserlere bakınca; insan ecdadının kim olduğunu görür. Bu durumda da insan ister istemez milliyetçi- muhafazakâr oluyor." der.

Bu yüzdendir ki mimariye uç kültür de diyebiliriz. Şehre gelen yabancılar o şehrin edebiyatından ve sanatından önce mimarisine karşılaşırlar. Bu karşılaşmadan da o şehrin mensupları hakkında menfi veya müspet çıkarımlarda bulunurlar. Mimariden o milletin kültür ve sanatına dair tahminler yaparlar.

Erzurum sivil mimarisi gösterişten uzak, soğuktan korunmayı gaye edinen, mütevazı ve mahremiyet merkezli bir tarzda şekillenmiştir. Erzurum fonksiyonları açısından geçmişte çoklu fonksiyonlara sahip olduğundan her fonksiyonun şehir mimarisine etkisi farklı olmuştur. Bu durumda mimari çeşitliliğin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Askeri bir şehir olması; kale ve tabya mimarisinin ortaya çıkmasına yol açarken, İpek Yolu üzerinde bulunmasından dolayı ticaret fonksiyonunun etkisiyle Hanlar, kervansaraylar çoğalmıştır. Şehrin eğitim fonksiyonunun güçlü olmasından ötürü de medreseler yaygın yapılardır. Bu yüzden Evliya Çelebi medreselerin çokluğundan bahseder. Erzurum'u ilim tahsil edilecek şehir olarak vasıflandırır.

Tasavvufun etkili olmasından dolayı da tekkeler ve zaviyeler yaygınlaşmıştır. Şehre gelen seyyahların daha ziyade buralarda kaldığını görülür. Farklı türbe mimarisinin ortaya çıkmasında tekkelerin ağırlığı fazla olmakla beraber, yönetici kesimin ileri gelenlerinin de etkisi vardır. Saltukoğulları döneminden kalma Mehdi Abbas ve emir Saltuk Türbelerinde olduğu gibi.

Erzurum mimarisindeki olağanüstü çeşitlilik, güzellik ve zenginlik insanların diğer insanlara kalıcı eserlerle yardımcı olma gayretinin tezahürüdür. Ortaya çıkan yapılarda sadakayı cariyeye gayesi olduğunda; hırs, heves ve heva gibi beşeri zaafaların izleri dahi görünmez. Medeniyeti vücuda getiren insanların ruhunun mimariyle taş ve ahşaba sirayet edişi görülür.

Erzurum tarih boyunca yıkımlardan oldukça etkilenmiş bir şehirdir. Hatta bu yıkımlardan İran kökenli olanını, Yavuz Sultan Selim Han görmemek için Çaldıran Savaşı'na giderken Erzurum'a uğramamıştır. Tarihi süreçte şehrin banisi olarak Kanuni gösterilse de şehre kalıcı ve mührünü vuran eserler İlhanlılar döneminde kazandırılmıştır. Günümüzde şehrin

sembölü sayılabilecek medreselerin neredeyse tamamı bu döneme ait eserlerdir. Bu eserlerin finansmanının kadınlar tarafından yapılmış olması da dikkate değerdir.

Şehrin Türk-İslam Medeniyeti kadim görüntüsünün kentsel dönüşümlerle sanayi şehirlerine benzetilmeye çalışılmasının olumsuz sonuçları son yıllarda oldukça etkili olmuştur. Oysa insanlar mekânda geçmişini bulduğu oranda huzurlu olurlar ve kendilerini o mekâna ait hissederler.

***Şu cami, şu han, şu çeşme de olmasa
Gel de bu şehirde yaşadığına inan.
Gitti o nur yüzlü ahretlikler
Geriye kalan bakiyedir dünyalık
adamlar!***

R.Coşkun

Her şehrin, hatta her semtin ve her mahallenin kendine has bir ruhu vardır. O ruh, o mekânlardaki yaşanmışlıklardır. İnsan, geleceği kadar da geçmiştir elbet. Belki geleceğinden de fazla... Çünkü geçmişi, bir bakıma geleceğinin de belirleyicisidir. Dünyanın zihnindeki bugün bizimle ilgili algısında geçmişimizin şekillendiriciliği hâkimdir. İnsan ve mekân geçmişiyle değer kazanır ve var olur. Geçmişini hatırlamama insan için tıpta ruh sağlığı bozukluk-bunama olarak tanımlanmıştır. İnsan geçmişiyle hatıralarıyla insandır. Hatıralar da mekânlarda şekillenir. Modern çağlarda, çoğu zaman yaptığımız, bir 'gelecek' inşa etmeye çalışırken 'geçmiş'i görmezlikten gelmek ve hatta onu inkâr etmek oldu ne yazık ki... Şehrin, semtin ve mahallenin ruhu, işte inkâr ettiğimiz bu geçmişten başka nedir ki? Değişim, elbette kaçınılmazdır; ancak değişimin gelişim olabilmesi de değişimin 'kendisi' olarak kalabilmesiyle mümkün, yoksa kendisinden başka bir şey olmakla gelişme olmaz. Geçmişte yapılan günümüze olumsuz etkileriyle ulaşan öngörüsüz dönüşümdür. Oysa mevcut kültürel değerler temel alınarak gerçekleştirilecek değişim bugün yaşadığımız birçok meselenin çözümü olacaktır. Japonların ağaç halkası değişimi bunun en güzel numunesidir.

Nurettin TOPÇU **"İstanbul ve Bursa'da her ne kadar Türk Mimarisi'nin eserleri vücuda getirilmiş olsa da Erzurum'un tipik Türk Mimarisi yanında sönük kalırlar"** diyerek şehrin mimari güzelliğini belirtmiştir. Görülen o ki 'kentsel dönüşüm' adı altında gerçekleştirilen, çoğu zaman bir şehrin ruhunu imha etmekten başka bir şey olmadı. Oysa kentler Sanayi Devri-

mi'nin dünyaya kötü yapılaşma şeklindeki armağanıydı! Hızlı bir şekilde köyden kentlere gelenlerin sermaye ve estetikten yoksun telaşlı gecekondulaşma şeklinde yapılaşmasıydı. Kentsel dönüşümlerle bu ucube yapılardan oluşan varoşlar şehir mimarisine yakışır hale getirilmeye çalışılır.

Şehirler tarım ve ticaretin ortaya çıkardığı ihtiyatlı kültürel zenginliğin yapılara bedii yansımasıydı. Ülkemizde şehirlerimizde kendi ellerimizle ortadan kaldırdığımız tarihi eserlerin dökümünü çıkaracak yüreklilikte bir vatan evladı var mıdır?

Öz ellerimizle ve resmi elden ata yadigârı nice abidevi eseri moloz yığınının çevirdik. Hem de 'mahalle baskısı' teraneleri eşliğinde... Mekân, insanlara kendilerini söyleyebilmeli; bu da can gibi, onur gibi insan haklarından. Mekâna kendi estetiğini işleyemeyen insan, çok geçmeden kendini mekâna uydurmak zorunda kalır. Kentsel dönüşüm adı altında gerçekleştirilenlerin çoğu da bediiyat(!) bakımından ortada... Bu ortada olan, ne yazık ki yasaların 'suç' saymadığı (hukukun değil) getirim uğruna bir cinayetler serisinden başka bir şey değil. Unutulmasın ki yeniden inşa edilen taş ve toprak değil, biziz.

*Nâgehan ol şara vardum,
Ol şarı yapılıur gördüm,
Ben dahi bile yapıldum,*

Taş ü toprak aresinde diyor ya Hacı Bayram Veli; bu, coğrafyanın da vatan olmasıdır. Kentsel dönüşüm, vatani coğrafyaya dönüştürmek değil, vatani bir daha vatan yapmak olmalı. İtiraf edelim ki cennet yurdumuzda bunun da güzel örnekleri var.

Bu, birilerinin uydurduğu gibi 'mahalle baskısı' değil, mekâna edeple girmenin şartı... Mekâna edeple gireceksin elbette. O bir ruhtur, onu ciddiye alacak, tanıyacak, bilecek, seveceksin. Haddini bileceksin. Haddini bilmek, mesafe ve mekân bilincidir. İnsanı saygıya, sevgiye ve hatta aşka götürecektir bu bilinç. Bu, toplumsallaşmanın da ön şartıdır. Zira insan mekâna teşrif eder. Zaman, mekân ve eşya "Hazreti İnsan" ile şereflenir. Kalabalıklar içinde yalnızlaşanlarımız, bu bilinçten yoksun insanların marifeti(!) değil mi?

Seksenli yılların başına kadar küçük çaplı tahribatlara rağmen özgünlüğünü korumuş şehir mimarisi; söz konusu yıllardan sonra kentleşmeye/ranta dayalı planlamalar sonrasında dikey yönde betonlaşmayla özgün mimarisinin ya-

nında şehir olma vasfını da kaybetmişti. Şehrin tahribata uğramadan önceki genel görünümü; taştan konakların süslediği sokaklarla, bu konaklar etrafında kümelenmiş yine taştan yapılmış evlerin oluşturduğu ihtiyatlı mahallelerden ibarettir. Evler soğuğun ve malzemenin kıtlığından kaynaklanan zorunluluktan dolayı bir birlerinin şifa hakkına tecavüz etmeden sırt sırta veya yan yana dizilmiş bir şekilde sıralanıyordu.

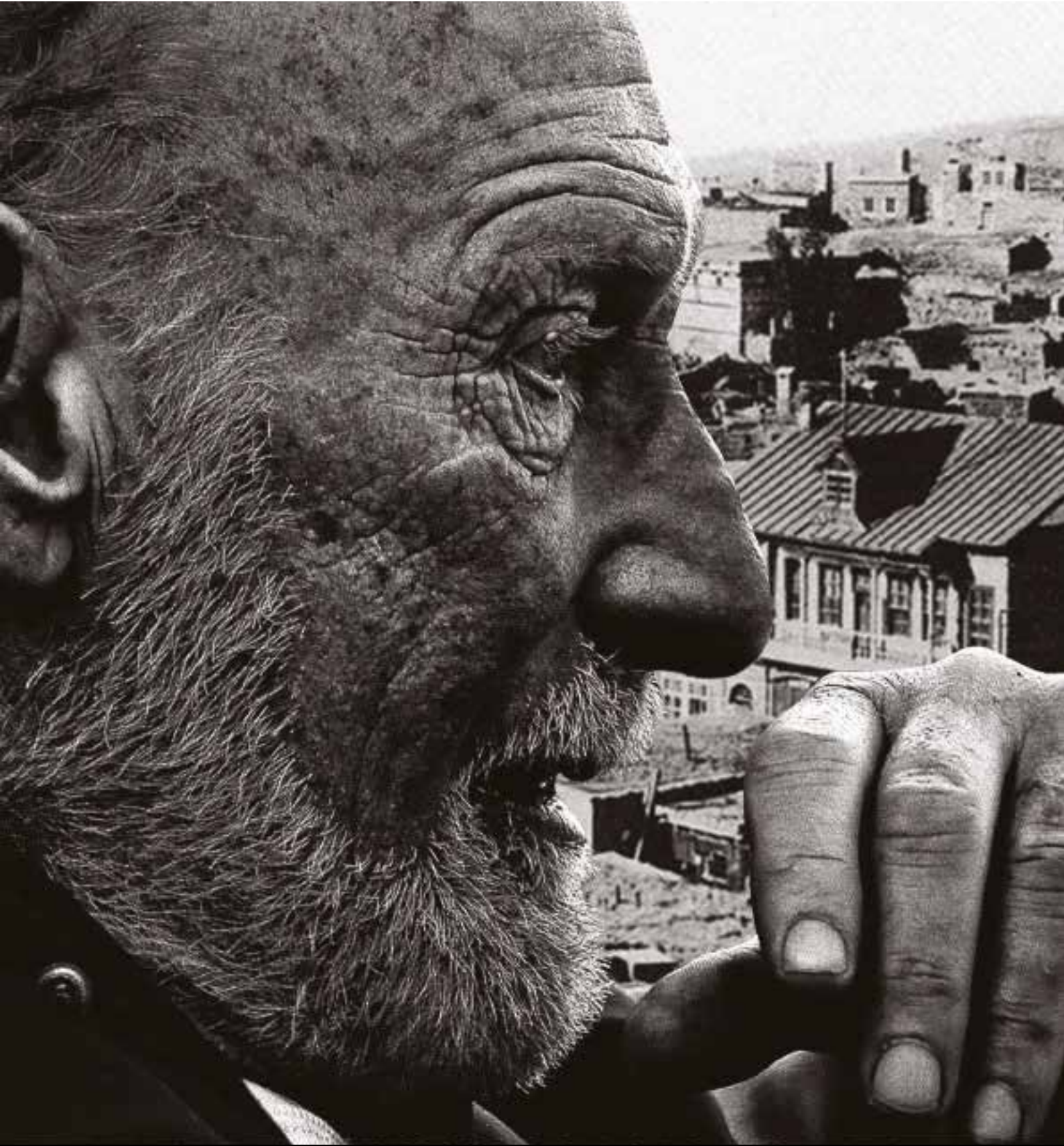
Camilerin, medreselerin ve ağaçların evlerin damlarında yüksekte oluşu; şehrin, teması ruhlara haz veren silüetiydi. Dikey doğrultuda yükselen dine ve ilme dair mimarinin şah eserlerinin aksine yatay doğrultuda konutlar arasında mütevazı görünüşleriyle türbeler, hamamlar ve çeşmeler yalnızca yanlarına kadar gidenlerin görebilecekleri mimari güzelliklerdi. Şehre dışarıdan gelenler asumana doğru yükselen camii ve medrese minarelerinden bu belde halkının ilme önem veren muhafazakâr yanını zorlanmadan keşfederlerdi. Şehir halkı ise evler arasında birer inci misali saklanmış çeşmeleri, hamamları ve türbeleri hayatlarının bir parçası olmasından bilirlerdi.

Şair M. Emin ALPER bu durumu; "**Her yüz metrede türbelerle karşılaştığım ve karşılaştığım her türbede kendimi Fatiha okumak mecburiyetinde hissettiğim için Erzurum'u seviyorum.**" diyerek vurgulamıştır.

Şehrin mimarisinde Yirminci Yüz yıla kadar taş meskenler oluştururken iken zamanla bunların arasına serpilmiş tuğladan yapılmış konutlar ve nadiren hırmış evler de görülmeye başlamıştır. Erzurum şehrinin geçmişteki mimari tarzını merak edenler Karanlık Kümbet ile Habib Baba Kütüphanesi'nin bulunduğu sokağa giderek bir tahmin yürütebilirler. Söz konusu saha tahribata uğramakla beraber halen aslını korumaktadır.

Günümüzde şehir yanlış ve yanlış uygulamalarla özgün mimarisini yitirmiştir. Geçmişin izlerini taşıyan abidevi eserleri ise çok katlı binalar arsında kaybolmakla karşı karşıya kalmıştır.

Tahsin KAYA

BANA ERZURUMU ANLAT -3

(Selametten - Nedamete)

Bu gün, "Erzurum'u anlatan" dedeme uğramadan, Esat Paşa camisinin haziresini ziyaret etim. Kimler yoktu ki! Şeyhülislamlık yapanda oradaydı, mebusluk yapanda. Tarih yazanda oradaydı, tarihi yazılarda. Kendi aralarında sohbet ediyor, şehrin hali ahvalinden şikâyetlerini, derinliklerine doğru göndermeye çalışıyorlardı gökyüzünün. Karla kaplı göğüsleri ışığa hasret kalmıştı.

Güneşi küstürmüştü varisleri, mirasyedileri. Hak ile yeksân olanların nidaları, henüz bulutların üzerine varmadan geri dönüyordu.

Nasıl dönmesin ki? Kapkara bir takke oturmuş şehrin başına, güneşe izin vermiyordu. Bırakın insanları, serçeler bile aydınlığa hasret kalmış pembe sabahlar gibi çıplaklığını, kirli beyaz renkli puslara emanet etmiş, akasya dalları arasından ayaklarını üşütmeyecek kuru bir yer arıyorlardı.

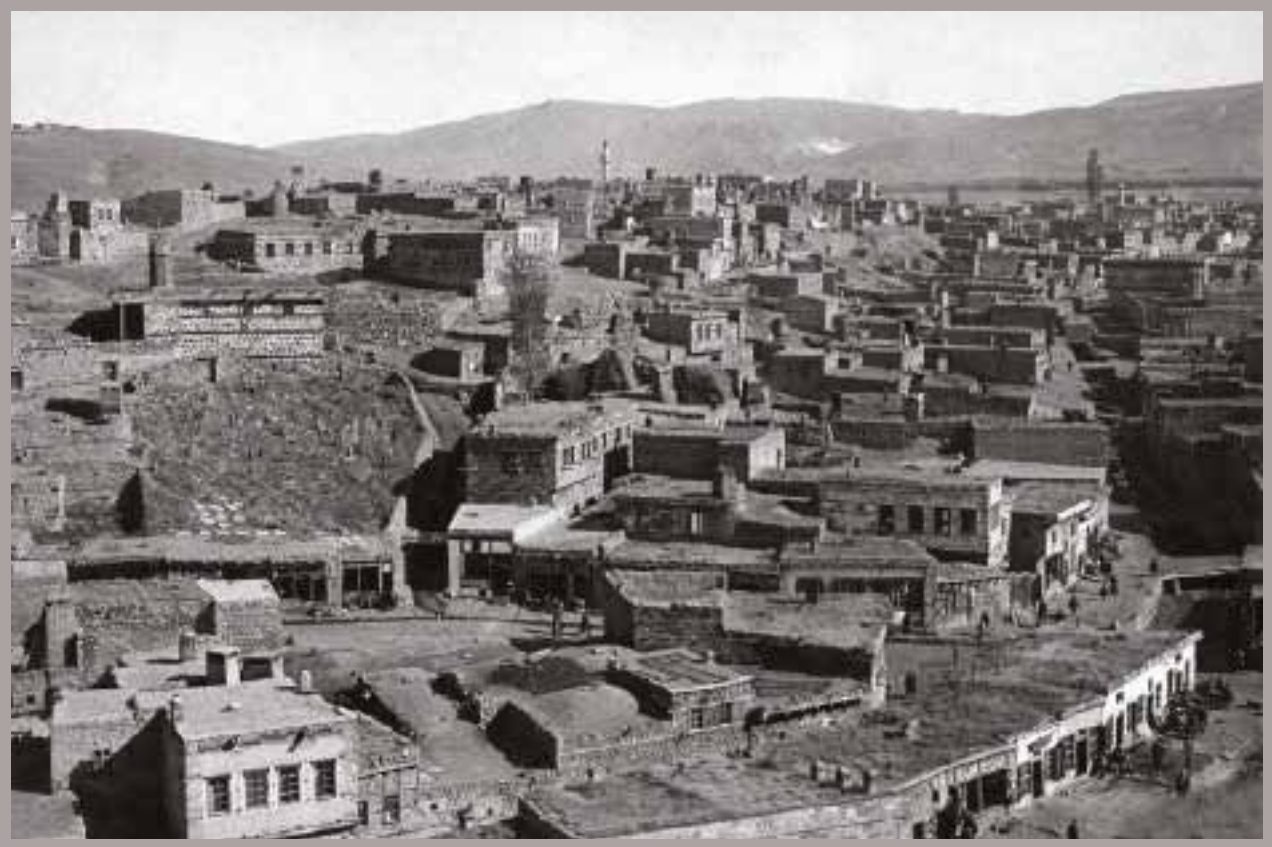
şükür " diyen bir topluluk ve kendi günahlarını satmaya çalışan yöneticilere methiye düzen şehrin firdöndüleri, " Neden olmasın!"

Hava, buz gibi soğuk ve kirli, nefes almak zor, bu şartlarda dedem dışarıda olamazdı muhtemelen evinde olmalıydı. Uzattım elimi kapının zırcasına, aklıma geldi birden acımasız ayazın sinsî tebessümü. Tutarsam çıplak elle demiri, yapışırdı elim ve soyulurdu avucumun derisi. Dirseğimle çaldım kapısını dedemin.

....

Nerede kalmıştık oğul, anlatmıştım hemî havasını suyunu, arifini, kâmilini, harabat ehlini, pür vefa olanı ve de vefasız kalanını, anlatmıştım hemî?

Anlatmıştın dedem anlatmıştın da, vefa ve vefasızlığına değinmemiştin.

Bir süre şehri seyrettim tepesinden Esat Paşanın ve bir hayal kurduym gönlümce. Takkenin üzerinde güneş, parlak ve sıcak! Bulutlar; Erzurum gibi temiz, Erzurum gibi pak. Bir mucize olsa, kış ayları gelince şehir, yukarı yükselse ve otursa bulutların üzerine, karanlıklar kalsa altında şehrin. Uçuşarak oynasa çocuklar sokaklarında ve tasasız gitse insanlar işlerine.

Dedim ya, bir hayal işte. Dedim de, istemedim politika bezirgânları duysunlar hayalimi. Hemen atlarlar üzerine hazine bulmuş defineciler gibi ve " Neden olmasın " diyerek sarırlılar bu hayalin eteklerine. Aldatılmaya alışık bir millet, her olumsuzluğa " Buna da

Dedem, oturduğu makata sırtını iyice bir dayadı ve arkasındaki halı yastığı biraz daha düzelttikten sonra içeriye doğru bağırdı. Mustafa oğul hele sobanın altına birkaç kartol at közlensin. Sonra bana döndü ve bilirmisen, yemişsen heç?

Evet dedem, çocukluğumda yemiştin.

Eyi, hele sen çocuk ol. Ol da, de bene, Tren gara gelmiş midir? Dedemle ilk karşılaştığımda da bana bu soruyu sormuştu. Vardı bununda bir sırrı anlatmadığına göre henüz vakti gelmemiştir. Gözlerini toprak damlı evin arıstakları arasında bir süre dolaştırdı ve Erzurum, bahtsız şehir oğul, Erzurum şansız şehir ve

Erzurum sahipsiz şehir!

Nasıl yani dede?

Oğul, hiç bahtı açık olsaydı, kuruluşundan bu güne değin 23 farklı milletin kılıçlarına, kargılarına, mermilerine, toplarına hedef olur muydu? Gelen vurdu aldı, giden yıktı gitti. Geriye, birbirinden korkan, birbirini sevmeyen, birbirine inanmayan, birbirine güvenmeyen ve hepsinden önemlisi yarını göremeyen bir nesli bıraktı. Bak, dışarıda nefes alınmıyor, güneşi karardı, günü karardı. Daha ne olacaktı ki!

Oğul, çok kahırlar çekti Erzurum. Balalarını Ermeni – Rus zebanilerinin süngülerine, erlerini Yemen'in, Hicaz'ın kızgın çöllerine, talebelerini Çanakkale'nin derin sularına, bıyığı bile terlememiş delikanlılarını Karapazarın karına kışına, gelinlerini, kızlarını, kızanlarını ağızlarından it salyası akan insanlık dışı mahlûkların vicdansızlıklarına bırakıldığına şahit oldu da, ağladı Erzurum.

O kahır yıllarından sonra toparlanmaya çalıştı. Haklıydı, haklıydı. Bu şehir bir millete vatan, bir vatana Anavatan olmuştu çünkü. İzmir'i Rum işgal ettiğinde ilk şahlanışı başlatmıştı. İstanbul'a kirli ayaklar basınca yüreğine hançer saplanmıştı da, " Gel demişti Kemal Paşasına gel.

3. Ordu ile şansı açıldı, canına can katıldı, methiyele-re, övgülere, unvanlara layık görüldü. Devlet ricalinin en iyi amirleri görev yapmak için sıraya girdi. Gelenler köşeyi döndü! Dönerler, mebus oldu! Olanlar şehirden göçtü! Göçenler dalkavuklarını, okuyanlarını, meslek sahibi olan efratlarını ve işadamı olmuş mirasyedilerini de götürdü. Şehir, yeniden yetimliğe terk edildi. Hele hele, Ordu Erzincan'a nakledildi ya. İşte o gün bahtı da karaya döndü. Fabrikalar kapılarına kilit vurdu. Erzurumlu gurbeti mesken etti kendine.

Üniversite ile geliyeceğiz denildi. Ziraatla başlayan o üniversite, bu güne dek bir tek danasını inek, çimenini çiçek edemedi. Bol bol lojman yaptı, sıfat dağıttı.

Hiç bahtı açık olsaydı, şansı açık olsaydı nehrine Karasu, ilçesine Karayazı denir miydi Erzurum'un? Alim'ini, Tillo'ya, aşığını Niksar'a, ozanını Bursa'ya ve dahi nice değerlerini yâd ellere atar mıydı?

Suçu neydi Erzurum'un? Diyen de gördüm, soranı da! Devlete ait Bölge Müdürlükleri vardı, para dönerdi piyasalarında, esnaf şükür ederdi. Ankara'nın isminin dahi bilinmediği zamanlarda bu şehirde Başkonsolosluklar, ticarî ateşeler, Ordu Komutanlıkları vardı. Devlet-i Ali Osman'a kök, Cumhuriyete Özkök oldu, hep vermeyi bildi almayı öğrenemedi. Kaş ile göz arasında elinden alınan değerlerine dur diyecek ne vekil bulabildi ne de kendi sahip olabildi.

Kendi evlatlarına hiç bu kadar hor bakmamış, yiğitlerini hiç bu kadar yüz üstü, bırakmamıştı Erzurum. Yi-

ğit, delikanlı, mert ve bıçak gibi keskin, ışık gibi düzdü insanları. Adam gibi sever, adam gibi ölmeyi bilirdi. Bundan olacak ki adına " DADAŞ " dendi. Ne oldu, nasıl oldu da, bütün bunlar mezar taşlarında kaldı. Nifak, riya, çekememe, istememe, horlama, küçümseme, layık görmeme, velhasıl erdemleri yok eden ne varsa hemen hepsi bu şehrin omuzlarına nasıl yüklendi, kim yükledi de şimdi dipsiz kuyularda ışık arayan " YUSUF " durumuna düştü Erzurum?

Bu şehirde biraz palazlanan, makam sahibi, para sahibi, unvan itibar ve nam, şan sahibi olan, uzak ufuklarda kısmet aramaya başladı ve Erzurum küçüldü onların gözünde, iklimi soğuk, insanı cahil, imkânı dar, yaşamı basit oldu. Elde ettikleri sıfatların verdiği şımarıklıkla, gitmekle kalmadılar birde döndü şehrin yüzüne tükürdüler!

Böyle bakıldı Erzurum'a, Erzurumlu ya. Yabandan gelenler sıfat aldı övündüler, bu şehrin yiğitleri ah dedi dövündüler. Devlet farklılık baktı sanki onunda gördüğü Erzurum, aynı Erzurum'du, görülen aynı şehirdi.

Demem o ki oğul, Kültürü gitti, ticareti bitti, kendi de sır oldu itti.

Bu günlükte yeter oğul içim daraldı. Mustafa hele bak oğul, kartollar piştimi?

Ravza-i Erzurum'dan, Harab-i Erzurum'a

Dede, o güzel lisanı ile bir şeyler daha anlatacaktı ancak boğazında düğümlemişti kelimeleri. Mustafa, kuzuneli sobanın fırınından nar gibi kızarmış kartolları özenle birer birer çıkarıp tepsiye dizerken radyodan, " *Seyre güzel, kudreti Mevla neler eyler, Allah'a sığın Adl-i Taala neler eyler.*" Diyordu rahmetli Raci Usta.

Babasına baktı ve " Dadaş, yine daldın gittin, hele bir kartol al, bak mübarekler kum, kum olmuş." Dedi.

Dede, usulca tepsiye doğru elini uzatıp içlerinden birini seçti. Kartolu, ortadan ikiye böldü ve yarısını bana doğru uzattığında " hele biraz duz (tuz) at üs-

tüne oğul, az at, fazlası zerardır duzun! Lisan, temiz, dil temiz, yürek temiz.

Tam vakti gelmişti, yüreğindeki sırrı belki anlatabilirdi!

“ Dede, bana her gelişimde “ Tren gara gelmiş midir,” diye sordun ama nedense sebebini sormama fırsat vermedin, nedir bunun hikâyesi şimdi sorsam seni incitmiş olur muyum? Dedim.

Aklaşmış sakalını sıvazladı, bir süre gözlerini pence-renden dışarı uzattı uzattı ve

O günlerde ben daha doğmamıştım. Rahmetli babam anlatırdı, Karasu'nun etrafında bin bir çeşit kuş varmış, bahar gelince ovanın üzerinde turnalar, ördekler, leylekler seyri sefa ederlermiş. Güz yaklaşırken suyun etrafında sırk gibi uzayan ciller, birer, birer kesilir balyalar haline getirilir ve sonra kesilerek sağlam ve temiz olanlar halı yastıklarında veya hesir, zayıf ve dökülmüş olanlar fırınlarda yakacak olarak kullanılmış. İşte o günlerde demişler ki, Ruslar demirlerin üzerinde giden bir vasıta icat etmiş eskerini, leşkerini, topunu, tüfeğini, üstüne yükler, Elviye-yi Selasiye'yi bir, bir işgal ederek bu yana doğru gelir. Dadaşım, doksan üç harbini görmüş, Moskofun nasıl zulümkâr bir millet olduğunu bilir, evlere şivan düşmüş. İlk muhaccirlikte bele başlamış, giden gitmiş, kalan ise boynunu bükmüş kaderine razı olmuş.

Dedenin gözleri kızarmaya ve yanaklarından yaşlar akmaya başlamıştı. Keşke sormasaydım diye kendime hayıflanırken o, elinde tuttuğu kartoldan bir kıt aldı ve

Teşrini Sani'nin ortalarına doğru Rus, Erzurum'u bir daha kirletmiş. Teşrini Sani nedir bilirsen? Bu şehirde Kasımın sekizinde başlayıp Hıdır elleze kadar geçen süreye Teşrini Sani denir oğul.

Babam, Muhtar Paşayla Zivinde, Gediklerde, Rus kammandarı Melikofu az yerlerde süründürmemiş. Moskof unuttur mu bu acıyı! Unutmadığı için geri gelmişya. İşte o savaşlarda sol bacağını bir top mermisine vermiş babam. Uzun süre hastanelerde kalmış ve kalçadan kesmişler ayağını ve ricat ettirmişler eskerlikten. Hem ağlardı hem de bele anlatırdı rahmetli. Evine dönünce de adı total Hasan olarak kalmış.

Ruslar, Erzurum'a doğru geldiğinde, hali vakti yerinde olanların büyük bir kısmı kağnılarla, arabalarla, yollara düşmüş. Ha, diyacaksan niye Dadaş şeherin, savunmamışta bırakıp gitmek zorunda kalmış? Orası da ele değil oğul. Şehir'de eli silah tutan, kimse kalmamış ki, esker ricat etmiş, devlet gitmiş, Erzurum'un delikanlılarının tamamı ya Sarıkamış'ta, ya hicazda, ya Yemende, ya da Balkan'da, tükenmiş, gidenlerde zaten geri dönmemiş. Şehirde kalanlarda boş durmamış elbet oğul, hem Rus'a, hem de Ermeni'ye karşı kanlarının son damlasına kadar savunmuşlar. Eee. Kanı bozuklarda çıkmamış değil, şimdi

yokmuş dersek yalan olur. O zamanda vardı hayın, şimdide var.

He diyersen ki, Tren istasyonunu niye sorirem ele mi?

Gülzar-ı bihardan, ciğergâh-ı girvana

Ruslar şehri işgal ettiğinde ben beş yaşlarındaydım. Bir gün kapı çalındı anam rahmetli beni baca kapısından çıkarıp tandir başının bacasının içine sakladı, üstüne de telisleri örttü ki görünmiyim. Kapıyı bibim açmış, gelenler bizim mehleden Ermeni Agop'un veledi zinası Vaham adlı kefere ile dört Rus askeri. Evi arayacağız demişler, Bibim, erimiz evde değildir demişse de göğsüne vurmuşlar tüfeğin dipçığı ile ve yere sermişler ganayahliyi. Bir şey bulamamışlar, onlar evlerdeki silahları ve varsa evin erkeklerini arıyorlarmış. İşte “ Gar “ diyirem ya, o günlerde başladı Gar'ın hekâtı oğul.

Aradan bir yıl geçti, zulüm ve eziyet içerisinde bir yıl. Benimde yavaş yavaş aklım kesmeye başlamıştı. Dadaşım, sabah namazına kalktığına sekiye çıkar ağlardı. Niye bilirsen? Kala'da Rus bayrağı dalgalanırdı oğul, Rus bayrağı dalgalanırdı. Ona bakar sonra duvardaki Kelam-ı Kadim'in içine sakladığı bayrağı alır öper ve ağlardı. Babamın bir ayağı yoh, anam dersin zavallı, iki emim var ikisini de tren yolunun yapımı için Ruslar, Hasangala'ya götürmüşler oralarda çalışırlar, onlardan da haber yok.

Dedenin gözlerinden boncuk, boncuk yaşlar inmeye başladığında oğlu Mustafa'da, yanaklarını silmekteydi. Ya ben?

Mayıs ayının sonu gelmiş, çimen çiçek uzun kıştan bıkmış gibi toprağa renk vermeye başlamıştı. Ruslar, total babamı da götürdüler tren hattında çalışmaya, giderken demişti ki, Hüseyin oğul, tren yolu Uzun Ahmedi geçmiş şehere çok yaklaşmış diyirler, beni de çalışanlara su vermem için götürirler, gidersem emirlerinde görürem.belki. Ele demişti giderken.

Lakin ele değilmiş, dadaşım bizden bile hebersiz şehirde kalanlara silah talimi yaptırmış. Ruslar bunu Ermeni çavşıtlardan öğrenmişler. Silahları da, aslen Azerbaycanlı bir Türk olan, Rus mebus getirmiş adı neydi unuttum. Mustafa hemen söz karıştı ve dedi.

Hah işte o. O adam çok yardım etti bizlere, “ Gardaş kömeği” dedi getirdi, onu da şehit ettiler mezeri bile bilinmir. Babam gideli bir hafta oldu hiçbir haber alamadık. Bibim ağlır, anam ağlır bende onlara baktıkça onlarla birlikte ağlırem.

Durdu dedem. Yutkundü, bir daha, bir daha ve

***Kurt gibi gitti dadaşım, çakalların içine,
Can verdi, sır vermedi, Moskofların piçine.
Ettiler bizi yetim, bilmedim suçumuz ne?
Sabrettim ben Allah'ım, sen al benim bu ahım.***

Dede, anlatmakla, anlatmamak arasında gidip geli-

yordu. Tavan dönüyor, pencereler çınıyor, kapılar birbirine çarparak isyan ediyordu. Dede, gözlerinden akan yaşlarını büyükçe mahramasına silerken eliyle duvarda duran ve rengi dahi belli olmayan uzunca bir tahtayı gösterdi. Babamın gettiği günden bu güne kadar işte o tahtaya her yıl bir çizik atardı anam. Anam getti, babam getti, emim getti sıra bende, behlirem. Anama demişler ki, " Hatun senin erin, trenle gelecek. Garda bekle gelir bir gün. Tam seksen cızığ atıldı tahtaya da gelen giden olmadı. Anam çok bekledi, bende babamı behlirem. Onun için sene sordum hani, ilk geldiğin gün, kapıda işte onu behlirdim. Belki gelecek diye.

Ve sustum...

Kâşânededen - Viraneyeye

Dün, Hacı Cuma camisini ve mahallesini ziyaret ettim öylen ile ikinci aralığında. Acılarına yaslanıp taş duvarlarına ağlarken buldum her ikisini de. Bir zamanlar, saf, saf sıralanmış huşu içerisinde namaz kılan cemaatini aradım. Yer, yer tüyleri kelleşmiş, sadece ayak izleri belirgin olarak duran caminin gözyaşlarını seyrettim minberden mihraba. Üç beş kişi saf tutmuştu. Yalnızlık girdabına atılan ve hiç gelmeyecek gidişleri yaşayan mahallenin harabeleri, bağına sapanan kazma darbeleri ile soluksuz kalmıştı. Susmaya yemin etmişti taş duvarlar, asma tavanlar el işi oyma sekiler boş ve yıkık duvarlar. Tırhıçlı sokaklarını aradı gözlerim.

Ömrümüzü adadığımız dostluklar nankör çıktıysa sen üzülme Hacı Cuma! Asıl onlar vefasızlık etti ve bir hıyanetin koynuna terk edip gittilerse seni, üzülme!

Ak saçlı dedelerin, henüz sakalı terlememiş yiğitlerin, büründüğü ihramını, altına seccade ederek namaza duran ninelerin seni unutalı henüz mazi olmadı. Üzülme!

Salat-ü Selamlar, Allah diye her köşende dolaşan nidalar ve yaz güneşinde gölgesiyle serinlik dağıtan akasya ağaçların bir dozerin kepçesi altında can veriyse üzülme!

İmar dedi yıktılar etrafını, tımar dedi yıktılar duvarlarını, Toki dedi susturdular gülücükleri semada dans eden tüyü bitmemiş çocuklarının umutlarını.

Bu mübarek şehrin gün görmemiş umutlarını soldurdular, sokaklarını yok ettiler. Bak, bende seninle üzülüyorum şimdi. Benimde kaldırımlara bıraktığım avara düşlerim, silinmiş taş merdivenlerin üzerinden. Senin anlayacağı ey mübarek mabet, herkes ve her şey zamanından önce terk etmişler her ikimizde. Oysa ben, o çocukluk günlerimi sana teslim etmiştim. Kapında ayakkabı boyacılığı yaptığım günleri yeniden yaşamak için, bu gün sana koşmuştum.

Nereden bilebilirdim, düzen bezirgânlarının senin de benim de mazimizi bir soysuz vaktin darağacına teslim etmiş olduklarını. Yaşamak ve yaşatmak suçunu

işlediğim için, seninle yeniden çocukluk günlerimin anılarına kavuşmak için, bahçende akasya çiçekleri topladığım günlere geri dönmek için koşmuştum sana bu gün oysa Hacı Cuma.

Yavaş yavaş iniyorum yamaç aşağı, yol bozuk, ayak bozuk, fikir bozuk. Arkaya bakmaya korkuyor gözlerim, bin bir hatıranın eteklerine sarılmış yüreğim, daha çok acıyor. Bir dost gülüşü arıyorum diplere gömülmüş Tabakhanenin serin sularında, heyhat; ona da pranga vurmuşlar, Lülelerinden nur suyu akan çeşmem, kir akar olmuş. Oda ağlıyor, sesiz ve derinden.

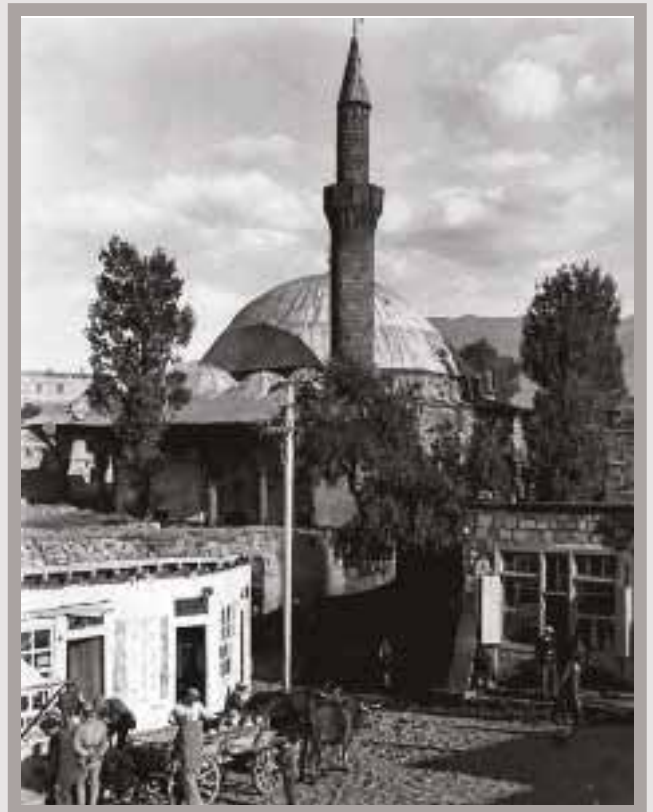
Biliyor musun Hacı Cuma?

Yaşamak, zamanla el ele vermiş, yeni kahpelikler düşünmekte. Neylersin, bıçak yarası da geçer, kazma yarası da ve hatta dil yarası da. Belki her şeyi unutmakta mümkün, gel gör ki kardeşlikte kalleşlikte unutulmuyor. Bu nedenle diyorum ki hafif acılar konuşabilir ama derin acılar var ya derin acılar, ta yüreğinin bilmem hangi hücrelerinde şekillenen o acılar, işte onlar dilsizdir onlar konuşamaz, konuşmaz!

Senin anlayacağın bu şehrin gözleri, ömür çizgisine dökülen yaşlara alışı. Bir nefes aralığına saklandı dünleri.

Hıyanet dolu günlerin, arsız bakışları kalmış sadece. Başka ne diyeyim Hacı Cuma? Dostlar da gitmiş, dostluklarda. Yiğitlerde bitmiş yiğitliklerde. Sen yine de, minarenden haykır Yukarı Habip efendiye doğru, " ALLAHUEKBER " bir duyan mutlaka olur.

Üzülme, senin de mirasın, ezanın olsun.

Eksik Ruh

Buğra YILDIRIM

Gün batımına iki saat vardı. Kerem gündür bu saatlerde, köşedeki koltuğa oturup nesnelere fark etmeyen gözlerle dışarıya bakıyordu. Bu koltuk Kerem'in ruh hallerinin sırdaşıydı. Ne zaman içi daralsa, birbirine karışan düşünceler beyninde savaşa ağırlığını bu koltuğa bırakırdı. Ama son günlerdeki durum farklıydı. Kerem bu defa uyku uyanıklık arası, rüya ile gerçeğin birbirine dolandığı, vakitlerin birbirine karıştığı tuhaf hâller yaşıyordu. Susamıştı, koltuktan kalkıp mutfaka yöneldi. Ayak tırnakları mermere sürünüyordu. Sürtünmeden çıkan ses kulaklarını tırmaladı. Mutfak kapısına bir adım kala bıyıklarına karışmış burun kıllarının arasından iki damla kan yere düştü, aldırmadan yürümeye devam etti. Masada soyulmayı bekleyen domates ve salatalıklara dokundu, taze olup olmadıklarını anlamak için hafifçe sıkıyordu. Sebzelerden sızan sular dağın yamacından uçuruma atlayan insanlar gibi kendini boşluğa bırakıyordu. Mermer, parke gibi su çekmediğinden önemsemedi. Odasına dönmek için kapı koluna davranacakken başı döndü. Böyle bir durumda yardım istemesi gerekirdi, o kendi dünyasında tekti, kimden yardım isteyebilirdi? Kendi varlığını dahi bilmezken bu boşlukta işi çok zordu. Uzun süre yerde baygın kaldı.

Gözünü açtığı anda ilk hatırladığı Leylânın kendisini terk edişiydi. Hala orada takılı kalmış aradan geçen zamanda hiç yol kat edememişti. Leylâ, bembeyaz teninin altındaki bilinmezliğiyle dikkat çeken biriydi. Kaçtığı geçmişine yakalanmanın korkusu yemyeşil gözlerine yerleşmişti. Bu yüzden insanı rahatsız eden umursamazlığı silahıydı ve ne olursa olsun bundan ödün vermezdi. Kendisine değer veren herkesi tek hamlede silebilecek değersizliğe sahipti. Geçmişte yaşadıklarını hafızasından kazımak için yeni heyecanlara karışmaktan çekinmiyordu. Geçmiş korkusu onu geleceğe dair korkusuzlaştırmıştı. Ruhunun karanlıklarında kaybolmuş insanlarla tanışmayı, onlara kendini açmayı seviyordu. Sorgulamaya açık olmadığından birkaç saatlik oyalanmalarla avunabilen kişileri arkadaş ediniyordu. Yolda giderken karşılaştıklarıyla dost olmuştu. Kerem'le tanışmaları da böyleydi. Ama zaman içerisinde Leylâ Kerem'de cenneti, Kerem Leylâ'da hem cenneti hem cehennem keşfetti. Hayat bütün sırlarını onunlayken anlatıyordu. Bir çiçek bir çiçekten öteye gidemezken cenneti tasvir ediyordu. Renkler mutluluğun, kokular sevginin tarifiydi. Hepsi farklı açılardan onu anlatıyordu. Birbirine karışan, kaynağı o olan sevinçler büyüyordu içinde. Kerem onun hayaliyle yapıp, onunla başlıyordu rüyasına. Onun dokunmasıyla uyanıp, onun varlığıyla görüyordu her şeyi.

Düştüğü yerden zorlukla doğruldu, domates ve salatalık suyuna bulanmış yüzünü temizledi.

Leylâyı tekrar görebilmek için rüyalarına koşmak istedi. Odasına olabildiğince hızlı gitti. Yorgun bedenini yatağa bıraktı.

Toplanma alanında binlerce zebani Kerem'i bekliyordu. Yarı zebani doğan insanlar vardı. Kerem ve Leylâ bunların arasındaydı. Gündüzleri yeryüzünde insan olarak dolaşıyor, saatler sonra uyuyup cehennemde gözlerini açıyorlardı. Dünyanın bir yarısının sureti olan cehennemde bulunmak istedikleri konuma insan kılığında iniyorlardı. Sabaha karşı tekrar dünyaya dönüş yapıyorlardı.

Kerem ve Leylâ ilk o meydana tanışmıştı. Birbirlerine karşı değersiz bakışlarıyla âşık olmuşlardı. Kaybetmekten, gönül kırmaktan ve can yakmaktan çekinmezler-

di. Aynı düşüncelere sahip çift, zaman geçtikçe zebaniden çok insana yakışır duygular hissetmeye başladılar. Saf ve berrak hisleri, ruhu öldüren cehenneme ait olamayacaklarını düşündürdüğünde ilk kez cennete gitmeye karar verdiler.

Cennetin kapısından içeri el ele girdiler. Etraflarında mavi tonların hâkim olduğu büyük ovalar vardı. Tüy hafifliğinde dolaşanların arasından beliren melekler üzerlerine mutluluk tozları serpiştiriyordu. Yanlarındaki yaşlı kavak ağacına konan serçeler, şelalelerin eşliğinde şarkı söylüyorlardı. Bütün varlıklar koro halinde şarkıya eşlik ediyordu.

Onlar güzelliklerin tümünü birbirlerinin büyüyen göz bebeklerinden izliyorlardı. Kerem'in mutluluktan burnu sızlıyordu. İçinin aydınlığında yıkanan gözyaşları düştüğü toprağı yeşillendiriyordu. Mutlulukla titreyen elleriyle kendileri için kayan yıldızları işaret etti. Kerem artık kendisinin ve Leylâ'nın özünü tanışmıştı.

İyilikle dolu olan cennet Leylâ için sıradanlaşmaya başlamıştı. Başta çekici gelen Kerem'in saf ve temiz duyguları Leylâ'nın özündeki zebaniyi doyuramaz hale gelmişti. Leylâ iyiliğin aydınlığından korkarak karanlığa, cehenneme kaçtı. Kerem bir başına cennette kalmıştı. Uykusundan sıkıntıyla uyandı, midesi bulanıyordu. Banyoya koştu. Elini yüzünü yıkadı, derin derin nefes aldı. Aynaya baktı, kendi gözlerinde Leylâ'yı aradı. Nasıl kaybettiğini anlamak için yatağına geri döndü.

Kerem tozlu camda kurumuş çamurlu lekeler arasından yeni başlayan yağmuru izliyordu. Işıksız mahallenin sonuna geldiklerinde dolmuş sebepsizce durdu. Kerem'in gözü sokak lambasının altında gülen insana ilişti. Rüzgâr tüm sertliğiyle ona kesikler atıyordu. Adam her kesikte kum tanesi kadar eksiliyordu. Dolmuşun kapısı açıldığında yolcuların hepsi inerek Kadıköy'e doğru yürümeye başladılar. Sokak lambasının altında gülen insan, Kerem'in daha ilk adımıyla mahalle sakinlerinin çaresizliği ve acılarına karışarak eridi.

Nihayet Kadıköy'e varmıştı, her zaman uğradığı kafeye gitmeden önce bir bankta oturdu. Cebinden sigarasını çıkaracakken bankın ucuna bırakılmış broşürü gördü. Broşürün üzerine bir hikâye yazılmıştı. El yazısından bir kadının yazdığı anlaşılıyordu. Hikâyeyi okumaya başladı:

"Kâğıt üstündeki doğumumdan çok sonra yaşamaya başladım. Çok kez acının korkunç ağrısını hissettim. Tek kesikte öldüm sevgilim.

Birleştiğinde kaderimize ters kroşeler atan gülüşlerimizden çok da uzakta olamayız, eminim.

Bilebilir miydik ki; yer yarılrsa ve hiç düşmeden ikimiz kalsak ve gene ve ısrarla ve belki de yine gideceğimi, aslında kendimden kaçacağımı"

Yazılanlara anlam veremedi broşürü küçük parçalara ayırıp yoluna devam etti. Kafeye vardığında her zamanki yerine oturup İspanyol müziği arasında şekeriz, siyah kahvesini söyledi.

Mekânın sahibinin yeri kafenin üst katındaydı. Adam masasına oturmuş filmli ve ses geçirmez camından kafeye gelenleri gözetliyordu. Eliyle şarjörünü okşayarak Leylâ'yı bekliyordu. Bekledikçe artan gerginliği avuçlarını su içinde bırakmıştı. Bir hamlede kalçasına batan tabancayı masaya bıraktı. Masada dağınık duran mermileri şarjöre sürmeye başladı. Her mermide aşağıdaki masalarda oturan herhangi bir kadının gözüne odaklanıyordu. Mermileri sürdükçe kalbi ferahlıyor, özgürleşiyor, intihar ediyor, öldükçe yaşıyordu.

Leylâ, başına gelebileceklerin farkında olmasına rağmen rahatsız edici umursamazlığıyla kafeye girdi. Kendinden emin ve kadınsı yürüyüşüyle arka tarafa doğru yöneldi, apliğin hemen yanındaki masaya oturdu. Buraya geliş sebebini, kafede oturan erkekleri ve hayata dair bildiği her şeyi unutmuştu. Garson Kerem'in masasına kahveyi bırakırken Leylâ'yı görmüştü. Sinir bozucu bir yavaşlıkla Leylâ'nın masasına geldi, sağ kolunu ceketinin arkasına atarak patronun yukarda olduğunu bakışlarıyla gösterdi. Leylâ boş gözlerle merdivenlere doğru yöneldi. Dar koridordan geçerken sol elini duvara sürtüyordu. Duvarın pürüzlü yüzeyi pürüzsüz ellerini tahriş etti. Canneden yanmasından garip bir haz duyuyordu. Sallana sallana patronun kapısına geldi, aralık kapıdan içeri girdi. Göz göze gelişlerinde ilerleyen saniyeler, duran zamanla çarpışmaya başlamıştı. Söze girmektense bakışlarıyla konuşmayı tercih ettiler. Leylâ karşısındaki suçluya kendine nasıl kıyıldığını soruyordu. Patron ise ihtirasının suçunu masada Leylâ'ya vermek için dizdiği paralara yüklüyordu.

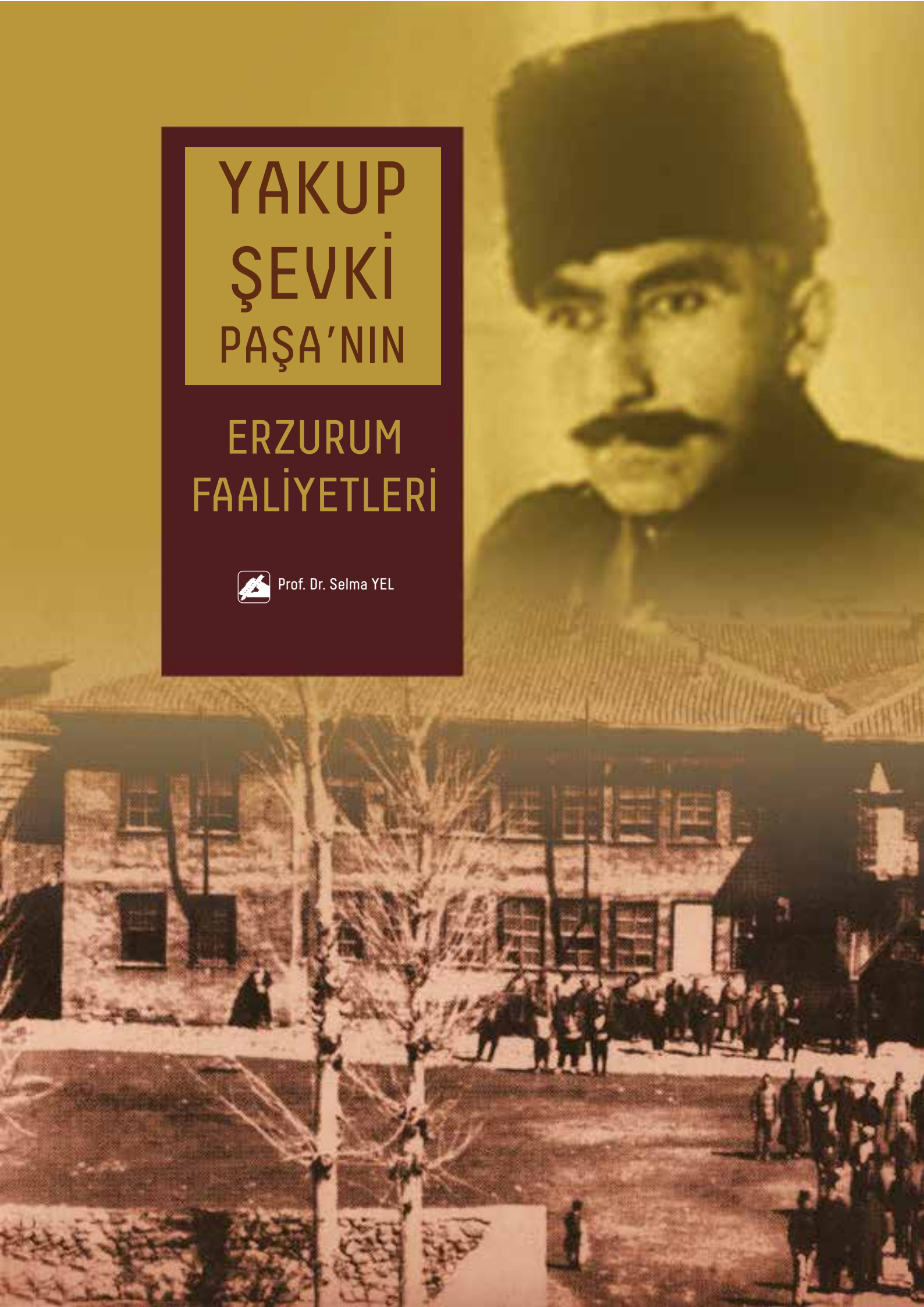
Patronun karşısındaki sandalyeye oturdu. Kirli yaşamaya olan arzulu düşünceleri karanlık dünyasının kabuslarını gizliyordu. Nefretle bakması gerekirken tutkuyla büyüyen göz bebekleriyle bakıyordu adama. Karşısındakinde kendini görüyordu. İlk görüşmelerinde birbirlerinden beklentilerini açıkça dile getirmemişlerdi. Adam Leylâ'nın pahalı arzuları için her şeyi korkusuzca göze alabileceğini anlıyordu. Ama Leylâ arzularının bedelinin ne olabileceğini tahmin edememişti. Adam sapkın isteklerini sıraladıkça Leylâ dehşete düştü. Bu kadarını beklemiyordu. Her işittiği söz kendi gerçeğiyle yüzleştiriyordu. Daha fazla dayanamayıp koşar adımlarla dışarı çıktı. Hayata karşı olan direnci sıfırlanmıştı. Şimdi iyiye muhtaç ruhuyla, kaçtığı cennete kendini zincirlemek istiyordu, ama artık ne Kerem'i geri getirebilirdi ne de onun dünyasında olabilirdi. Kerem için ise Leylâ artık bilmediği bir yerdeydi.

YAKUP ŞEVKİ PAŞA'NIN

ERZURUM FAALİYETLERİ

Prof. Dr. Selma YEL

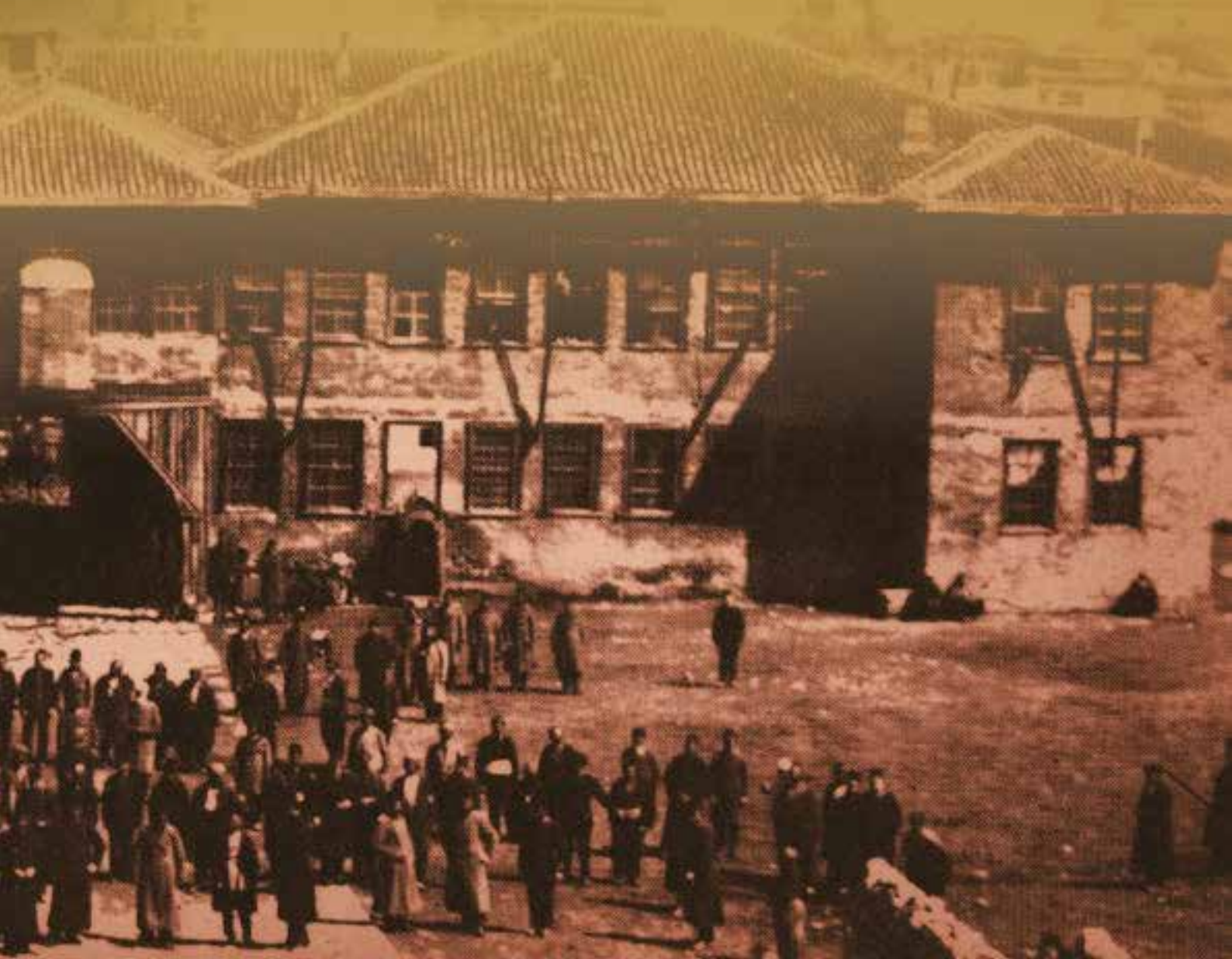
Mondros Mütarekesi'nin imzalandığı sıralarda, Erzurum'da IX. Ordunun Kumandanı Yakup Şevki Paşa idi. Aynı günlerde 1914 hududu ötesinde işgal edilmiş Kafkasya, Dağıstan, Azerbaycan ve İran Azerbaycan'ının tahliyesine gayret sarf ediyordu.¹ Bunu yaparken, tahliye sonrasında bölgede kalacak plan halkın can ve mal emniyetini de temin etmeye çalışıyordu. İtilâf Devletleri, mütâreke şartlarından olmamasına rağmen Elviye-i Selâse'nin de tahliyesini isteyince, Yakup Şevki Paşa'nın mes'uliyetleri daha fazla ağırlaşmıştı.²

Yakup Şevki Paşa, bir taraftan Ermeni ve Gürcü saldırılarına karşı teşkilâtlanarak millî şurâlar teşkil eden halka silâh, cep-hâne ve maddî ve manevî yönden destek olmaya çalışıyordu. Diğer taraftan da sert kış ayları boyunca ve bütün ulaşım imkân-sızlıklar içinde tahliyeleri sona erdirdi.³

Yakup Şevki Paşa'nın, Elviye-i Selâse ile Kafkasya ve Azerbaycan'daki faaliyetleri General Milne'in dikkatinden kaçmamıştı. Yakup Şevki Paşa'nın varlığı, İngilizler'in Elviye-i Selâse ile ilgili planlarını gerçekleştirmelerine engel teşkil ediyordu. Fakat Harbiye Nezâretine yapılan baskılar sonucunda, defalarca İstanbul'a gelmesi istenen Yakup Şevki Paşa, gözlerindeki rahatsızlık sebebiyle dönüşünü ertelemektedir.⁴

Hakikaten de Yakup Şevki Paşa bu sıralarda çok rahatsız olup, iki gözü sargılı bir halde hastanede yatmakta idi. Fakat bu duruma rağmen Kars Millî İslâm Şurâsı ile ilgili gelişmeleri takip ediyor, imkânlar ölçüsünde yardımlar yapıyordu.⁵

General Milne, 1 Nisan 1919 da Batum'a geldikten sonra yaptığı araştırmalar sonucunda, Yakup Şevki Paşa'nın bir gün daha Erzurum'da kalmaması gerektiğine karar verdi. 5 Nisan 1919 da 2843 sayılı, oldukça sert bir nota verdi.

Bu notadaki ifadeye göre, Yakup Şevki Paşa hakkında yaptığı araştırma sonuçları IX. Ordu kumandanı olarak kalmasına imkân kalmadığını gösteriyordu. Yakup Şevki Paşanın hastalığına inandığı gibi, göstereceği herhangi bir mazerete de tahammülü kalmamıştı. Ayrıca, “...Şevki Paşa'ya emir itâ olduğu zaman müşârûnileyh tarafından kabulünde gösterilecek herhangi bir teâmi kendi hükümeti arzusu hilâfına olarak, kendisinin mütâreke ahkâmını suret-i kat'ide ihlâl etmiş addolacağı ve nâ-kâbil ictinâb bir surette mâ'iyetindeki memurinin dahî mes'uliyetine mucib olacağına müşârûn-ileyhe izâh edilmesini muvâfık-ı musâvât görmekteyim...” diyerek, ağır bir tehditde bulunmuştu.⁶

Harbiye Nezâreti, söz konusu notayı olduğu gibi Yakup Şevki Paşa'ya bildirirken, ayrıca: “...Şayet İstanbul'a gelmezseniz İngilizler İstanbul'u işgal edeceklerini bildirmişlerdir. Millet ve memleketin selâmeti için İstanbul'a gelmenizi ricâ ediyoruz...” ibareli, başka bir şifre daha yollamıştı.

Yakup Şevki Paşa, bu ağır tehdit karşısında; “mademki benim İstanbul'a gelmeğim millet ve memleket selameti için önemliymiş, o halde gidiyoruz...” diyerek, kararını Harbiye Nezâreti'ne bildirdi.⁷

Yakup Şevki Paşa, Kars Millî İslâm Şûrâsı'nın ve de Erzurum Müdafaâ-i Hukuk Cemiyeti'nin başına geçmesi için yapılan bütün ricâ ve yalvarmaları kabul etmeyerek,⁸ hemen dönmek için hazırlıklarını tamamlamıştır. Sanıyorum ki, yukarıdaki bilgiler, onun görev yerini bırakarak İstanbul'a dönüşüne açıklık getirmektedir.

Harbiye Nezâreti, Ali İhsan (SABİS) Paşa gibi tevkif edilmesini engellemek için gerekli teşebbüslerde bulduktan sonra, 26 Nisan 1919 da İstanbul'a gelen Yakup Şevki Paşa, Haydarpaşa Hastanesinde tedâvi ve müşâhade altına alındı.⁹

Yakup Şevki Paşa, Erzurum'da iken vatan ve milletin kurtulabileceğine daha fazla inanırken, İstanbul'da ümidinin aksi bir durumla karşılaşmıştı. IX. Ordu'nun lağv edilmesinden sonra IX. Ordu Müfettiş-i Umumîsi olarak Samsun'a gönderilen Mustafa Kemal Paşa, millî teşkilatlanmaya yönelik faaliyetlere başlayınca, vatan hainliği ile suçlanmaya başlamıştı.¹⁰

Yakup Şevki Paşa, bu ortam içinde bir taraftan ileri gelen devlet ve ordu mensuplarıyla toplantılar yaparken. Haziran 1919 da Harbiye Hazin Şevket Turgut Paşa'ya, Temmuz 1919 da da Sultan VI. Mehmed Vahideddin'e birer layiha sundu. Layihalarda, Osmanlı Devleti'nin sonunu hazırlayan sebepleri belirttikten sonra, kendi müşâhade ve araştırmalarına göre kurtuluş yollarını gösteriyordu.¹¹

Yakup Şevki Paşa, bu layihalarına hiçbir karşılık almayınca, 26 Eylül 1919 da daha evvelki layihalarında belirtilen konular da ihtivâ eden yeni bir layihayı Harbiye Nezâreti'ne sundu. Bütün bu layihalardaki tespitlerini ve Millî Mücadele hakkındaki görüş ve tavsiyelerini ifade ettiği başka bir layihayı da, 25 Aralık 1919 da Hey'et-i Temsiliye adına Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdi.¹²

Harbiye Nezâreti'ne gönderilen layihada; “...Bugün bütün memleketimizde tezâhür ve tahakkuk eden ittihad-ı millî bizim için bir ni'met-i azimedir. Ben bunda bir fenâlık ve ittihadcılık göremiyorum...” denilmekte idi.¹³ Millî Mücadele'ye isnâd edilen suçlamaları ve ittihatçılık yakıştırmalarını kesinlikle reddederken, “...Bu ittihad-ı millî ve teşkilât pek elzem ve pek nâfi ve en son bir çaredir...” diyerek de. Sultan VI. Mehmet Vahideddin'i Millî Mücadele'yi desteklemeye davet etmişti. Aynı zamanda, millî mukavemet cephesinin güç kazanması halinde kendi nüfuzlarının da artacağını telkin ederek, sultan ve sadrazamı millî mücadele aleyhindeki faaliyetlere son verdimeye çalışıyordu.¹⁴

Yakup Şevki Paşa, bu teşebbüslerinden müspet bir netice alamadığı gibi, görünüşte sona ermiş gibi görünen tevkif edilme ihtimalini yeniden güçlendirmişti. Bu tehlikeli duruma rağmen, her geçen gün şartların Osmanlı Devleti aleyhine geliştiğini gören Yakup Şevki Paşa, faaliyetlerine devam etti. Yakından tanıdığı paşalar ve devlet ricâli ile gizli toplantılar düzenliyorlar, çözüm yolları arıyorlardı.

Üç hafta müddetle görüştüğü onbeş kadar paşa ve diğerleriyle fikir mutabakatına vardıldıktan sonra, bu paşalardan isimlerini belirtmediği yedi kişi ile Eylül

ortalarında Ferik Esat Paşa'nın konağında toplantı yaptılar.¹⁵ Toplantıda, ordunun uğradığı felâketler ve sebepleri üzerinde durulduktan sonra, Yakup Şevki Paşa'nın daha evvelden hazırlamış olduğu yirmi maddelik program oybirliği ile kabul edildi. Aynı zamanda, ikinci bir toplantı daha yapılması karara bağlanmıştı.¹⁶ Fakat meydana gelen siyasi gelişmeler bir müddet bu faaliyetlere ara verirdi.

Millî Mücâdele'nin tamamı ile aleyhinde olan Damad Ferid Paşa, 1 Ekim 1919 da istifa etmek mecburiyetinde kaldı. Yeni kabineyi kurma görevi Ali Rıza Paşa'ya verince, Harbiye Nazırlığına Yakup Şevki Paşa ile bu toplantılara iştirak etmiş olan Ferik Mersinli Cemal Paşa getirilmişti.¹⁷

Bu gelişmeler üzerine Yakup Şevki Paşa oldukça rahatlayarak, ilk toplantılarında kabul etmiş olduktan yirmi maddelik raporu. Harbiye Nazın Cemal Paşa'ya gönderdi.¹⁸ Aradan geçen bir ay müddetince, yeni kabinenin icraatlarında da müspet bir gelişme olmadığını düşünerek yeni bir layiha yazmış ve Cemal Paşa'ya sunmuştu.¹⁹

Aynı günlerde, Ali Rıza Paşa Hükümeti de Hey'et-i Temsiliye ile irtibât tesis etmeye çalışıyordu. Daha önce, Damad Ferid Paşanın sadrazamlığı döneminde Abdülkerim Paşa ile Mustafa Kemal Paşa arasında telefonla yapılan görüşmeler olumsuzlukla neticelenmesine rağmen,²⁰ Hey'et-i Temsiliye de Ali Rıza Paşanın bu düşüncesine sempati ile yaklaşmıştı. 20-22 Ekim 1919 tarihleri arasında Amasya'da yapılan görüşmeler sonunda fikir mutabakatına varılarak, Amasya Protokolü olarak adlandırılan anlaşma imzalandı.²¹

İtilâf Devletleri bu gelişmeler üzerine, Ali Rıza Paşa Hükümeti'ni Hey'et-i Temsiliye taraftarlığı yapmakla suçlamaya başlamıştı. Yakup Şevki Paşa, Harbiye Nazın Cemal Paşa'yı daha evvelden tespit ettikleri kararları uygulayamamış olmakla itham ederken, işgal kuvvetleri bilhassa onun istifası için baskı yapıyordu.²²

Hey'et-i Temsiliye de istifa edilmemesini istemesine rağmen, kabinenin selameti açısından Cemal ve Cevat Paşalar istifa ettiler. Ali Rıza Paşa kabinenin diğer üyeleri de, Amasya Protokolüne bağlı olarak 28 Ocak 1920 de Misâk-ı Millîyi resmen kabul ettikten sonra, baskılara dayanamayıp 3 Mart 1920 de istifa ettiler.²³

Bu zaman zarfında Millî Mücâdele düzenli ve teşkilatlı bir hareket haline getirilmişti. İtilâf Devletleri bu durumu müşahede ederek, 10 Mart 1920 de Londra Konferansında İstanbul'un resmen işgaline ve Millî Mücadele taraftarlarının tutuklanmasına karar verdiler.²⁴ 16 Mart 1920 de İstanbul resmen işgal edildi. Aynı gün meclis de basılarak Rauf Bey ve dört arkadaşı işgalciler tarafından tevkif edil-

mişti. Tevkiflerin ve baskıların arttığını gören Yakup Şevki Paşa, yirmi gün kadar saklanma ihtiyacı hissetti. Zira geçen her gün durum daha çok kötüleşiyordu.

Salih Paşa Kabinesi, gerek işgali kınamaları ve gerekse Kuvâ-yı Millîyeyi kötüleremeleri yolundaki baskılan kabul etmemeleri sebebiyle 2 Nisan 1920 de Ali Rıza Paşa Kabinesi gibi istifa etmek mecburiyetinde kaldı. İktidar yolu yeniden Damad Ferid Paşa'ya açılmıştı. O da süratle kabinesini teşkil ederek 5 Nisan 1920 de göreve başladı.²⁵

Damad Ferid Paşa, Millî Mücadeleye karşı oldukça sert tedbirler alınması fikrinde olan İtilâf Devletleri'nin istekleri doğrultusunda harekete geçti. Sultan IV. Mehmed Vahideddin de diğer taraftan, bir ay sonra yeniden seçim yapılacak vaadi ile 11 Nisan 1920 de meclisi fesh etmişti. Alınan sert tedbirlere ilâve olarak, Damad Ferid Paşa 18 Nisanda Askerî Şurâ'yı 25 Nisan'da da Tetkik ve Tasnif Komisyonu'nu Millî Mücadeleye taraftar oldukları gerekçesi ile lağv etti.²⁶ Bir taraftan da, uçaklarla Anadolu'ya Millî Mücadele aleyhtarı fetvalar dağıtılarak halkı ayaklandırmaya çalışıyorlardı.

Yakup Şevki Paşa, Askerî Şurâ'daki üyeliği ile Tetkik ve Tasnif Komisyonu'ndaki başkanlık görevlerinden bu şekilde uzaklaştırılınca, Ankara'ya geçmeyi planlamaya başlamıştı. Fakat İstanbul'da kalarak Ankara için faydalı işler yapabilmeyi ümit ediyordu.

Bu araştırmada üzerinde bilhassa durmak istediğimiz konu da, Yakup Şevki Paşanın bu dönemdeki faaliyetleridir. Zira elimizdeki hatıra defterindeki bilgileri başka herhangi bir kaynaktan bulmak mümkün olmamıştır. Sadece kısmî bilgilere tesadüf edilmiştir.

Damad Ferid Paşanın, Heyet-i Temsiliye'ye düşmanca hareketleri teşvik etmesi sonucunda Anzavur ve kuvvetleri Biga, Bandırma ve Adapazarı'nda Millî Kuvvetlere karşı müsâdemelere başlamıştı. Yakup Şevki Paşa, aynı milletten insanların bu şekilde birbirlerinin kanını dökmesine daha fazla dayanamayarak, kendince bazı teşebbüslerde bulunmaya karar verdi.²⁷

Bu amaçla daha evvelden tanıdığı ve fikirlerini yakından bildiği Nureddin Paşa ve Çürüksulu Kazım Paşa ile fikir mutabakatında bulundu. Aldıkları karar gereği, önce Sadrazam Damad Ferid Paşa'yı Millî Mücâdele'nin ve kongrelerin gerekli olduğu hususunda ikna edecekler, daha sonra da Ankara ile İstanbul'un müşterek hareket etmesini temin etmeye çalışacaklardı.

Uzun süren rica ve ısrarlardan sonra Damad Ferid Paşa'yı ikna etmeye muvaffak oldular. Damad Ferid Paşa, Yakup Şevki Paşa ve arkadaşlarının Ankara ile

irtibat tesis etmelerine izin vermekle beraber, İngiliz işgal kuvvetlerini de bu gelişmelerden haberdar etmişti.

İngilizler 'in kontrolü altında olmak kaydıyla Mayıs başında Ankara ile görüşmelere başlandı. Yakup Şevki Paşa'nın ifadesine göre, 5 Mayıs 1920 ye kadar taraflar arasında telgraf ile müzakere yapıldı. Görüşme ve irtibat tesis etme düşüncesi Yakup Şevki Paşaya ait olmasına rağmen, Ankara ile telgraf görüşmelerini Nureddin Paşa yapmıştı. Nureddin Paşa ilk telgrafında: "...Ben iki arkadaşımla beraber İstanbul'un sizinle anlaşmasına tavassut etmeyi menâfi-i vataniyyeden addederim..." diyerek, bu duruma hükümetin ve İngilizler 'in muvafakat ettiğini bildirmişti. İkinci görüşmede de, bu hususlarda görüşmek üzere salahiyet sahibi bir heyetin İstanbul'a gönderilmesini teklif etmişti.²⁸

Yakup Şevki Paşa, bu teklife verilen karşılığı : "Ankara'daki hey'et bize son yazdığı telgraf-nâmede, tarafeyn hey 'etlerinin Mudanya'da toplanıp müzakeresini tasviben cevap verdi." ²⁹ şeklinde ifade etmekle beraber, Nutuk'ta daha detaylı bilgiler verilmektedir.

Mustafa Kemal Paşa, söz konusu telgrafların "Hey'et'i Temsiliye Riyâsetine" diye gönderilmiş olmasına oldukça öfkelenmiştir. Nutuk'ta bu konu: "...Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ve hükümetinin teşekkül ve icrâ-i faaliyete başladığından ve Büyük Millet Meclisi'nin mevcudiyet meşruiyetini teyid eden Hiyânet-i Vatanîye kanunundan bîhaber görünüyordu..." diye ifade edilmektedir.³⁰

Hakikaten de Yakup Şevki Paşa ve Nureddin Paşa ile Kazım Paşa İstanbul'da Damad Ferid Paşa'yı ikna etmeye uğraşırken, Anadolu'da önemli gelişmeler olmuştu. İstanbul'da meclisin basılmasından sonra Anadolu'ya geçmeyi başarabilen eski mebuslar ve yeni seçilen mebusların iştiraki ile 23 Nisan 1920 de meclis Ankara'da yeniden açılmıştı. 29 Nisan'da kabul edilen Hiyanet-i Vatanîye Kanunu ile de Millî Mücâdele ve meclisin meşruluğuna karşı çıkacak olanların cezalandırılması kararlaştırılmıştı. Bu sebeple, Yakup Şevki Paşa ve arkadaşlarının telgrafı TBMM Riyâseti yerine Hey'et-i Temsiliye'ye göndermeleri, meclisin açılmasına tepki olarak görülmüştü. Gerçekte ise, Yakup Şevki Paşa ve arkadaşlarının bu son gelişmelerden haberdar oldukları anlaşılmaktadır.

Telgrafların başlangıçta olumsuz bir hava yaratmasına rağmen, Anadolu'da halkın büyük ekseriyeti padişah ve hilâfet makamının yüceliğine inanmaya devam ettiği için müspet karşılık verilmişti. Halkın gözünde Ankara'da açılan meclis de İstanbul meclisinin bir devamı olarak kabul ediliyordu.

Bu gelişmelerden Kazım Karabekir Paşanın da ha-

berdar olduğu anlaşılmaktadır. 12 Mayıs 1920 de BMM Riyâsetine gönderdiği şifre telgrafta, "Yakup Şevki, Nureddin ve Kazım Paşalarla tarafeynin tel'ifi için müzâkere cereyan etmektedir." ibarelerine yer vermiştir.³¹ Mecliste de İstanbul ile gizlice görüşüldüğü yolunda spekülasyon yapılırken, Mustafa Kemal Paşa hadiseyi açıklamak mecburiyetinde kalmıştı.³²

Görüşmeler başlangıçta müspet bir şekilde gelişirken, Nutuk'ta da belirtildiği gibi irtibat birden bire kesilir ve İstanbul'dan bir daha telgraf gelmez. Yakup Şevki Paşa, hatıratında bu konuya ışık tutacak bilgiler vermektedir. Bu kaynağa göre, Damad Ferid Paşa, Mustafa Kemal Paşanın görüşme yeri olarak Mudanya'yı teklif etmesini kabul etmemiştir. Ayrıca açıktan açığa Millî Mücâdele taraftan olduklarını gösteren Yakup Şevki Paşa ve arkadaşlarına da düşmanca tavır almıştır. Aynı sebepten dolayı Hürriyet ve İtilâf Partisi, Nigehbân Cemiyeti Yakup Şevki Paşa ile arkadaştan aleyhine teşkilât-ı millîye mensupları olduktan gerekçesiyle gazetelere beyânat vermişlerdi.³³

Yakup Şevki Paşa, bu teşebbüsünden de eli boş çıkınca, kesin olarak Ankara'ya geçmeye karar verdi.

Fakat çok önceden verilmiş olan tevkif edilme karan, bu son teşebbüsü ile iyice kesinlik kazanmıştı. Damat Ferit Paşa, daha bu teşebbüsten evvel 5 Nisan 1920 de İngiliz Yüksek Komiser Vekili Webb'e verdiği tutuklanacaklar listesine Yakup Şevki Paşayı da koymuştu.³⁴ Aynı listede Çürüksulu Kazım Paşa'da vardı. Fakat nedendir bilinmez Nureddin Paşa'dan söz edilmiyordu. İlgili liste 9 Mayıs 1920 de İngiliz Hariciye Bakanlığına gönderilmişti.³⁵

Görüldüğü gibi Yakup Şevki Paşa, bu son teşebbüsü ile hakkın da verilen karan kesinleştirmişti. Bunda, 11 Mayıs 1920 de Osmanlı Devletine resmen teklif edilen Sevres'in şartlarının ağırlığı karşısında doğabilecek tepkileri engellemek düşüncesi de tesirli olmuştu. Hatta denilebilir ki; Sevres'in şartlarını çok evvelden öğrenmiş olan Damad Ferid Paşa, BMM ile görüşülmesinden bir sonuç alınamayacağını düşünmüş ve görüşmelere nihayet verdirmişti.

Bu son hadise, Yakup Şevki Paşa'nın 29 Mayıs 1920 gecesi tutuklanmasına, 13 Temmuz 1920 de de Malta'ya sürgüne gönderilmesine sebep oldu. Nureddin ve Kazım Paşalar ise Haziran sonlarında Ankara'ya geçmeyi başardılar. Yakup Şevki Paşanın sürgün hayatı, ancak karşılıklı yapılan esir mübadelesi sonucunda 1 Kasım 1921 de sona erdi.³⁶ Arka'ya gelişinden bir kaç gün sonra da, Batı Cephesinde II. Ordu Kumândânlığına atanarak aktif olarak cephe görevi aldı.

Büyük Taarruz'u takiben boğazlar çevirme harekâtına katıldı. Böylece, boşa giden birbuçuk senelik esaret hayatından sonra, İstiklâl Harbi'nin son ve en önemli safhasında görevini yerine getirmiş oldu.³⁷

DİPNOTLAR

- 1 Genelkurmay Başkanlığı Askerî Tarih, Stratejik Etüd Başkanlığı Arşivi (ATAŞE ARŞ.) Klasör (klas.) 56, Dosya (Dos.) 2, Fihrist (Fih.) 2/58.
- 2 Genelkurmay Başkanlığı, Türk İstiklâl Harbi, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, c. I, Ankara 1967, s. 157.
- 3 ATAŞE ARŞ., Klas. 56, Dos. 19, Fih. 16.
- 4 ATAŞE ARŞ. Klas. 34, Dos. 154/129, Fih. 21/4
- 5 Selma Yel» Yakup Şevki Paşa ve Askerî Faaliyetleri, (Basılmamış doktora tezi) Ankara 1990» s. 132.
- 6 Selma Yel, adı geçen tez (agtez), s. 163. ATAŞE ARŞ.» Klas. 34, Dos. 154/129, Fih. 23/4.
- 7 Sadık Atak, Orgeneral Harputlu Yakup Şevki Sübaşı, Broşür I. 1972, s. 5-8, Broşür n, 1978, s. 45. ATAŞE ARŞ., Klas. 34, Do. 154/129. Fih. 23/3.
- 8 Cevad Dursunoğlu, Millî Mücadelede Erzurum, Ankara 1946, s. 39-42, Fahreddin Erdoğan, Türk Elllerinde Hatıralarım, 1954, s. 167, 172.
- 9 Yakup Şevki Sübaşı, Hatırat, s. 87. Söz konusu hatıra defteri, Yakup Şevki Paşa'nın Osmanlıca el yazısı ile bütün hayatının genel bir özetini ihtivâ etmektedir. Hatırat, halen kütüphânemizde bulunmaktadır.

- 10 Gotthard Jaeschke, Kurtuluş Savaşı ile ilgili İngiliz Belgeleri, TTK. Ankara 1986, s. 107.
- 11 Yakup Şevki Sübaşı adı geçen hatırat (agh.), s. 89, Genelkurmay, Başkanlığı Atatürk Özel Arşivi (AÖArş.), Dos. 1335, 38, 1-A, Fih. 1-10
- 12 AÖArş., Dos. 1335, 38, 1-A, Fih. 1-10, 1-11.
- 13 AÖArş., Dos. 1335, 38, 1-A, Fih. 1-24.
- 14 AÖArş., Dos. 135, 38, 1-A, Fih. 1-26
- 15 Yakup Şevki Sübaşı, agh., s.90. İhsan Ilgar, Esat Paşa'nın Çanakkale Anılan, Baha Matbaası, İstanbul 1975, s. 10. Yakup Şevki Paşa ile Esat Paşa'nın arasındaki dostluk Çanakkale Muharebeleri'nde kuvvetlenmiş, Vehib Paşa'nın da (Esat Paşa'nın kardeşi) dahil olduğu bu dostluk ölünceye kadar devam etmişti.
- 16 Yakup Şevki Sübaşı, agh., s.90
- 17 M. Kemal Atatürk, Nutuk, c. I, Millî Eğitim Yayını, İstanbul 1981, s. 198.
- 18 Yakup Şevki Sübaşı, agh., s. 98.
- 19 AÖArş., Dos. 1335, 38, 1-A, Fih. 1-36.
- 20 Fahri Belen, Türk Kurtuluş Savaşı, Ankara 1983, s. 133-134.
- 21 Fahri Belen, age., s. 138.
- 22 M. Kemal Atatürk, age., c. I, s. 108.
- 23 Fahri Belen, age., s. 150.
- 24 Selma Yel, agtez., s. 219.
- 25 Gotthard Jaeschke, Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi, c.I,TTK, Ankara 1970, s.97.
- 26 Yakup Şevki Sübaşı, agh., s. 91, Gotthard Jaeschke, age., s.99.
- 27 Selma Yel, agtez., s. 220.
- 28 Selma Yel, agtez., s. 221.
- 29 Seylma Yel, agtez., s. 221, Fahri Taş, Nureddin Paşa'nın Biyografisi, Basılmamış Doktora Tezi, A.Ü. TİTE., 1988, s. 113, İlgili tezde de bu hususlara dair kısmi bilgiler mevcut olup, sadece Nureddin Paşa'nın Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin tanınması için gayret sarfettiğinden bahs olunmaktadır.
- 30 M. Kemal Atatürk, age., c. II, s. 407.
- 31 Kazım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, II. Baskı, İstanbul 1969, s.694
- 32 M. Kemal Atatürk, age., c. II, s. 456
- 33 Yakup Şevki Sübaşı, agh., s.92.
- 34 Bilal N. Şimşir, Malta Sürgünleri, Milliyet Yayınları, İstanbul 1970, s. 212.
- 35 Bilal N. Şimşir, age. s. 214.
- 36 ATAŞE ARŞ., Klas. 34 Do. 173, Fih. 13/102, Yakup Şevki Sübaşı, agh., s.95.
- 37 37.Cumhurbaşkanlığı Arşivi, VII. 1-a, Do.s. 87, Fih. 1/90, 1/95.

Şehri Kadim
Aziziye

Müşkül halleyleyen ulemâsı var
Safâ bahşeyleyen fuzalâsı var
Şöhret-şîâr yine küberâsı var
Mevlâ'ya emânet olsun Erzurum

Atıfî Ede Hazretleri

Şehr-i Kadim
Erzurum Albümünden

Çifte Minareli Medrese
Avlusu.

(Eski Erzurum Fotoğrafları Arşivi)